Aczél György válaszol

Jacques De Bonis kérdez

FRANCE NOUVELLE

EGY ELMARADT VITA HELYETT

Gyorsuló idő

Aczél György

válaszol

Jacques De Bonis (France Nouvelle)

kérdéseire

Egy elmaradt vita helyett

Gyorsuló idő

Sorozatszerkesztő
Sík Csaba

Magvető Kiadó, Budapest

ACZÉL GYÖRGY

válaszol

Jacques De Bonis (France Nouvelle)

kérdéseire

Egy elmaradt vita helyett

Harmadik kiadás

© Aczél György, 1976

Jacques De Bonis, a „France Nouvelle"-nek, a Francia Kommunista Párt hetilapjának szerkesztője 1975 tavaszán interjúsorozatot készített Aczél Györggyel, az MSZMP Politikai Bizottságának tagjával a szocializmus magyarországi építésének különböző kérdéseiről. Az interjúkötetet a párizsi Éditions Sociales kiadó jelentette meg 1975 júliusában. Ennek alapján készült a magyar kiadás, amelynek közreadását azért is indokoltnak tartottuk, mert az itt közölt beszélgetés – mint Roland Leroy és Jacques De Bonis előszavából kitűnik – egy elmaradt televíziós vita helyett született, amelynek Aczél György és Alain Peyrefitte, az UDR akkori főtitkára között kellett volna lefolynia 1974 elején a francia és a magyar nyilvánosság előtt. Mint ismeretes, erre a francia fél visszalépése következtében nem került sor.

A kiadó

ROLAND LEROY ELŐSZAVA

A francia olvasók, akik szeretnék megismerni a szocializmus világát, érdeklődéssel fogják olvasni a Magyar Szocialista Munkáspárt egyik vezetőjének Jacques De Bonis-val folytatott beszélgetéssorozatát. E könyv az Aczél György és Alain Peyrefitte közötti vita, az „Egyenlő fegyverekkel" c. televízióműsor tervéből született, mely a francia miniszter meghátrálása miatt meghiúsult.

Aczél György személyisége és kifejezésmódja, melyben olyan jellegzetesen, mondhatnám, magyar módra vegyül a klasszikus és a népi kultúra s a politikai valóságérzék, bizonyára nagyban hozzájárul ahhoz, hogy az eszmecsere széles körű érdeklődést keltsen. Bizonyára ennek is köszönhető, hogy a könyv a szocializmus mindennapjainak jól sikerült bemutatása és magyarázata.

A francia olvasó figyelmét nem kerülheti el, hogy a problémák, helyzetek, kifejezések csak látszólag azonosak a kapitalizmus problémáival, helyzeteivel és szavaival, észre kell vennie, mennyire gyökeresen új tartalommal és jelentéssel telnek meg a sajátos törvényszerűségekkel, logikával, távlatokkal

rendelkező szocializmus viszonyai között. Mindenképpen látnia kell, mennyire lehetetlen a két társadalmi rendszer pontról pontra történő összehasonlítása, mennyire megköveteli az embertől, hogy megszabaduljon a nálunk elterjedt és a sajtóban, a rádióban, a televízióban öröknek és természetadtának feltüntetett ideológiától. Az olvasó ugyanakkor azt is látja majd, hogyan él egy távolról sem elvont szocializmus, mely áthatja az élet minden területét, melynek nehézségekkel és problémákkal is szembe kell néznie, s megismételhetetlenül egyedi nemzeti arculata és kellő ereje van ahhoz, hogy a haladás irányában folytassa útját. Az olvasó látni fogja, hogy a szocializmusban „mennek a dolgok" – ha szabad ezt a kifejezést használnom –, és nem is rosszul, mégpedig egy olyan országban, ahol az emberek nem hősök és nem is aszkéták, és nem is akarnak azok lenni. Jobban megérti majd, miért szolidárisak a francia kommunisták azokkal a népekkel, amelyek ily módon tesznek tanúbizonyságot a szocializmus mellett, miért köteleznek bennünket hálára.

Jobban megérti majd, mit jelent az, amikor a kommunisták azt állítják, hogy a szocializmusnak vannak egyetemes törvényei és vonásai, ugyanakkor olyan sajátos formái, melyek közül egyik sem tekinthető modellnek. Magyarország nem Franciaország, mégis azok a problémák, melyeket egy magyar kommunista felvet, jellegzetesen a mi korunk problémái.

Aczél György természetesen nem a saját nevében beszél. Személyes hangvétellel ad képet arról, hogyan él, gondolkodik, cselekszik a szocializmus építését irányító párt egyik vezetője.

Amit ez a könyv a szocializmus építéséről mond, az gyakran homályos pontokra vet fényt, olykor pedig meglepetést okoz. A francia kommunisták különös érdeklődéssel fordulnak majd ehhez a könyvhöz, mert a leggyakrabban felmerülő kérdések kellős közepébe vezeti el őket és megvilágítja a válaszokat orientáló szempontokat. Látni fogják, mennyire azonos a szocializmus építése a haladás irányának felismerésével, milyen nagy jelentősége van annak, hogy minden pillanatban komolyan és alaposan felmérjük azt a pontot, melyet a hosszú úton elértünk; milyen nagy felelősségérzést kíván meg a szocializmus az emberektől és mennyire alapvető követelménye az alkotó kezdeményezés, vagyis a szó igazi értelmében vett *szabadság*.

1975. február–március. A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának tagja, a magyar Minisztertanács elnökhelyettese, Aczél György egy teljes hetének több mint húsz óráját szentelte nekem.

Én kérdeztem, s ő felelt, úgyszólván megállás nélkül. Több mint száz kérdés hangzott el abban a könyvekkel teli hivatali szobában, amely szinte elvész a magyar Országgyűlés óriási, de kissé színpadias, csupa arany és márvány épületében. A kérdések Aczél Györgynek, az állampolgárnak és családjának háromszobás lakásán folytatódtak, egy átlagos Balzac utcai bérház harmadik emeletén (ahol nem kevesebb a könyv, és festmények, reprodukciók, rajzok és kisplasztikák teremtenek hangulatot).

A szélrózsa minden irányába szerteágazó vita volt ez: infláció és demokrácia, mindennapi élet és kommunizmus, parasztság és „vörös burzsoázia". Aczél György egy-egy kézmozdulattal kísérte vagy nyomatékosította érveit... „Engedje meg, hogy egy példát mondjak."

Megállapodtunk a játékszabályokban: kötetlen

beszélgetés, szabad témaválasztás, se kimerítő értekezések, se ünnepélyes kinyilatkoztatások. Azt is előre bejelentettem, hogy kérdéseim a francia közvélemény egy részének töprengéseiből fakadnak.

A játékszabályt betartottuk, kötetlen beszélgetést folytattunk, magas hőfokon, vállalva a kockázatokat: a fordítók teljesítőképességét, a szövegvisszahallgatók és átírók kitartását (beleértve az enyémet is).

Ehhez a vállalkozáshoz már jóval előbb kedvet kaptam: pontosan akkor, amikor kútba esett az a televíziós vita, amelynek egy magyar vezető és az akkori francia kormánykoalíció fő pártjának, az UDR-nek egy vezetője között kellett volna lezajlania.

Ez a terv 1972 egyik estjén született, amikor egy televíziós vitában Georges Marchais és Alain Peyrefitte álltak egymással szemben. Mivel a szocialista Magyarországot durván megtámadták, sőt megrágalmazták, a Francia Kommunista Párt főtitkára – a televíziónézők milliói előtt – vitapartnerének egy eddig ismeretlen, izgalmas találkozót javasolt. Téma: a két ország és lakosainak helyzete. Helyszín: a francia és a magyar televízió. Vitapartnerek: az egyik részről Aczél György, a másikról Alain Peyrefitte.

Az elképzelés részleteiben azon nyomban pontosan megállapodtak. Idézek:

Georges Marchais: Elfogadja ezt a javaslatot, Peyrefitte úr?

Alain Peyrefitte: Egyenes adás lenne?

G. M.: Egyenes.

A. P.: Szimultán tolmácsolással?

G. M.: Igen.

A. P.: Függetlenül attól, hogy mit mond a vitapartner?

G. M.: Természetesen.

A. P.: Mindent azonnal tolmácsolnak?

G. M.: Az önök dolga tisztázni a feltételeket. Elfogadja?

A. P.: Elfogadom a kihívást.

*

Nagy szenzáció volt. Franciaországban éppen közelegtek a képviselő-választások, amelyen a baloldali pártok – a Kommunista Párt, a Szocialista Párt, a baloldali Radikális Párt – közös kormányprogrammal jelentkeztek. Rendkívül erős kommunistaellenes kampány indult meg, a szocialista országokat pedig a pokol minden árnyalatával jellemezték.

A televíziós vita már azért is nagy érdeklődést keltett, mivel Alain Peyrefitte, akkoriban az UDR főtitkára, igen előkelő helyet foglalt el ebben a hangversenyben. Az adás előkészítése megkezdődött. A francia és a magyar tv-szakemberek kapcsolatba léptek egymással. A két érintett fél jegyzékben állapodott meg a lebonyolítás helyéről, idejéről, technikai feltételeiről; megegyeztek a vitatémában is: Az emberek és a társadalom – Francia-

országban és Magyarországon. Megállapodtak abban, hogy más országok politikájáról nem vitatkoznak. Ezután a dolgok bonyolódni kezdtek...

De tegyük félre a bonyodalmakat és jussunk el a végkifejlethez.

Egymást követő, változatos érvelések után, Alain Peyrefitte úr, akinek szemmel láthatóan kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy komolyan és nyilvánosan vállalja korábban elhangzott szavait, visszautasította a találkozót. Az adást 1973 áprilisában levették a már kinyomtatott műsorról. Roland Leroy, a Francia Kommunista Párt KB titkára a „L'Humanité"-ban levonta ennek az epizódnak a tanulságát: „Peyrefitte úr megfutamodott!"

Több mint egy esztendővel ezután a politikai-audiovizuális bonyodalom után, egy vita során, amely a szocialista országok jelenlegi helyzetéről folyt, valaki felidézte az elvetélt adás emlékét. Egyetértettünk abban, hogy ilyen témájú találkozó a mai francia gazdasági és politikai helyzetben még izgalmasabb lenne.

Miért éppen a mai helyzetben? Mert kegyetlenül súlyosbodik a válság, amely elsősorban inflációban, áremelkedésekben és a háború óta ismeretlen méretű munkanélküliségben jut kifejezésre. Jellemző a helyzet súlyosságára az a vita, amely a válság jellegzetességei, eredete és színhelyei körül folyik.

Olyan világjelenségről volt-e, van-e itt szó, amely minden országot egyaránt érint, függetlenül politikai, gazdasági és társadalmi rendszerétől? A ka-

pitalista országok „magántulajdonáról", az állammonopolista kapitalizmus ellentmondásainak egyik jellemző termékéről volt-e, van-e szó?

Könnyű megérteni, hogy a franciaországi politikai és ideológiai ellentétek közepette nem egyszerűen iskolás vitáról, szónoki fordulatokról van szó. Ez a vita alapvető fontosságú. A Francia Kommunista Párt a maga felfogását a következőkben fogalmazza meg (vázlatosan idézem): Az egyik oldalon állnak a gazdasági élet viharai, lebegő tőkék és ingatag életviszonyok, aggasztó kérdések és bizonytalan jövő övezete: a tőkés világ, teljes bonyolultságában, változatosságában, távlattalanságában; a másik oldalon ott vannak azok az országok, amelyek megteremtették azt a rendszert, amely képes kielégíteni a lakosság igényeit: a szocialista országok, a maguk változatosságában, bonyolultságában, távlataikkal együtt. Bizonyos, hogy itt sem tökéletes minden (de mi is az a tökéletesség?), ám az egész fejlődésben van. Az árak, összességükben, a tőkés világpiac anarchista magatartása által okozott nehézségek ellenére, stabilabbak, az életszínvonal emelkedik, a teljes foglalkoztatást biztosítják, a növekedést megtervezik, az életnek olyan minőségi jellemzői, olyan jó ízei vannak, amelyek másutt ismeretlenek.

Az ellenfelek erre például így válaszolnak:

„A kommunisták egyetlen alkalmat sem mulasztanak el, hogy ezekre az előnyökre hivatkozzanak, és sok egyébre is, mert ez szerintük a keleti ország-

gok vonzóereje. A való helyzet azonban nemigen felel meg ezeknek a kijelentéseknek. Az árak azokban az országokban is emelkednek, még ha a kormányok számos erőfeszítést tesznek is, hogy mesterségesen egyensúlyban tartsák a helyzetet. Ez minden országban így van, ahol a marxizmust vallják..." (Nouveau Journal, 1975. február 19.)

Meghatároztunk tehát, úgy vélem, egy olyan helyzetet, amely, anélkül, hogy bármilyen elméleti vagy gyakorlati következtetést sugallna – hiszen ezt mindenki maga vonja le –, valóban alkalmas arra, hogy felkeltse a gondolkodás, a megismerés, a tények tanulmányozása és az ítéletalkotás alapvető igényét.

*

A fentebb összegezve idézett vita nyomán született az a gondolat, hogy Aczél Györgynek beszélgetéssorozatot javasoljunk. Vizsgáljuk meg és hatoljunk a mélyére a következő témának: Az emberek és a társadalom Magyarországon. Járjunk el hasonló módon, mint ahogy a televíziós adást tervezték: szimultán kiadással Franciaországban és Magyarországon, vagyis szóljon a beszélgetés és a belőle készülő könyv egyidejűleg a magyar és a francia olvasókhoz, állampolgárokhoz. A magyar Minisztertanács elnökhelyettese egyetértett.

Néhány hónappal később Budapesten körülültük a magnetofont (gyakran csapongó) beszélgetésre.

*

Közben azon is kellett gondolkodnom, milyen módon folytassam a vitát.

Az első lehetőség: vállalom az ördög ügyvédjének szerepét, vagyis szocialistaellenes érvekkel felszerelve megkísérelek olyan hangulatot és légkört teremteni, mintha egy magyar vezető és a szocializmus egy ellenfele állna egymással szemben.

A második lehetőség: sorra venni saját, válaszra váró kérdéseim gyűjteményét, bár ezek nagyon is különböznek egy Peyrefitte kérdéseitől, de legalább annyira jogosan vethetők fel.

A harmadik lehetőség: felkérni beszélgető partneremet, vázolja fel gondjaikat, a magyar szocialista társadalom fejlődéséből és ellentmondásaiból kiindulva.

A szerepválasztásnak ez a kis zavara könnyen megoldódott, amikor kiderült, hogy a beszélgetések folyamán a három lehetőség igen jól megfért egymás mellett. Mármost a francia és a magyar olvasóra bízom: döntse el, helytállóak-e a kérdések, és ennek alapján fejtse meg, mikor melyik szerepet játszotta a kérdező.

*

A vállalkozás azonban továbbra is kockázatos maradt, hiszen egy távoli, más jellegű valóság megismerése, megértése mindig izgalmas felfedező út.

Mindjárt itt van a leglényegesebb: a két országban a termelési mód eltérő. S ezen túl: Franciaország alapterülete 550 000 négyzetkilométer, és több

mint 50 millió lakosa van; Magyarország 93 030 négyzetkilométeren terül el, s ezen tíz és fél millió magyar él. De ugyancsak figyelembe kell venni a történelmi fejlődés során kialakult különbségeket, az eltérő földrajzi helyzetet, a hagyományokat, a gondolkodásmódot, ezeket a „hosszan tartó börtönöket", amint egy történész írta...

Hérodotosz, a görög bölcselő, hogy könnyebben tanulmányozza más népek életét és erkölcseit, úgy döntött, a világot két részre osztja: egyik csoportba kerültek a görögök, a másikba a barbárok, vagyis mindazok, akik nem voltak görögök. Akkor a „civilizált" világ peremét a városállam kapujának árnyéka is elérte, s így a tiszteletreméltó bölcselő nem teljesen jogosulatlanul alkalmazta ezt a felosztást. Ugyanezt nem mondhatnám azokra az emberekre, akik a XX. század negyedik negyedében nem merik kidugni az orrukat az országuk határain túlra anélkül, hogy kész modellt ne vigyenek a zsebükben, elemlámpájukat gyakran egyetemes fényszórónak tartják, és a bifszteket (vagy a gulyást) a civilizáció mértékegységének tekintik.

Bizony saját tapasztalatunk korlátai közül kilépve utazni Párizsból Budapestre és Budapestről Párizsba – nem könnyű feladat. Hogy lehet valaki magyar? – kérdezi Montesquieu nyomán a francia. Hogy lehet valaki francia? – kérdi a magyar Montesquieu.

*

A feladat nem könnyű. De ez nem volt kisebb az V. században sem, amikor az egyesült frank állam elfoglalta a római–gall birodalom egész területét, míg a magyar nomád törzsek valahol az Urál környékén vándoroltak, a Káma és a Volga folyó között. Nem volt kisebb Molière korában sem, aki az „Úrhatnám polgár"-ban színre vitt egy mulatságos törököt, a Nagy Mamamouszt, hogy szórakoztassa a Napkirályt. Magyarország akkoriban fullasztó török elnyomás alatt élt...

A nehézség bizonyos értelemben ma még nagyobb. A két ország látszólag azonos vonásai ellenére. És ugyanakkor ezek miatt is. Párizs hidjai alatt a Szajna folyik; Budapesten a Duna. Mindkét folyó a maga torkolata felé hömpölyög, a maga partjait mossa, a saját kanyargó medrét vájja ki a tájban, sokszor a táj ellenállását legyőzve. Mégis mindkét folyón a halász a maga sajátos emberi életét éli.

De mi van a halászcsónakkal? Az egyik ország kapitalista rendszerben él, a másik szocialistában. A különbözőség kettős: nemcsak más-más politikai, gazdasági és társadalmi rendszerrel van dolgunk, hanem két különböző történelmi talajon állunk. Az esetleges összehasonlítások minden eleme tehát egyrészt francia és a kapitalizmusban gyökerezik, másrészt magyar és szocialista.

Van min elgondolkoznunk!

J. D.

E beszélgetéssorozatban érinteni szeretném Magyarország néhány problémáját és e problémák megjelenési formáit. Kimondva vagy kimondatlanul össze kell hasonlítanunk az emberek életét, boldogságát és jövőjét a kapitalista Franciaországban és a szocialista Magyarországon.

Feltételezhetjük tehát, hogy Ön a magyar valóságot a szocializmus egyik modelljének tartja?

Tudtommal Franciaország, Törökország, Anglia, Chile, Japán, az Egyesült Államok vagy Spanyolország mind kapitalista rendszerben él. Ön szerint melyik közülük a többi modellje?

Másrészt afelől sem vagyok biztos, hogy szavaink ugyanazokat a dolgokat jelentik-e. Mi modellen elsősorban olyan tárgyat értünk, melyen ruhákat mutatnak be, vagyis egyfajta próbababát.

Lenin a Kaukázusi Autonóm Köztársasághoz intézett egyik levelében írta: „Ne másolják le a mi taktikánkat, hanem gondolják végig sajátosságának okait, taktikánk feltételeit és eredményeit, s 1917–1921-es kísérletünk tapasztalatának ne betű-

jét, hanem szellemét, értelmét, tanulságait alkalmazzák."

Mi Lenin útmutatását követjük.

A szocialista forradalomnak meghatározott kritériumai vannak, amelyek minden ország történelmére érvényesek: a munkásosztály hatalma, a termelési eszközök társadalmi tulajdonba vétele, a gazdasági és szociális folyamatok társadalmi irányítása, az ember kizsákmányolásának megszüntetése, a polgári demokráciától alapvetően különböző új típusú szocialista demokrácia megvalósítása, a kulturális forradalom kibontakoztatása... Remélem, nem kívánja tőlem, hogy minden jellemző vonását végig felsoroljam?

De e célok megvalósításának formái természetesen változatosak és eltérőek lehetnek a különböző országokban. A szocialista országok tapasztalatai néha hasonlók, máskor különbözők, még akkor is, ha – magától értetődően – e formák és megoldások hatnak egymásra.

Mi nem kívánunk egyetlen másik ország szocialista jövője számára sem „kész-ruhát", afféle szocialista konfekcióárut szállítani. A szocializmus általános törvényszerűségek alapján születik és fejlődik. Egy-egy ország „előtörténetét" saját nemzeti feltételeinek, hazai sajátosságainak megfelelően változtatja meg és megőrzi, megőrzi és túllép rajtuk. Ez önmagában is elegendő ok arra, hogy ne tekintsük társadalmunk, közéletünk jelenlegi formáit afféle feltétlenül követendő példáknak. Amiről be-

szélgetünk, azok tapasztalatok és nem kész modellek. Reméljük, hogy e tapasztalatok felkeltik a szocializmus iránt érdeklődő emberek kíváncsiságát.

I. VÁLSÁG: ÖNNEK MIT MOND EZ A FOGALOM?

A nyugati világban manapság legtöbbet használt szavak: válság, infláció, áremelkedés, munkanélküliség. De Önök sem kivételek, ha hihetünk az újságok kommentárjainak, mint pl.: „A Prágában, Varsóban, Budapesten újabban elhangzott nyilatkozatok azt bizonyítják, hogy Kelet-Európában is e jelenségek foglalkoztatják leginkább a vezetőket... Kétségtelen, hogy a szocialista országoknak is viselniük kell az infláció következményeit, melyet a piacgazdaság alapján álló országok hitel- és fizetési rendszerének rendellenessége okozott és amely még inkább felgyorsult azóta, hogy az olajtermelő országok néhány hónapja létrehozták kartelljüket".

Nem mondok Önnek újságot azzal, hogy a rák és a szülés egyaránt szenvedést okoz, de azzal sem, hogy a fájdalom oka, a kezelés módja s kimenetele alapvetően különböző.

Amikor ennyire különféle jelenségeket veszünk egy kalap alá, helyesebb – gondolom, ebben Ön is egyetért velem – óvatosan bánni a szavakkal, például a sokat emlegetett válsággal.

Az a tény, hogy a szocialista országoknak megoldandó problémáik vannak – és akad elég –, még nem jelenti azt, hogy válsággal van dolgunk. Valóban nemcsak azt mondhatjuk el, hogy életfeltételeink folyamatosan javulnak, hanem azt is, hogy nyitott szemmel haladunk előre, közelre és messzire is nézve, és a társadalom fejlődésének nagy vonalait az elkövetkező 15–20 évre meg tudjuk határozni.

Mint tudja, a kapitalizmus válsága nem újdonság. Azokban az években is, amikor a nyugati országok gazdasága virágzónak tetszett, nemcsak virágzott, de „illatozott" is: a mélyben politikai megrázkódtatások, szociális és morális válságok erjedtek.

Az állammonopolista kapitalizmus gazdasági nehézségei biztos jelei annak, hogy a kapitalizmus általános válsága meggyorsult és elmélyül. Azt is mondhatnánk, hogy a két rendszer ellentétes irányú dinamizmusáról van szó.

Tehát semmi új a nap alatt a kapitalizmusban?

Új? De igen! Az utóbbi időben a gazdasági, politikai téren végbement nemzetközi változások a kapitalista piacokon új feszültségeket és olyan helyzetet teremtettek, amely az előzőtől minőségileg különbözik. Ez annyit jelent, hogy még a gazdasági helyzetük esetleges javulása ellenére is számolni kell ezekben az országokban olyan szociális és politikai

megrázkódtatásokkal, amelyeknek jelentőségét és következményeit nem lehet előre megjósolni.

És Önöket nem fertőzi meg, ha a másik rendszer gazdaságának hóna alatt felszökik a hőmérő higanya?

Ne siessünk a diagnózissal. Közvetett formában – elsősorban a szocialista országoknak a tőkésországokkal fennálló gazdasági kapcsolatai révén – a válság minket is érint, és ebben az értelemben az idézett újságcikknek van némi alapja. De bármilyen szemszögből vizsgáljuk is a kérdést, nálunk nincs válság. Ezt nemcsak az mutatja, hogy az ipari termelés e „válságos" időszakban, 1974-ben, 8,2%-kal emelkedett, hanem azt is, hogy munkanélküliség nincs és nem is lesz. Annak ellenére, hogy a körülmények a korábbinál kétségtelenül kedvezőtlenebbek, nekünk továbbra is az a gondunk, hogy gazdaságunk dinamikus fejlődését biztosítsuk és nem az, hogy holmi „zéró-növekedés"-ről, erről az Önöknél használatos fából vaskarikáról, meséljünk az embereknek.

De hát az árak...

Áremelkedés valóban volt. Múlt évben a fogyasztói árindex 1,9%-kal magasabb volt, mint 1973-ban, és úgy véljük, ebben az évben 3,6%-kal növekszik. E számok alapján ön talán inflációra

gondol? Akkor azonban egyidejűleg gondoljon arra is, hogy a Közös Piac országaiban 1974-ben átlagban több mint 14%-kal emelkedtek az árak, de például Olaszországban 25%-kal, s az egyes források szerint Franciaországban 15–17%-kal.

Nem vonom kétségbe az arányokat, de az áremelkedés Önöknél is, bármilyen jelentéktelennek tűnjék a nyugati országok számadataihoz viszonyítva, mégis csak vitathatatlan.

Valóban. De éppoly vitathatatlan az is, hogy egészében ellenőrzésünk alatt tartjuk az árak mozgását; vitathatatlan az a tény is, amelynek jelentőségét és kihatását, kérem, értékelje kellőképpen: ezt az áremelkedést mi szabályozzuk és ellenőrizzük is. Ezeket az áremeléseket általában mi határoztuk el, hogy gazdaságunk külső és belső feltételei egyensúlyban maradjanak; és amikor elhatároztuk, egyszersmind gondoskodtunk és gondoskodunk arról – nem győzöm eléggé hangsúlyozni –, hogy az áremelkedés ne érintse hátrányosan a dolgozó emberek életfeltételeit. Érzékelhető a különbség? Nekünk lehetőségünk van a kedvezőtlen hatások csökkentésére, és élünk is vele.

Tudomásom szerint a magyar nemzeti jövedelem 40%-a a külkereskedelemben fordul meg. Nem kell közgazdásznak lenni ahhoz, hogy az ember tudja, egy ennyire külkereskedelemre orientált ország gaz-

daságára a tőkésországok válságjelenségei így vagy úgy, de hatnak. S az is nyilvánvaló, hogy az elszenvedett veszteségeket valahol be kell hozniuk, s hol másutt, mint a hazai piacon?

Ne felejtsük el, ennek a 40%-nak $^2/_3$-át a többi szocialista országgal bonyolított kereskedelmi forgalom képezi. Az, amit félig tréfásan az „áremelkedés importjának" nevezünk, elsősorban a maradék $^1/_3$-ra vonatkozik. Azért mondom, hogy elsősorban, mert az alapanyagok világpiaci áremelkedése valamilyen formában az összes szocialista országot érinti, tehát bizonyos mértékben az egymás közötti kereskedelemben is óhatatlanul jelentkezik. Olyan ország számára, mint Magyarország, amelynek nyersanyagforrásai meglehetősen korlátozottak, ez persze nehéz helyzetet teremt. S hogy mégsem importáljuk az áremelkedéssel együtt a válságot is, abban kiemelkedő szerepe van a KGST-ben való részvételünknek. Ez lehetővé teszi számunkra, hogy jelentősen csökkentsük a konjunkturális és a napi ingadozások mértékét és következményeit.

A szocialista országok egymás közötti kereskedelmének tervszerűsége biztosítja, hogy a nemzetközi piac bizonytalan körülményei között is több évre előre tervezzük ne csak a forgalmat, hanem az árak nagy részét is.

Mi az áremelkedések hatása a hazai piacra? Az importárak emelkedésének a hazai árakba való úgynevezett begyűrűzését különböző gazdasági és

politikai intézkedésekkel a tervben előirányzott keretek között tartottuk, vagyis az importárak drágulásának hatását csökkentettük.

Milyen jellegű intézkedésekről van szó?

Csökkentettük például az importvámokat, felértékeltük a forintot, a konjunkturális exportárakból származó nyereség egy részét elvontuk a vállalatoktól.

A NYERSANYAGOK ÁRA: ÚJ HELYZET

De ennek ellenére gondot okoz Önöknek a nyersanyagok, főként az olaj árának emelkedése?

Ezek tények, amelyeket mindenkinek tudomásul kell vennie, függetlenül attól, tetszik-e vagy sem. Új gazdasági világhelyzet alakult ki. Lezárult egy szakasz, amelyet a közgazdászok a következőkkel jellemeznek: olcsó energia és nyersanyag, a Bretton-Words-i egyezményen alapuló nemzetközi pénzügyi rendszer, a kapitalista országokban a viszonylagos „teljes foglalkoztatottság" és a mezőgazdasági termelésnek a világ növekvő szükségletétől való fokozódó elmaradása.

Ebben az új helyzetben természetesen az energia és az ásványi eredetű nyersanyagok problémája is különbözik az eddigitől.

A természeti kincseknek a kapitalista országokban megszokott pazarlása kényszerűvé teszi a nyersanyagok védelmét. A kapitalizmus egyetlen gondja a gyors profitszerzés, a kapitalista nagyvállalatok, kartellek, monopóliumok esztelen fogyasztásra ösztönöznek. Nyugat-Európában és még inkább az Egyesült Államokban a tőkés vállalatok alig vagy nem is használt áruk elpusztítására buzdítanak, hogy új gyártmányokat dobhassanak piacra, olyan árukat, amelyek gyártása nem indokolt, mindenesetre nem szükséges. Ennek a pazarlásnak a következményeit aligha lehet túlbecsülni. Már csak azért sem, mivel az ipari termelés gyors növekedése mind több energiát követel a fejlett országokban, nem is beszélve a fejlődő országok iparfejlesztési perspektíváiról.

És mi a véleménye az olajtermelő országok fellépéséről?

Lényeges jellegzetessége szerintem abban rejlik, hogy a fejlődő országok egy csoportja olyan politikai elképzelés érdekében egyesült, amelynek célja voltaképpen az arab népek antiimperialista törekvéseinek támogatása.

Egyébként eme érthető fellépés következményeit nem lehet helyesen felmérni anélkül, hogy a nemzetközi olajtársaságok, a kartellben tömörült hatalmas monopóliumok – ahogy Önöknél nevezik: a „hét nővér", a Shell, az Esso, a Standard Oil, a BP

és „húgaik" – üzelmeit figyelembe ne vennénk. E kartell úgy tornázta fel az árakat, hogy az messze meghaladta a termelői árak emelkedését, ezáltal nehéz helyzetbe hozott minden olyan országot, amelyeknek nincs vagy alig van saját olajuk.

De nézzük meg a kérdést történelmi távlatában is. Abban az időszakban, amikor az olcsó nyersanyagok együtt jártak a magas késztermék-árakkal, a pusztán nyersanyagszállító szerepre kárhoztatott, jórészt ázsiai és afrikai országok a világgazdaság perifériáira szorultak. Ugyanebben az időben az ipar, a tudomány és a technikai haladás a gyarmattartók kezében összpontosult.

A gyarmati rendszer összeomlása megteremtette e kiszolgáltatottság megszüntetésének politikai feltételeit. Azok a változások, amelyeket most a világgazdaságban tapasztalunk, ennek a politikai és társadalmi folyamatnak a következményei is. Ezért kíséri e változásokat a nemzetközi haladó erők rokonszenve, megértése. Ha az energia és a nyersanyagok árának jelenlegi mozgása ilyen társadalmi változást segít elő, azt örömmel vesszük tudomásul. Hiszen hosszú évek óta azért is harcoltunk, hogy a volt gyarmati országok elfoglalhassák méltó helyüket a világban, hogy érdekeiket figyelembe vegyék.

Örömmel vesszük tudomásul, mondja Ön, noha el kell viselniök a változások hátrányait is. Valamiről különösképpen érdemes beszélni és alaposan megvizsgálni. Arra gondolok, hogy a nyugati sajtó véleménye szerint például kérdésessé vált a KGST tagjai közötti kereskedelmi csereforgalom árainak stabilitása is.

Eddig az alap-cikkek öt évre előre megállapított árai elősegítették, sőt széles területen garantálták a szocialista tervezést. Viszont, ahogy mondják, a most kötött új szerződések előirányozzák a szocialista országok közötti kereskedelmi árak felülvizsgálását minden évben. Nem áll fenn ilyen körülmények között az a veszély, hogy gazdasági előirányzataik és tervgazdálkodásuk illuzórikussá válik?

Vannak szocialista országok, ahol évek óta szinte alig változott a fogyasztói árszínvonal, másutt – így Magyarországon is – évente 1–3,5%-kal emelkedett. Ezek tények. Ami az idei esztendőt vagy a távolabbi jövőt illeti, azt hiszem, a szocialista országok többségében általában nem számolnak a fogyasztói árak ennél nagyobb emelkedésével. Ez így van, annak ellenére, hogy a KGST-országok közötti szerződéses kereskedelmi árak emelkedtek.

Említettem már, hogy a szocialista tervgazdálkodás körülményei lehetővé teszik, hogy az állam a

külső piac áringadozásait vagy ne vegye figyelembe, vagy csak az alaposan mérlegelt helyzetnek megfelelően, korlátozottan engedje továbbgyűrűzni a hazai piacon. Ugyanakkor állampolgárai életszínvonalának biztosítása érdekében az áremelkedéseket jövedelemnövelő intézkedésekkel ellensúlyozza.

Kérem, mondjon többet a KGST szerződéses árairól.

Szívesen. Már tizenöt évvel ezelőtt, a KGST-nek, ha jól emlékszem, egy bukaresti ülésén leszögeztek egy alapelvet. Ennek lényegét így foglalnám össze: az egymás közti árakat a világpiaci árak alapján határozzák meg, de megtisztítják azokat a tőkés piac hullámzó konjunktúráinak hatásaitól. Ez az elv másfél évtizedig eredményesen bevált a szocialista országok gazdasági együttműködésében.

Meg kell jegyezni azonban, hogy 1973 előtt a világpiaci árak évente viszonylag lassan emelkedtek. A nyersanyagárak például az 1952–1956. évek átlagához képest 1972 végéig, ha jól tudom, mindössze 19%-kal nőttek. 1974-ben azonban már az 1952–1956-os évek átlagának több mint háromszorosánál tartottak, egyes alapvető nyersanyagoknak, például a kőolajnak az ára pedig megötszöröződött.

Az új időszak tehát új módszereket kívánt meg, hogy bevált elvünket érvényesíthessük: az árakat úgy kell kialakítani, hogy ne szakadjanak el a vi-

lágpiaci áraktól, de ne is emelkedjenek abban az arányban és a szerint a tempó szerint, amit a kapitalista profithajsza diktál. Eddig elég volt, ha ötévenként igazítottuk ki az árakat, és alapul az előző öt esztendő átlagárait vettük. A mai körülmények között ez már nem elegendő.

Mégis lehetett volna dacolni a világpiaci feltételekkel és – minden akadállyal szemben – ragaszkodni az eredeti szerződés áraihoz?

Ez szépen hangzik, de a valóság nem ilyen romantikus. A KGST-árak elszakadása a világpiaci árviszonyoktól hátrányt jelentene, például a tagországok közötti együttműködésben. Számba kellett vennünk azt is, hogy a szocialista országokban is növekszenek a kitermelés költségei. A Szovjetunió kőolajtermelésének központja régebben a Kaukázusban volt, ma pedig Szibériában van. Az új lelőhelyek feltárása, az infrastruktúra kiépítése számottevően megnövelte a beruházás költségeit, s a hatalmas távolságok megdrágítják a szállítást is.

Ha a nyersanyagárakat a növekvő kitermelési költségektől függetlenül állapítjuk meg, akarva-akaratlanul fékezzük a fejlődést, és kell-e mondani, hogy ez hátrányos a szocialista országok gazdaságára.

Számolva az új helyzettel, milyen konkrét határozatokat fogadtak el a KGST-országok?

A KGST Végrehajtó Bizottságának határozata így foglalható össze: a jövőben az öt évre rögzített árak helyébe évente a megelőző öt esztendő világpiaci árai alapján megállapítandó árak lépnek. Tehát ezentúl évenként vizsgálják felül az árakat, nem úgy, mint a múltban, amikor öt éven át változatlanok maradtak.

Tehát 1976-ban a szocialista országok közötti kereskedelmi árak alapját az 1971. és 1975. évek világpiaci átlagárai képezik; 1977-ben az 1972 és 1976 közötti világpiaci átlagárak, és így tovább...

Pontosan. Ily módon a nyersanyagvásárló szocialista országok nem annyira közvetlenül és csak több évvel késleltetve érzik meg a világpiaci áremelkedések hatását.

Az alapelv elfogadása után a KGST-országok megegyeztek, hogy 1975-re az 1972–1974-es világpiaci átlagárakat tekintik kiindulópontnak.

Kétségtelen, hogy Magyarországnak a szerződéses árak új szintje pillanatnyilag az előzőnél kevésbé kedvező. De ne felejtsük el, hogy még így is jóval kevesebbet fizetünk a szocialista országokban vásárolt nyersanyagokért és energiahordozókért,

mintha a tőkés világpiacon kellene beszereznünk ezeket. Nem is szólva arról, hogy a tőkésországok aligha lennének hajlandók ilyen óriási import ellensúlyozására ugyanilyen értékben magyar exportcikkeket vásárolni.

Mondok néhány példát: a Szovjetuniótól egy tonna kőolajat a magyar határig szállítva 37 rubelért vásárolunk. Ha ugyanezt tőkésországoktól szereznők be, hazaszállítva 110 dollárt fizethetnénk. A tőkés világpiacon az acélnyersvas csaknem két és félszer annyi dollárba kerül tonnánként, mint amennyi rubelt a Szovjetuniónak fizettünk érte. A szuperfoszfát dollárára a kapitalista piacon több mint kétszerese, a fehérített szulfátcellulózé csaknem két és félszerese annak a rubelárnak, amiért e cikkeket a Szovjetunió nekünk az idén szállítja.

Maradjunk továbbra is a számoknál: a Szovjetunióval, amely legnagyobb kereskedelmi partnerünk is, megállapodást kötöttünk. E szerint ebben az évben a magyar import értékének 56, a Szovjetunióba irányuló magyar export értékének 63%-át érinti az áremelkedés. Ennek mértéke cikkcsoportonként természetesen eltérő. A magyar importban az anyagok és energiahordozók átlagos árszintje körülbelül 52%-kal nő, de az import gépeké és berendezéseké mindössze 3,3%-kal.

Persze ez csak az egyik oldala az éremnek. Ugyanis nemcsak az importárak nőttek – a nyugati sajtó szinte csak erről ír –, hanem a szocialista országokba szállított magyar exportcikkek árai is.

De csak 3,3%-kal, amennyiben a „Le Monde" 1975. február 23-i számának hinni lehet!

Ön komolyan elhiszi ezt a „sajtóhibát"? Kérem, engedje el az erősebb megfogalmazást. A Szovjetunióba szállított magyar gépek és berendezések árszínvonala átlagosan 15%-kal nőtt (és nem 3,3%-kal, ahogyan ezt a Le Monde írta), a mezőgazdasági termékek ára általában 29%-kal. A könnyűipari exportcikkek átlagos áremelkedése 19%-os. A magyar marhahús exportára pedig 43%-kal lett magasabb.

Még nem beszéltünk az áremelkedésnek a magyar gazdasági tervezésre gyakorolt hatásáról...

Nézzük meg együtt: a szocialista piacon észlelhető áremelkedés sem 1975-ös gazdálkodásunkat nem zavarja, sem terveink megvalósítását nem akadályozza. Egyszerű a magyarázat: a Szovjetunió felajánlotta, hogy a fizetési egyenlegben mutatkozó különbséget, amit áruszállítással nem tudnak fedezni, 1975-ben s a következő öt évben is 10 éves hitellel finanszírozza, rendkívül kedvező feltételek mellett.

Ezenfelül – s ez a tőkés kereskedelmi mérlegünk tehermentesítésében különösen nagy segítség – a Szovjetunió a tőkés világpiaci árnál jelentősen alacsonyabb árakon a korábbi megállapodásokban lekötött mennyiségnél jóval több földgázt, műtrá-

gyát, káliumot, kénsavat stb. szállít Magyarországnak. Hogy érzékeltessem e segítség mértékét, hadd tegyem hozzá: ha a többletszállításokat tőkés piacokról kellene beszereznünk, pusztán ez a körülmény 50 millió dollárral terhelné fizetési mérlegünket.

Azt hiszem, ennyi is világossá teszi: a szocialista országok egymás közti kereskedelmében nemcsak és nem is elsősorban a gazdasági követelmények érvényesülnek, hanem – lehetséges, hogy a tőkések számára a gazdasági életben idegen fogalom ez – a szolidaritás szelleme, az internacionalizmus elve is.

Megértem, hogy ez furcsán hangzik, ha a kapitalista országok közötti kereskedelmi kapcsolatok fogalmaiban gondolkozunk. Nekünk azonban a szolidaritás és az internacionalizmus természetes közegünk. A Szovjetunió például 1973–1975-ben is növelte nyersanyagszállításait Magyarországnak, méghozzá igen alacsony áron. Pedig a tőkés piacon a KGST-ár többszöröséért értékesíthette volna ezeket is.

Az új árak kedvezőbbek számunkra a tőkés világpiac árainál, s előnyös az is, hogy a magasabb olajárak ösztönzik az intenzívebb kitermelést a Szovjetunióban. Ez pedig – számba véve a többi szocialista ország nyersanyagigényének növekedését és saját kitermelési lehetőségeik korlátozott voltát – a KGST valamennyi tagországának érdeke.

Az előbbiekben csak a tőkés gazdaság válságának az Önök gazdaságára gyakorolt hatásáról beszéltünk. Fordítva nem volna lehetséges? Arra gondolok, hogy a szocialista gazdaság segítené stabilizálódni a tőkés gazdaságot.

Ezt nem tekinthetjük feladatunknak, de közvetve mégis valami hasonló történik: a nemzetközi gazdasági kapcsolatok elemzése azt bizonyítja, hogy a mi tervgazdálkodást folytató szocialista vállalatainkkal együttműködő tőkés cégek helyzete a gazdasági kapcsolat következtében bizonyos mértékben stabilizálódik. Nemcsak egyes vállalatokról van szó: a Szovjetunióval is azért kötnek hosszú lejáratú megállapodásokat nyugati kereskedelmi partnerei, hogy évekre, néha évtizedekre előre gondoskodjanak biztos nyersanyagforrásról és stabil, bővülő piacról. De nyugati partnereink nincsenek mindig felkészülve a tervszerű kapcsolatokra; megtörtént, hogy a Közös Piachoz tartozó országok zavarba is kerültek emiatt, és bennünket is zavarba hoztak.

Ez úgy hangzott, mintha Önök különösen neheztelnének a Közös Piacra.

Mi természetesen jobban szeretjük az olyan nemzetközi kapcsolatokat, amilyenek például a KGST

tagországait kötik össze, ahol a hangsúly egymás érdekeinek kölcsönös tiszteletben tartásán van. A KGST olyan szervezet, amely a tagországok teljes egyenjogúságán alapszik. Nem is kell külön mondanom, hogy noha tagjai sem gazdasági erejüket, sem földrajzi méreteiket, sem lélekszámukat tekintve nem egyformák, jogokban a KGST-ben nincs különbség kicsi és nagy között.

A Közös Piac viszont hatalmi szóval is kötelezi tagországait, hogy még szerződésben vállalt kötelezettségeiknek se tegyenek eleget. Ez időnként nehézségeket okoz nekünk, mert – szocialista ország lévén – szóba sem jöhet, hogy kapitalista megoldásokat alkalmazzunk.

Kapitalista megoldás? Mit ért ezen?

Engedjen meg egy példát: hosszabb ideje érvényben levő megállapodásunk ellenére az olaszok (a Közös Piac utasítása alapján, amit, ha jól tudom, a franciák kezdeményeztek) megtagadták 100 000 élő marha átvételét.

A Szovjetunió felvásárolta az át nem vett árut. Persze, ha ez nem így történik, akkor sem alkalmaztunk volna olyan megoldást, amit én a világpiac ingadozásaival szembeni kapitalista magatartásnak nevezek. Pedig sok pénzébe került az államnak a parasztgazdaságoknak nyújtott támogatás, amit azért kaptak, mert az értékesítési probléma miatt a szokottnál hosszabb ideig kellett gondozni-

uk az olaszok által át nem vett szarvasmarha-állományt.

S mit tettek volna, ha a Szovjetunió történetesen nem jelentkezik vevőként?

Ha nem tudtunk volna nagyobb húsmennyiséget külföldön eladni, jelentős deviza-veszteség érte volna az országot. Következményeit megéreztük volna a termelésben és a fogyasztásban egyaránt.

A tapasztalat különben nem volt hiábavaló. Arra ösztönöz bennünket, hogy még gyorsabban fejlesszük a húsfeldolgozó ipart és olyan piacokat keressünk, ahol nemcsak élő állatot vásárolnak tőlünk jó áron, hanem húskészítményeket is. A Szovjetunióra, a szocialista országokra és a fejlődő országokra ma és a jövőben is mint biztos vevőkre számíthatunk.

A FORINT HELYCSERÉI

Néhány hónappal ezelőtt egy reakciós francia lap kárörömmel közölte: „Magyarországon szeptember 1-én a következő áremelkedések sújtották az energetikai termékeket: benzin 40%, szén 16%, gáz 20%, fa 28%." A számok elgondolkoztatóak.

Milyen szép lenne, ha a reakciós sajtó mindig ilyen gondosan írná meg az igazat! Az adatok ugyanis

ezúttal hitelesek. Kormányhatározattal emelnünk kellett az energetikai termékek árát. Csak az a kár, hogy az említett cikk már nem tartalmazta azt az épp ennyire igaz tényt, hogy nyolc év óta e cikkek árai nem emelkedtek és az áremelésekkel nem nyúltunk a lakosság zsebébe. Mert ha a franciaországi áremelkedések a dolgozókat sújtják is, Magyarországon nem ez a helyzet.

Furcsának találja állításomat? Két számot idézek, hogy világossá tegyem, mire gondolok: az 1974 szeptemberében végrehajtott tüzelő-áremelés egész évre számítva a lakosságnak másfél milliárd forint többletkiadást, az üzemanyag-áremelés 800 millió forint többletkiadást jelentett, az ezzel egyidőben hozott bér- és szociálpolitikai pénzjövedelem-emelés egész évre számítva 3 és fél milliárd forint volt, tehát végül is a lakosság több mint egy milliárd forinttal több jövedelmet kapott, mint amennyivel kiadásai növekedtek. Például minden bérből és fizetésből élő dolgozó és nyugdíjas havi 50 forintot kapott azért, hogy fűtési többletkiadását fedezze.

Bocsánat a közbeszólásért, de ez szinte képtelenségnek hat. Nem lett volna ésszerűbb mellőzni az áremelést, esetleg még csökkenteni is az árakat?

A kapitalista világban élők számára lehet, hogy képtelenség, a mi szempontunkból nem. Így ugyanis elérjük, hogy a nemzetközi piacon mutatkozó

áremeléseket a lehető legkisebb mértékben hárítjuk át a dolgozókra. Ugyanakkor az intézkedés előnyös nemzetgazdasági szempontból is, mert az energiaárak emelkedése miatt az ipar, a mezőgazdaság és a lakosság körültekintőbben és takarékosabban fogyaszt.

Hozzáteszem, a magyar állam az autótulajdonosokat a többletkiadásért nem kártalanította, a gépkocsi ugyanis még nem életszükséglet Magyarországon. A benzin ára így is jóval alacsonyabb nálunk, mint a nyugati országokban.

Másrészről azonban nem „kompenzáltuk" a vállalatoknak a lakosságénál jóval magasabb többletkiadását sem. Mert olyan gazdaságirányításra akarjuk ösztönözni az igazgatókat, amely figyelembe veszi a világpiaci árviszonyokat.

Egy másik, szintén az árakra vonatkozó kérdés: 1973-ban, úgy tudom, a fogyasztói árak 3,5%-kal emelkedtek Magyarországon. Nemcsak maga a jelenség, de az is meglep, hogy az áremelkedések az alapvető fogyasztási cikkeket is érintették, vagyis élelmiszereket. Magyar dokumentumban olvastam a következő számokat: „Az áremelések különösképpen a tejet, a tejipari termékeket, szeszes italokat és a dohányt érintették. Érintették az üzletekben árusított zöldséget (9%), a burgonyát (6%), gyümölcsöt (2%)." Be kell vallanom, hogy ez, szocialista országról lévén szó, meglepő.

Magyarországon a középhőmérséklet 10,5 fok, de nagyon ritkák azok a napok, amikor a hőmérő pontosan ennyit mutat... Azt akarom ezzel mondani, hogy fontosak a százalékok meg a statisztikák, de csak akkor hasznosak, ha óvatosan, körültekintően bánik velük az ember és a dolgok alapos ismeretében idézi őket.

Talán egy példát: hála a mezőgazdaság fejlődésének, az üvegházak szaporodásának, az utóbbi években a primőrök egyre korábban kerülnek piacra. Márpedig a nagy fáradsággal és gondossággal termelt idénycikkek ára magas. Ha például egy mezőgazdasági termelőszövetkezetnek sikerül egy gyümölcsfajtát februárban és nem márciusban vagy májusban a piacra dobni, magától értetődően kér magasabb árat. Ezen a tényen világosan lemérhető, hogy hiába változatlan az alapvető élelmicikkek ára, ha a primőrök drágábbak, a mezőgazdasági árak évi átlaga magasabb lesz.

Mondhatná erre, hogy ezek csak a kevésbé jelentős dolgok. Igaz, de nézzük csak az Ön által feltett kérdést, amely két, nagyon eltérő jelenséget vesz egy kalap alá: azokat az áremeléseket, amelyeket a kormány azért határozott el, hogy javítsa az országos tervezés feltételeit, és azokat, amelyeknek egészen más okai vannak.

Magyarországon az árak ugyanis három kategóriába tartoznak: rögzített és állandó ára van az úgynevezett általános fogyasztói javaknak. A legtöbbüknek az ára, az állami támogatás eredménye-

képpen, nem változott. Ilyen a kenyér, a liszt – az ára nem mozdult már húsz éve –, a cukor, vagy a hús.

A második csoportba tartozó cikkek árai már változhatnak a kereslet csökkenése vagy növekedése, s a termék fontossága szerint, de nem léphetnek túl egy maximumon. Ilyenek bizonyos ruházati cikkek és a háztartási gépek nagy része, ide tartoznak az asztali borok is. Maradjunk példaként a boroknál. 1973-ban a termés egymillió hektoliterrel haladta meg a terv által előírt mennyiséget. Az árak ennek következtében 20%-kal csökkentek. A következő évben 17%-kal emelkedtek, mert a termés kétmillió hektoliterrel volt kevesebb.

Végül a harmadik csoportba tartoznak a szezontermékek, a zöldség, a gyümölcs, továbbá a divatcikkek, a luxusholmik. Ezek árait az eladó és a vevő közötti kapcsolatok határozzák meg, az állam ellenőrzése mellett.

Mégis, mire valók a szocialista állam által elhatározott áremelések? Vannak, akik úgy gondolják, ezúttal mégiscsak válságjelenségről van szó...

Korántsem. Ismét példát mondok. A kormány gondos mérlegelés után, nehéz szívvel határozta el a tej és tejtermékek árának emelését. De miért tettük? Mert serkenteni kívántuk a szarvasmarha-tenyésztést. Magyarországon régi szokás minden paraszthánál tehenet tartani. Ám a szokások nem

örök életűek. Legyünk realisták. A paraszt este hazamegy, fáradtan, mert egész nap dolgozott a szövetkezetben vagy az állami gazdaságban. Nyilvánvaló, hogy csak akkor fog a saját istállójában tehénnel bajlódni, ha ez kifizetődő neki. De azért is fel kellett emelnünk a tej árát, mert egy liter tej olcsóbb volt a boltban, mint amennyibe a termelőnek került. A különbözetet az állam fizette. Az állami gazdaságokban és termelőszövetkezetekben hasonló volt a probléma. Így talán már érthető, miért kellett árkiigazítást végrehajtanunk.

Íme az áremelés eredete. De a történetnek itt még nincs vége. Ebben az esetben is gondoskodtunk arról, hogy akik legjobban rászorulnak, azokat ne érje kár. Fölemeltük a nyugdíjakat és a diákok meg ipari tanulók ösztöndíjait. Összesen évi 2,3 milliárd forintot költöttünk erre, míg a tej és tejtermékek árának emelése a lakosságnak 1,4 milliárdnyi többletkiadást jelentett. Erre azt mondaná, hogy az állam ráfizetett az üzletre. Szorosan vett költségvetési értelemben igen, de azóta gyorsabban szaporodik a szarvasmarha-állomány, s végül is mindenki megtalálja számítását, beleértve a következő évek költségvetését is.

II. MINDENKINEK A MAGA TERVE

Ez az áringadozás, ez a kártalanítási játék hogyan fér össze a szocialista tervgazdálkodással?

Elnézést kérek, de itt egy magyar szólásmondást kell idéznem: nem lehet, hogy a kecske is jóllakjék és a káposzta is megmaradjon. Bizonyára van ennek a mondásnak francia megfelelője is. Régebben sokat gúnyoltak bennünket rendszerünk merevsége miatt. Most pedig, amikor úgy akarunk tervszerűbbek lenni, hogy rugalmasabbak vagyunk a gazdasági életben, mindjárt ránk sütik a liberalizmust és számon kérik azt a merevséget, amivel korábban vádoltak.

Kérem, vegye figyelembe, hogy a mi gazdasági irányításunk összetett és több célt szolgál egyszerre. Egyrészt törekednünk kell arra, hogy mindent a lehető leggazdaságosabban csináljunk, ésszerűen és racionálisan termeljünk, másrészt kötelességünk védeni a munkások, dolgozók és különös gonddal az alacsony jövedelműek, a többgyermekes családok, a nyugdíjasok érdekeit.

Ennek csak egyetlen gazdasági rendszer tud egy-

időben eleget tenni: az, amelyben a termelési eszközök társadalmi tulajdonban vannak.

Ilyen feltételek között a szocialista tervgazdálkodás egyik eszköze nálunk az árak mozgásának ellenőrzése. Ez pedig arra való, hogy az árakat összhangba hozza az időről időre változó termelési költségekkel. Nagyon fontos, hogy jól értsük egymást: ezzel lényegében azt akarjuk elérni, hogy az áringadozás ne sújthassa közvetlenül a lakosságot, vagyis az áremelkedések ellenére a reálbér és a reáljövedelem folyamatosan emelkedjék.

S az áringadozások eredete mindenütt hasonló a tejtermékekéhez?

Sokféle lehet. Tükrözheti például a fogyasztási struktúra módosításának törekvését is. Mondjuk, az iparcikkek fogyasztási arányának javítását.

Ez könnyen érthető, ha tudjuk, hogy régi termelési struktúránk idejét múlt fogyasztási struktúrának felelt meg, amelyet az élelmiszeráruk olcsósága és az iparcikkek magas ára is jellemzett. Természetesen az emberek nálunk sem örülnek, ha emelkednek az árak, de nálunk az áremelkedés nem okoz semmiféle válság-pszichózist. Nézzük meg például a tavalyi helyzetet: 1974-ben az áremelkedések ellenére a lakosság egy főre jutó reáljövedelme 6,6%-kal nőtt. Az idén a tavalyinál szerényebb mértékű, 3,5%-os növekedést irányoztunk elő.

A fogyasztásnak az árak mozgatásával történő irányítását mint elvet könnyen felfogom, de bizonyára jobban megérteném, ha néhány gyakorlati példával illusztrálná.

Szívesen. Vegyünk először egy olyan példát, amelynek nemzetgazdasági szempontból, csekélyebb a jelentősége. Csak gazdasági szempontból, természetesen, mert a könyvekre gondolok. Magyarországon a közepes értékű művek, a kalandregények, a krimik – mert ilyenekre is van olvasási igény, és ezt figyelembe vesszük, máskülönben „tiltott gyümölcsöket" hoznánk létre –, szóval általában a tucatolvasmányok többe kerülnek, mint a magyar vagy külföldi klasszikusok és az értékes kortársi irodalom sokkal szebb kiadásban, szép kötésben. A kisebb értékű könyv ily módon anyagilag hozzájárul ahhoz, hogy olcsón, tehát sokkal szélesebb körben tudjuk terjeszteni azt az irodalmat, amely valóban méltó e névre.

Lakásviszonyok

Vagy beszéljünk a lakáshelyzetről. Ez egyik legnagyobb gondunk. Egyre többet építünk, egyre gyorsabb ütemben, de a növekvő igényeket még mindig nem tudjuk megfelelően kielégíteni.

Néhány évvel ezelőtt felemeltük a lakbéreket. De ez még mindig csak annyit jelent, hogy a „fel-

emelt" lakbérek mellett a legmagasabb lakbér négyzetméterenként 6,80 Ft, azaz egy 100 négyzetméteres összkomfortos lakás havi bére 680 Ft, ami – hozzávetőleg átszámítva – kevesebb mint 150 francia frank. Egyidejűleg fokozottabban differenciáltuk a lakbéreket a lakások korszerűsége és használati értéke szerint. A régi lakbér még a házak karbantartására sem volt elegendő, most legalább a fenntartási költségnek valamivel nagyobb részét fedezi.

Szóval újabb terhek?

Csak látszólag. A nyugdíjasoknak az emelést teljes egészében megtérítettük, annyival emeltük nyugdíjukat, amennyivel lakbérüket. A dolgozóknak is, mert a munkások és alkalmazottak is a lakbéremelésnek pontosan megfelelő lakbér-hozzájárulást kaptak. Az ő esetükben azonban kimondtuk, ha később majd emelkedik a bérük, az emelés 25%-át le kell vonni az állami hozzájárulásból. Vagyis a bér emelkedésének arányában csökken az állami támogatás, egy idő után pedig – a nyugdíjasok kivételével – mindenkinél fokozatosan megszűnik.

Mire törekedtünk? A lakások értékét akartuk emelni, hogy növeljük az építőkedvet, de ugyanakkor megint anélkül, hogy csökkentettük volna a lakosság életszínvonalát. Véleményem szerint azonban az eddigi intézkedések nem elégségesek. Elsősorban azért nem, mert nem veszik figyelembe,

hány ember használ egy-egy lakást és mekkora a felhasznált lakásterület, így a bérlők sem eléggé érdekeltek abban, hogy ők is figyelembe vegyék. Vegyük egy átlagos család példáját. Amikor a gyerekek felnőnek, családot alapítanak és a szülők egyedül maradnak, az idősebbeknek ésszerűbb volna, ha beérnék kisebb lakással. De mi ösztönözné őket erre? A lakbérek között olyan kicsi a különbség, hogy a hurcolkodás majdhogynem többe kerül, így nem érdekeltek a lakáscserében.

Ilyen körülmények között talán helyesebb volna a szélesebbre húzott lakbérskála. Ellentmondana ez a tervgazdálkodásnak? Természetesen nem.

Tagadhatatlan tehát, hogy az árak játéka, ha nem vallja kárát a lakosság, elősegíti a tervszerűséget.

Régebben, mikor a körülmények arra kényszerítettek bennünket, hogy a legszükségesebb feladatok megoldására fordítsunk minden erőt, az életszínvonal emelését csaknem kizárólag az árak csökkentésével tudtuk elérni. Nem a fogyasztás irányításáról volt szó, csupán arról, hogy kielégítsük a minimális szükségleteket. Nem a gazdasági élet különböző szektorainak minél jobb összhangjáról, hanem arról, hogy bármi áron is, de termeljünk.

Ma már más sakktáblán játszunk. Az életszínvonalat rendszeresen akarjuk emelni, de nem akárhogyan. Ma megvan rá a lehetőségünk, hogy társadalmi szinten egyre ésszerűbb és eredményesebb irányítási rendszert alkalmazzunk.

Bocsássa meg a csökönyösségemet, de szeretném, ha visszatérnénk a válságra. Ön azt mondta, hogy Magyarországon a kapitalista piacok áremelkedései kismértékben fékezték az életszínvonal emelkedését és nagymértékben az állami költségvetést terhelték. Mivel egy forintot nem lehet két zsebbe dugni, és mivel az állam költségvetése egyúttal az országé is, valahol csak jelentkezniük kell ezeknek a pótlólagos kiadásoknak . . .

Természetesen. A kapitalista világ válságának hatását csökkentjük ugyan, de, mint mondtam, ez a jelenség nem elhanyagolható. A szocialista állam magára vállalja a világpiaci áremelkedések legtöbbjét, de ennek fejében egy-egy beruházásról esetleg le kell mondani, vagy el kell halasztani, ez pedig bizonyos mértékben fékezi a gazdasági növekedés ütemét. A világpiaci árak számunkra kedvezőtlen változása deficitessé tette külkereskedelmi mérlegünket a nyugati országokkal. Ezért már az idén mind a fogyasztásnak, mind a felhalmozásnak lassúbb lesz a növekedési üteme, mint a nemzeti jövedelemé.

Lenin sokszor tűnődött azon, hogyan lehet egy negatív helyzetet, amelynek egyébként pozitív összetevői is vannak, a fejlődés javára kihasználni. A mi jelenlegi helyzetünkben annyi a jó, hogy a gazdasági változás még kényszerítőbbé, sürgetőbbé

teszi a gazdálkodás, a gazdaságirányítás javítását. A megoldás: egyrészt a termelést a tudományos-technikai ismeretek növelésével, jobb munkaszervezéssel, a nyersanyagok ésszerűbb felhasználásával kell növelnünk, másrészt a szocialista országok között tovább kell bővülnie az együttműködésnek, és ennek érdekében is „kénytelenek vagyunk" belső erőforrásainkat jobban kihasználni.

Az előbb említett „fékező hatást" teljesen megszüntetni nem tudjuk, de van egy nagy előnyünk: nálunk, a szocialista országokban senki sem érdekelt az inflációban. Nincs se tőzsde, se pénzügyi spekuláció; mindenkinek az az érdeke, hogy csökkentsük a világpiaci árváltozások káros következményeit. Ha ráér, látogasson el az egykori tőzsdepalotába. Ott vannak ma a magyar televízió stúdiói és műsorszerkesztőségei.

Jó irányban haladó kis hajó

Azt akarta az imént mondani, hogy a szocialista integráció fokozásával egyidejűleg szűkíteni szándékoznak gazdasági kapcsolataikat a kapitalista országokkal?

Erről szó sincs. Tudja, hogy politikánk szerves eleme a békés egymás mellett élés alapelveinek elfogadása és alkalmazása. Ezért tőkés kapcsolatainkat fejleszteni szeretnénk, azzal a föltétellel természete-

sen, hogy ez ésszerű normák alapján, a kölcsönös érdekek figyelembevételével, diszkrimináció nélkül történik.

Magától értetődik például, hogy kapcsolatainkat az Egyesült Államokkal nem segíti elő, ha áruinknak nem adják meg az úgynevezett „legnagyobb kedvezményt". Ez a különös kifejezés azt a tényt akarja álcázni, hogy bizonyos országok áruit magasabb, hátrányosan megkülönböztető vámokkal sújtják, vagyis voltaképpen kirekesztik az amerikai piacról.

A tények azonban önmagukért beszélnek. A gazdasági válság hullámai olyan kis hajót, mint a miénk, alaposan megtáncoltatnának, ha nem tartoznánk a szocialista közösséghez. Vitathatatlan módon bebizonyosodott, hogy a nemzetközi gazdasági életben a nagyobb stabilitást és megbízhatóságot a szocialista országok képviselik. Kereskedelmi forgalmunk és általában mindenfajta gazdasági kapcsolatunk a Szovjetunióval sok előnnyel jár. Például említettem már, hogyan dolgozza fel a Szovjetunió a magyar bauxitot?

Ismert dolog, hogy az alumíniumkohászat rendkívül energiaigényes, Magyarországon pedig kevés az energia. Ezért a Magyarországon bányászott bauxitot timföldgyárainkban elsődlegesen feldolgozzuk, a Szovjetunióban pedig a miénknél jóval olcsóbb energiával alakítják át számunkra alumíniummá. A timföld és az alumínium közötti árkülönbséget természetesen megfizetjük, azonban az

alumíniumot – már mint fémet – az utolsó kilóig visszakapjuk!

„A dolgok jelenlegi állása mellett a tervgazdálkodást folytató országok nincsenek abban a helyzetben, hogy a pénzkibocsátás ritmusát a termelés szükségleteihez szabják. Az árrögzítésben uralkodó önkényesség már egymagában lehetetlenné teszi ezt a feladatot. Az is igaz, hogy a de jure vagy a de facto korlátozások, amelyeknek a létét csak megerősítik az üzletek előtt álló hosszú sorok, a maguk módján jelzik (és olykor zavaróbb módon, mint az áremelkedések) a kereslet és a kínálat közötti kiegyensúlyozatlanságot". Íme egy francia újság így vélte összefoglalni az Önök helyzetét.

Hibákat követhetünk el a terv kidolgozásában és végrehajtásában, de akkor saját tévedésünkről van szó, és nem a tervgazdálkodásról. Ezért meg kell mondanom, hogy az állítás első része teljesen komolytalan.

Ami eddig a de facto és de jure korlátozásokat és az üzletek előtt álló hosszú sorokat illeti, csak végig kell menni Budapest utcáin, hogy a megjegyzés képtelensége lelepleződjék.

Sorban állókat persze valóban láthat. Például azokat, akik egy Richter-koncertre szeretnének bejutni, vagy más fontos és szép művészeti eseményhez akarnak jegyet váltani.

Hét végén is olykor sorok állnak egy-egy pékség

előtt is, de nem azért, mert kenyérhiány van Budapesten, hanem mert ezek különlegesen finom pékárut sütnek. Annyi türelem persze nem kell a kiflihez, mint egy Trabanthoz, mert annak, aki erre az aránylag olcsó, NDK-gyártmányú kocsira áhítozik, ugyancsak meg kell tanulnia várakozni, ha sorban állni nem is kell érte...

A FOGLALKOZTATOTTSÁG GONDJAI: NEM KAPITALISTA GONDOK

Mi a helyzet a foglalkoztatottsággal Magyarországon? Nincs munkanélküli, mondják Önök. Vannak azonban, akik azzal vágnak vissza, hogy „rejtett munkanélküliség" viszont található. Más szóval, azt bizonygatják, hogy üzemeikben sok improduktív munkaerő van. Valóságos probléma ez?

A foglalkoztatottság kérdései valóban jelentkeznek Magyarországon, de nem ugyanúgy, mint a kapitalista országokban. Franciaországban jelenleg a kormány és a szakszervezetek álláspontja eltér a munkanélküliek számát illetően: úgy tudom, 700 000 az egyik, 1 millió a másik szerint. Nálunk éppen a munkaerőhiány jelenti a problémát. Csak Budapesten 75 000 munkáskéz hiányzik.

Azt kérdezi, hogy egyébként nincs-e relatív túlfoglalkoztatottság?

A kérdés helyénvaló. Az üzemszervezés mint tu-

dományág még fiatal nálunk. Paradox módon, bizonyos üzemekben, bizonyos iparágakban van munkaerő-felesleg, de ez nem azt jelenti okvetlenül, hogy az improduktív munkaerő száma stagnál vagy emelkedik, viszont arra szorít rá bennünket, hogy még jobbá tegyük az ipari struktúrákat, fejlesszük a technológiai folyamatokat, még ésszerűbbé tegyük a munkaszervezést.

A teljes foglalkoztatottság a mi számunkra alapelv. Ha kezdetben mindent a gazdasági hatékonyságnak akartunk volna alárendelni, eltűrtünk vagy megszerveztünk volna bizonyos munkanélküliséget. Mi más szempontból indulunk ki, mert számunkra a munkanélküliség emberileg és társadalmilag tűrhetetlen. Évek óta nem változik az iparban foglalkoztatottak száma, és 1974-ben a termelésnövekedés több mint 80%-a a termelékenység emelkedéséből ered. Ez jelentős haladás az intenzív gazdasági fejlesztéshez vezető úton. Ennek ellenére van még tennivalónk bőven; bizonyos iparágakban fokoznunk kell a munka hatékonyságát. Sok a feladat, de a szocialista humanizmus szempontjai az elsődlegesek számunkra.

A kapitalista rendszerben szokásos, mondhatnám, logikus, hogy ha megszüntetnek egy-egy munkahelyet, ötven év feletti dolgozókat rosszabb beosztásba helyeznek és arra kényszerítik őket, hogy foglalkozást változtassanak, alacsonyabb béreket fogadjanak el, sőt, munkanélküliekké legyenek. Ez Magyarországon elképzelhetetlen.

Hogy példával szolgáljak: egyik nagy vállalatunknál az irodai dolgozók egy részét átirányítottuk a termelő szektorba. De ez olyan módon történt, hogy előbb lehetőséget nyújtottunk nekik a szakmai képzésre és magasabb bért garantáltunk.

Kezdetben volt olyan időszak, amikor arra kényszerültünk, hogy a szakmai tudás hiányosságait a dolgozók számával pótoljuk. Ez természetes volt olyan országban, ahol a mezőgazdaság volt túlsúlyban, ahol kézbe kellett venni a kapitalisták üzemeit és a nagybirtokokat és vezető posztokra helyezni a munkáskádereket.

Változtak az idők. A mi gondjaink most a fejlett, hatékony gazdaság gondjai. Amiről szó sem lehet Magyarországon, az a munkanélküliség. Nekünk nincs szükségünk a munkanélküliek tartalékhadseregére, mint a liberális demokráciáknak mondott országoknak, ahol a gyárkapun kívül álldogálókkal tartják sakkban azokat, akik belül vannak.

Emitt haladás, amott válság. Sematikusan vetem fel a kérdést, de olykor az az ember benyomása, hogy a szocializmust olyan útként ábrázolják, melyet rózsa és mosoly szegélyez. Igaz, néha említik a fejlődés problematikáját, a régi és az új, a múlt és a jövő közötti ellentétet. De ez néha úgy tűnik, hogy csak stílusfordulat, egy mindenkor előráncigálható formula. Valóban nincsenek belső ellentmondások, az önök szocialista társadalmának fejlődéséből eredő konfliktusok?

Jóindulatú, de naiv emberek gyakran úgy képzelik, hogy a szocializmus olyan, mint a Paradicsom, nincsenek ellentmondásai, ahogy a középkor angyalainak nem volt nemük. Az így gondolkodók természetesen előbb vagy utóbb kiábrándulnak. A baj az, hogy ilyenkor általában nem önmagukat és illúzióikat okolják, hanem a valóságra haragszanak és a valóságot kifejező igazságra.

Egy társadalmat valójában nem az jellemez, hogy van-e vagy nincs benne ellentmondás, hanem az, milyenek az ellentmondások és mennyire képes

a társadalom feltárni és megoldani azokat. Mert az ellentmondások önmagukban, nemcsak hogy nem jelentenek katasztrófát, hanem a történelem eszközei, a fejlődés velejárói. Ha tagadnám létezésüket, tagadnám magát a létezést. A történelem folyamán minden társadalom ellentmondások között fejlődött. Minthogy a szocializmust nem a történelmen kívülre, valahová a margóra helyezzük, vállaljuk az ellentmondásokat is. Vállaljuk, vagyis: megteremtjük a megfelelő feltételeket, hogy a haladás hajtóerői legyenek. Rugalmas formában oldjuk meg őket, fontosságuk sorrendjében – nagy társadalmi érdekeinkkel összhangban.

A lényeg az, hogy a szocializmus nem ismer olyan kibékíthetetlen, feloldhatatlan ellentmondásokat, mint amilyenek a dolgozókat a kapitalista monopóliumokkal szembeállítják.

Ellentmondás mindenütt van, de a szocializmus talaján keletkező ellentmondások nem kibékíthetetlenek, feloldhatók. Az egyéni érdek, a csoportérdek, a társadalom érdeke a szocializmus magyarországi építésének körülményei között egyszerre konvergál is, különbözik is. Ha nem vesszük figyelembe az egyének vagy az egyes rétegek nézőpontjait, az egész társadalomnak ártunk vele. Viszont nem szabad érvényt szerezni az egyéni érdeknek a közösségi érdek rovására.

Mondom, ellentmondás mindenütt van. Ugyanaz a személy is hordoz magában ellentmondást, hiszen az ember egyszerre termelő és fogyasztó. A ke-

reskedelmi alkalmazott mint dolgozó, abban érdekelt, hogy este korábban menjen haza pihenni, szórakozni. De mint fogyasztónak, ugyanúgy, mint mindenki másnak, neki is az lenne jó, ha az üzletek a késő esti órákig, szombaton is egész nap, sőt vasárnap is nyitva tartanának. Nem tudja elképzelni, milyen szenvedélyes viták folynak nálunk ebben és sok hasonló ügyben. A kereskedelmet egyébként e viták arra ösztönzik, hogy ésszerűbben szervezze meg a munkát.

Minden építészmérnök arra törekszik, hogy műve szép legyen és örök időkre szóljon. Minden kivitelező harmonikus és modern lakóépületeket szeretne építeni. Emberileg ez nagyon is érthető, de a mai nemzeti jövedelem nem teszi lehetővé, hogy a jövő század, a következő évezred terveit már ma megvalósítsuk. Így, gyakran nem tudunk úgy építkezni, hogy az feltétlenül dacoljon az évszázadokkal, hanem csak az lehet a célunk, hogy az embereknek lehetővé tegyük, hogy minél előbb jobban éljenek a jelenben és minél hamarabb lakáshoz jussanak.

A társadalomnak szünet nélkül mérlegelnie kell jelenlegi és jövőbeni szükségleteit. Ha a maiakat részesíti előnyben, feléli azt, amit létrehozott és nem tudja megalapozni a jövőjét. Ha csak a holnapra gondol, akkor arra serkenti az embereket, hogy kenyéren és vízen koplalják ki a kommunizmus mielőbbi eljövetelét. Mindkét magatartás képtelen.

Magyarországon az ötvenes években az a felfo-

gás uralkodott, hogy a mi generációnk szorítsa meg a nadrágszíjat, mert az a történelmi feladata, hogy felépítse a szocializmust a jövő nemzedékek számára. A felhalmozás aránya mértéktelenül magas volt. Az volt a jelszó, hogy nem ehetjük meg az aranytojást tojó tyúkot. Az „eredmény" az lett, hogy egy idő múlva mind kevesebb lett a tyúk, és persze a tojás is.

Természetesen nem könnyű kialakítani olyan ésszerű gazdasági és társadalmi politikát, amely egyszerre veszi figyelembe a dolgozók közvetlen és a jövőbeni érdekeit. De ezt a feladatot vállalnunk kell és tudjuk is vállalni. A gyakorlat is ezt bizonyítja. Másoktól is tanultunk, saját kárunkból is okultunk, és most már van bizonyos tapasztalatunk.

Szocializmus „felsőbbrendű emberek" számára?

Amikor a szocialista fejlődés problémáiról beszél, úgy érzem, nagy jelentőséget tulajdonít a politikai, gazdasági és társadalmi tevékenységtől függetlenül fennálló körülmények szerepének.

Éppen most akartam rátérni a mi tevékenységünk következményeire és ellentmondásaira, de előbb hadd jegyezzem meg, hogy történelmi adottságainkat, csakúgy mint az ellentmondásokat, objektív-

nek tekintjük, de nem gondoljuk azt, hogy cselekedeteinkkel ne tudnók megváltoztatni, módosítani őket. Tevékenységünk hatásáról azt akartam mondani, hogy milyen komoly és bonyolult problémák születnek éppen a mi tevékenységünk következtében és eredményeink alapján. Mert minden lépés előre, minden elért eredmény új igényeket ébreszt, addig nem ismert ellentmondásokat hív életre.

Most az foglalkoztat minket, hogy a társadalmunk által megtermelt anyagi gazdagságra valóban szocialista életmód épüljön. Persze, nem ez volt a problémánk 1945-ben. Akkor az volt a feladatunk, hogy enni adjunk az embereknek. A növekvő jólét, az anyagi javak birtoklása, a társadalmi gazdagság bővülése örvendetes jelenség, mivel a kommunista társadalom, ami felé törekszünk, a bőség társadalma lesz, nem pedig aszkéták falanszтere. Tíz-tizenkét évvel ezelőtt, amikor Magyarországon csak 40 000 hűtőszekrény volt, akadtak, akik arról írtak, hogy „frizsider civilizáció" fenyeget bennünket. Most kétmillió lakásban van hűtőszekrény, és higgye el, ez nem rendítette meg a szocializmus alapjait.

Magyarországon a magántulajdonban levő öröklakások, a kertes hétvégi és családi házak, az üdülőtelkek száma százalékos arányban nagyobb, mint Franciaországban. Nálunk 3 millió családból 2 millió 200 ezernek van ilyen vagy olyan ingatlantulajdona. Ezt a tulajdont törvényeink úgy szabályozzák, hogy megakadályozzák a felhalmozást, a

spekulációt. Nehezebb a helyzet, amikor a fogyasztásnak szocialista emberhez méltó fogyasztássá való átalakításáról van szó: azaz például presztízs kultúra helyett a kultúra presztízséről.

Mégis, most, hogy éppen kilábaltunk egy viszonylag elmaradt állapotból, a haladás esetenként negatív módon is hathat a szocialista életmódra és mentalitásra: kedvezhet az önzésnek, a kispolgári hiúságnak, a pénz és az anyagi javak iránti túlzott vonzódásnak.

A kapitalizmustól nem választ el bennünket légmentesen záródó ajtó. Lakosságunk csaknem egyharmada utazott külföldre a múlt évben, közülük 300 000 kapitalista országokba ment. Másrészről 8 millió 320 ezer turista látogatta meg országunkat, s közülük 1,2 millió nyugatról jött. Ezért – is – akár tetszik az ajtón túl, akár nem, a kapitalizmust jócskán befolyásolja a szocialista rendszer. Viszont állampolgáraink közül egyeseket még befolyásol a kapitalizmus szelleme, a polgári, kispolgári mentalitás.

A szocialista társadalom arra törekszik, hogy az emberekben magasabb rendű erkölcsi és szellemi igények, törekvések bontakozzanak ki. S ha azt mondom, hogy ma még tendenciáról van szó, ez korántsem azt jelenti, hogy a puszta óhajnál ne jutottunk volna sokkal tovább.

Mondanék egy, nyugodtan állíthatom, történelmi léptékű példát. Létfeltételeink szocialista átalakulásával a termelőszövetkezeti paraszt nemcsak

tanultsága, kultúrája, hanem emberi tartása és öntudata révén is döntően különbözik a Horthy-rendszer parasztjától, mert akkor még a többé-kevésbé tehetős paraszt is egy elnyomott, lenézett osztályhoz tartozott.

Persze, az 1945 óta megtett hosszú út ellenére (és részben miatta), nem mondhatjuk, hogy készen áll az új szocialista ember. A hatalom megszerzésével vagy akár az alapvető gazdasági szerkezet megváltoztatásával nem jár együtt automatikusan az új gondolkodás és életmód kibontakozása.

Mózes negyven éven át vezette népét a pusztában, hogy kicserélődjenek az emberek, akik az aranyborjút imádták, és így az új nemzedék az „ígéret földjén" élhessen. A biblia nem éppen a kísérlet sikeréről tanúskodik. Nálunk biztatóbban mennek a dolgok... Élnek az új Magyarországon már a jövő elemei, de még a múlt dolgai is. Az ember átalakítása, átalakulása a szocializmus által hosszú és fáradságos folyamat. Egyesek például először még inkább azt nézik, hogy egy kijelentés vagy egy állítás szerzőjének mi a rangja és csak azután, hogy mi a tartalma és mennyi benne az igazság. Ugyanabban az egyénben megtalálhatjuk még a tegnap és már a holnap emberét.

Rousseau meglehetősen optimista volt, amikor azt írta, hogy az ember „természetétől fogva jó". Az éhes ember „természettől fogva" megeszi a kenyerét, de minek minősítsem, hogy nem osztja meg mással. A kapitalizmus az emberek rossz tulajdon-

ságaira épít, a szocializmus éppen fordítva teszi: bízik az emberben, fellép az önzés, az individualizmus ellen és olyan erkölcsöt vall magáénak, amely az emberekben a közösségi érzést fejleszti ki.

Netán valamiféle szocialista „felsőbbrendű embert" akar kinevelni? – kérdezhetnék a rosszhiszeműek.

Mi nem Tarzant, a dzsungel királyát, és nem Kipling Maugliját tekintjük hősünknek. Csakis a társadalmon belül, nem pedig kívüle és mindenki ellen tud az emberi személyiség valóban gazdagodni, fejlődni. Egy gyermek, aki az emberi közösségen kívül születik és nő fel, állat marad, „vadember". Minél inkább áthatja a társadalmat a humánum, a közösségi szellem, annál több lehetősége van gazdagon kiteljesedő egyéniség formálására.

A kapitalizmus uniformizálja az emberi személyiséget, „szörnyű társadalom öntőformáiba lötytyinti". A szocializmus embereszménye a humánus értelemben magasabb rendű ember, akiben munkál „éhe a szépnek, éhe a jónak", akinek életfelfogását, életmódját magasabb rendű eszmények vezérlik-alakítják.

Ön újra meg újra nehézségeket, gondokat sorol. Van olyan terület, ahol megoldottak minden problémát?

Ilyen terület természetesen nincs és nem is lesz az idők végeztéig. Sorolhatnám a példákat olyan területekről, ahol már-már azt hittük, a nehezén túl vagyunk, holott akkor kerültünk igazán a gondok, igaz más, új, ha tetszik: magasabb rendű, bonyolultabb gondok közepébe.

A felszabadulás előtt a gyermekeknek csupán 34%-a tudott 14 éves koráig iskolába járni. Nagyon sok munkába került, amíg megszüntettük az írástudatlanságot és minden iskolába járó gyermek számára jó körülményeket teremtettünk. Az általános iskola nyolc osztályát ma a gyerekek 91%-a befejezi. Most az elmaradó 9% iskoláztatása jelent számunkra gondot. Ugyanakkor új probléma is jelentkezett: időközben megnőtt a középiskolások száma, új tanárokra, új iskolákra, kollégiumokra volt szükség. Nehéz volt az analfabetizmust megszüntetni, de az új helyzet még bonyolultabb feladatok elé állított bennünket.

Vagy egy másik példa: amikor az emberek kezdtek jobban élni, többet törődni saját jólétükkel, egyszeriben kevesebb lett a gyerek, sok család megelégedett az egykével. Amikor emiatt aggasztóan csökkent a születési arányszám, hoztunk egy sor

intézkedést: megkönnyítettük azoknak a házaspároknak a helyzetét, akik szívesen hoznának több gyereket a világra, segítséget kaptak, hogy nagyobb nehézség nélkül felneveljék őket. Az intézkedések eredménnyel jártak, a születések száma emelkedett. A bölcsődék és óvodák fejlesztése azonban nem tartott lépést a növekvő szaporulattal, és ha nem oldjuk meg idejében a problémát, 5–6 éven belül az általános iskolákban is nehéz lesz a helyzet. Azután majd újra át kell gondolnunk a középiskolás problémát és felülvizsgálni lakásépítési terveinket. Folytassam?

Minden megoldott gond újakat szül és mindegyik követeli a megoldást.

A POLITIKAI SZUBJEKTIVIZMUS BETEGSÉGE

Ön csak objektív nehézségeket említ, de vajon nincsenek-e olyan melléfogások, amelyeket saját maguknak köszönhetnek? Hibák, tévedések, vitatható határozatok, amelyekről a kormány, az állam, az MSZMP tehet?

Természetesen vannak. Csak a nagyon ostoba és a nagyon hiú emberek hisznek a tévedhetetlenségükben. Voltak tévedéseink minden elővigyázatosságunk és alaposságunk ellenére, amellyel az élő valóságot tanulmányozzuk, minden tudományos és

demokratikus biztosíték ellenére, amelyet alkalmaztunk s fokozatosan alkalmazni fogunk. Hiszek azonban abban, hogy a tévedés lehetőségei olyan ütemben csökkennek, amilyen mértékben egyre jobban megismerjük saját társadalmunk fejlődéstörvényeit, s amilyen mértékben nő az állampolgároknak az ország ügyeiben való aktív részvétele.

Semmi nem okozhat annyi bajt egy kommunista pártnak, mint saját hibái. Ellenségeink összes rávaszsága együttvéve nem árthat ügyünknek annyit, mint magunk. Egy párt komolysága – írta Lenin – azon is mérhető, ahogyan saját hibáira reagál.

Tévedéseink, hibáink egyik részét a tapasztalat hiánya vagy a felkészületlenség okozza, a másikat a jól kitűzött feladatok rossz megoldása.

Nincs súlyosabb veszély, mint az a jelenség, amit politikai szubjektivizmusnak nevezünk. Félelmetes betegség ez. Elhomályosítja a tisztánlátást, elkeni a hibákat s így megakadályozza a tisztázást és kijavításukat. Oda vezet, hogy a valóságot olyannak látják, amilyennek szeretnék, az illúziót tényként kezelik. A mi pártunk sok nehéz tapasztalatot szerzett és tudja, milyen súlyos veszély ez, s mit kell tenni ellene, és cselekszik is. Nagy drámai jelenetekre, folytonos meakulpázásra nincs szükség, megismételve az ötvenes évek első felének túlzásait, amikor politikai fordulatot politikai fordulat követett, s mindegyik tiszta lapot ígért, ehelyett folyamatosan felülvizsgáljuk azt, amit tettünk, és javítunk ott, ahol és amikor kell. A sok közül két ki-

sebb példával szeretném ezt megvilágítani: az oktatás reformja után hamarosan rájöttünk, hogy túlterheltük a diákokat. Anélkül, hogy a reformot kérdésessé tettük volna, korrigáltuk az aránytalanságokat.

Vagy: az új gazdaságirányítási rendszer 1968-ban lépett életbe, az eredmények és hibák értékelése alapján néhány évvel később változtattunk a vállalatok ösztönzési rendszerén. Pártunk és kormányunk tovább folytatja ezt a gyakorlatot.

Odafigyelnek néha a nyugatról jövő kritikákra és megjegyzésekre?

A haladó emberekére, a munkásokéra, kommunista testvéreinkére? Igen! De ez nem azt jelenti, hogy befogjuk a fülünket ellenfeleink megjegyzései elől. Egyébként úgy áll a dolog, hogy ha nem beszélünk hibáinkról, azt mondják, rózsaszínben látjuk a világot. Ha elmondjuk, elemezzük azokat, önkritikánkat rosszindulatú, ellenséges propagandára használják fel, nemcsak ellenünk, de saját haladó erőik ellen is.

Hozzá kell tennem egyébként, hogy nálunk régen megszűnt az a gyakorlat, amikor sokat beszéltünk a nyugati világ nehézségeiről, s ezzel elterelték a figyelmet saját belső gondjainkról.

Mert volt egy időszak, amikor ha a hűtőszekrények hiányát kellett megmagyarázni, újságjaink arra hivatkoztak, hogy ezzel szemben az Egyesült Ál-

lamokban fajgyűlölet van és verik a négereket. Mi kigyógyultunk ebből a betegségből, viszont ezt a módszert most szívesen alkalmazzák a tőkés világban. Fölényünket mutatja, hogy az ellenfél olyan taktikát kénytelen most alkalmazni, aminőket mi mint gyermekbetegséget már kinőttünk. Abból ugyanis egyetlen rendszer sem él meg, hogy a másik hibákat követ el. Ha egy kormányzat nem képes pozitív perspektívát nyújtani, hiába próbál más országokat befeketíteni, attól még önmagában nem lesz több hitele saját népe előtt.

Az ötvenes évek elején azt hittük, az a jó, ha minél túlzottabb torzképet festünk a kapitalizmusról, mintha nem lettek volna elegendőek meglevő hibái. Most állampolgáraink közül sokan utaznak nyugatra, személyesen tehetnek összehasonlítást, és ez nem a mi hátrányunkra, hanem előnyünkre üt ki. Nagyobb azoknak a magyaroknak a száma, akik 1956-ban távoztak és most visszajönnek hazájukba, mint azoké, akik manapság választják a burzsoá demokráciát a szocializmus helyett.

Ennek az éremnek van egy másik oldala. A kapitalista országokban olyan képet festenek Magyarországról, hogy számos nyugati turista átlépve a magyar határt, kellemesen csalódik, néha még olyasmi is tetszik neki, amivel mi magunk nem vagyunk megelégedve. Olyannyira, hogy szinte nekünk kell megmagyarázni: nem minden olyan szép, mint ahogy elképzelik! Úgy látszik, a szocializmus elleni propaganda néha szerzői ellen for-

dul... Ezzel kapcsolatban megkérdezném: van arról statisztika, hogy hány embert fizetnek azért nyugaton, hogy kiszimatolják, felnagyítsák és eltorzítsák egy olyan kis ország tévedéseit is, mint mi vagyunk? Még vidéki városaink újságjainak legkisebb cikkecskéit is végigböngészik, hogy a nagy rádióállomások és sajtóorgánumok felhasználhassák ellenünk és testvérpártjaink, például a francia párt ellen.

IV. MUNKÁSOK ÉS PARASZTOK

Szeretnék áttérni egy jelentős ellentmondásra. A magyar szocialista társadalom nem hangoztatja, hogy osztály nélküli társadalom. Számon tart tehát érdekkülönbségeket, mégpedig a társadalom két alapvető osztálya, vagyis a munkásság és a parasztság között is. Milyen viszonyban van egymással ez a két osztály? Melyik uralkodik a másikon? Hol jelentkeznek a feszültségek? Egész sor el nem hanyagolható kérdés vetődik fel e téma kapcsán.

Uralkodni egyik sem uralkodik a másikon, de a vezető szerep a munkásosztályé, amely a parasztsággal szövetségben gyakorolja a hatalmat. Az aktív keresők 58%-a a munkásosztályhoz tartozik és ebből több mint 8,4% állami gazdaságban dolgozó mezőgazdasági munkás. A termelőszövetkezeti parasztság az aktív keresők 14,6%-át teszi ki. Csak egészen kis százalékarány maradt a termelőszövetkezeteken és állami gazdaságokon kívül, a kisparaszti gazdaságokban.

A munkásosztály tehát szám szerint többségben van. De hatalma, amely létszámától független, el-

képzelhetetlen a parasztsággal kötött szövetség nélkül. Természetesen vannak különbségek a munkás- és a parasztélet között, és ezek a közelebbi jövőben még fennmaradnak.

Mások a tulajdonviszonyok a termelőszövetkezetekben, mások az állami gazdaságokban, az iparban. A munkások az egész nép tulajdonát alkotó állami üzemekben dolgoznak, a parasztok a szintén szocialista tulajdonban levő szövetkezetekben, hiszen a föld nemzeti vagyon, a szövetkezetek maguk kisebb közösségek tulajdonai.

Ez a különbség még sok mindenben érződik – a közügyekben, a társadalmi életben való részvételben s a gondolkozásban is.

Ehhez azonban hozzáfűzném, mert érdemes elgondolkozni rajta, hogy a mai munkásosztálynak több mint a fele egykori parasztgazdák, mezőgazdasági munkások gyermeke, tehát „első generációs" munkás. A magyar családok nagy része ebből a szempontból vegyes összetételű. A családok többségén belül egyaránt vannak parasztok, munkások és értelmiségiek. Az ipari munkásság jelentős része – több mint 40%-a – falun él, onnan jár be dolgozni a városi üzembe.

De mint termelőnek és fogyasztónak is összefonódnak az érdekeik – a parasztember manapság mind ritkábban bajlódik olyasmivel, amit a falusi boltokban a hentesnél, a péknél, zöldségesnél olcsón megkap, sőt amit háztáji földjén termel, sem

hordja ki a piacra, mert az állami felvásárló szervek szerződéssel lekötik és jó áron megveszik.

A falusi és a városi munka jellegének különbözősége mégis megmutatkozik a dolgozók helyzetében is?

Az elmúlt évtizedek során nálunk a mezőgazdasági munka jellege megváltozott. A régi Magyarországon feudális birtokviszonyok uralkodtak, a földet legnagyobbrészt külterjesen művelték, az óriási nagybirtokokon és életképtelen törpebirtokokon tengődött a lakosságnak több mint a fele. Ilyen elavult termelési viszonyok között is mindenáron exportálni akartak, de ez csak úgy volt lehetséges, hogy a belső fogyasztást a néptömegek számára a végsőkig csökkentették. A nép a szó szoros értelmében éhezett.

A felszabadulás óta korszerű mezőgazdaság született. A nagyüzemi mezőgazdaság a korábbinál jóval több élelmiszert termel, de a lakosságnak nem is egészen egynegyedét foglalkoztatja. A búza vetésterülete 20%-kal kisebb ma, mint a háború előtt, de termésátlaga az akkorinak két és félszerese. A negyvenes évek végén Magyarországon még ritkaságszámba ment a mezőgazdasági gép; ma a gabonatermelés teljes egészében gépesítve van. A szövetkezeti parasztok munkája és lassan már életkörülményei is mind jobban hasonlítanak az ipari munkásokéhoz.

Ön azt kérdezte, melyik osztály uralkodik a má-

sikon. Nos, a munkásosztály „uralma" a parasztságnak a földreformot, majd a szövetkezetek megszervezését jelentette. A termelőszövetkezetekben pedig nemcsak magasabb a jövedelme, mint egyéni gazda korában, de nagyobb a biztonsága is, hiszen nem kerülhet olyan helyzetbe, mint például a francia paraszt, akinek gyakran a nyakán marad az áruja. A szövetkezet hosszú lejáratú szerződéseket köt az állami vállalatokkal és így állandó és biztos jövedelmekre számíthat és olyan közösséget forraszt egybe, amelyben az egykori kisgazdák vagy földmunkások modern mezőgazdasági nagyüzemben jelentős géppark tulajdonosai. De azért egyelőre még számolnunk kell a meglevő különbségekkel. A falusi társadalmi szolgáltatások, az egészségügyi létesítmények, a művelődési lehetőségek, az oktatási és gyermekintézmények, az úthálózat – bár sokat fejlődött – még nem éri el a városi színvonalat.

A termelőszövetkezeti parasztok reáljövedelme körülbelül azonos a munkásokéval, a jól gazdálkodó szövetkezetekben magasabb is lehet. Éppen ezt vettük figyelembe, amikor 1972-ben központi intézkedésekkel emeltük a nagyüzemi munkások reálbérét és reáljövedelmét.

A szociális juttatások tekintetében a munkások helyzete általában jobb, itt meg arra kell ügyelnünk, hogy a parasztok ne maradjanak le. Eddig öt évvel alacsonyabb volt a nyugdíjkorhatár az ipari munkásoknál, mint a mezőgazdasági dolgozóknál, most egységes nyugdíjrendszert vezetünk be. A ter-

melőszövetkezeti dolgozók közül is a nők 55, a férfiak 60 éves életkorban mehetnek majd nyugdíjba, ugyanúgy, mint a munkások; ugyanolyan szociális ellátásban, betegbiztosításban, majdnem teljesen ingyenes gyógyszerellátásban részesülnek, mint minden magyar állampolgár.

Termelőszövetkezetek és ipari üzemek

A szocialista Magyarországon a munkásosztály van hatalmon, mégis szélesebb és hatékonyabb a demokratizmus a mezőgazdasági szövetkezetekben, mint az ipari nagyüzemekben. Nem tartja ezt különösnek?

A közvetlen demokrácia általában ott volt lehetséges és hatékony, ahol a termelés nagyságrendje, eszközei és módjai lehetővé tették az áttekintést az egyes ember számára.

Az eltérés alapja tehát a két tulajdonforma különbözősége. Az állami üzemekben a tulajdonos jogán az állam nevezi ki az igazgatót és helyettesét, és ugyanezen az alapon szervezi és tervezi az egész népgazdaság érdekeivel összhangban a munkát.

A szövetkezetekben a tagok társtulajdonosok. Miután az adót befizették és a fejlesztéshez, beruházáshoz és tartalékoláshoz szükségesnek ítélt összegeket elkülönítették, munkájuk gyümölcsét szétosztják maguk között. Nyilvánvaló, ki mit csi-

nál, és viszonylag könnyű minden egyes személy munkáját meghatározni és biztosítani a demokratikus ellenőrzést.

A szövetkezeti tagok tehát maguk választják meg közgyűlésen elnöküket és egész vezetőségüket. Meg tudják ítélni szakértelmét és fel tudják mérni munkájuk eredményességét. Ha viszont egy magas technikai szintű, több ezer vagy több tízezer embert foglalkoztató ipari nagyvállalatról van szó, a demokráciának itt más formában kell érvényesülnie. Az üzemi demokratizmus további kiszélesítése és mélyítése ma fejlődésünk létkérdése. Pártunk XI. kongresszusa megkülönböztetett figyelmet fordított a munkahelyi – mind az üzemi, mind a szövetkezeti – demokrácia fejlesztésének feladataira.

Konkurrencia vagy vetélkedés?...

Ha a parasztság legnagyobb része mezőgazdasági szövetkezetekben dolgozik, miért vannak egyáltalában állami gazdaságok? Nem jelentenek-e tisztességtelen konkurrenciát a szövetkezetek számára?

Ezt én inkább a lakosság és a fogyasztók érdekeit szolgáló vetélkedésnek nevezném. Szükségesnek tartom azt is megjegyezni, hogy az állami gazdaságok és szövetkezetek csak a piacon versenyeznek – mint termelők együttműködnek. A jól felszerelt,

gépesített állami gazdaságok sok formában segítik a szövetkezeteket. Az állami gazdaságok kísérletezik ki azokat a magas színvonalú mezőgazdasági technológián alapuló eljárásokat, amelyeket a szövetkezetek azután átvesznek tőlük.

Magyarország földterületéből az állami gazdaságok kereken 1 millió hektáron gazdálkodnak, ez a termőterületnek csak 11%-a, de ők adják a mezőgazdasági termelés 16%-át. Termelékenységük tehát kiemelkedő. Felolvasok önnek néhány jellemző statisztikai adatot. Abban, hogy a magyar mezőgazdaság – és benne természetesen a termelőszövetkezetek – 1966–1970 között évente 2,8%-kal növelte a termelés értékét, 1971–1974-ben pedig 3,5%-kal, míg a világátlag 2% körül volt, oroszlánrész jutott az állami gazdaságoknak. Ezeket az eredményeket olyan hajdani nagybirtokokon létesült gazdaságokban érték el, ahol 1955-ig ökörfogat, ló és néhány gőzgép volt a gazdálkodás összes „műszaki" feltétele.

Az állami gazdaságok elsősorban fejlett, iparszerű termelést igénylő termékekből értek el szép eredményeket. Tovább olvasom a statisztikai adatokat. Az, hogy tíz évvel ezelőtt 27,6 q kukorica termett Magyarországon egy hektáron, 1973-ban pedig már 40,5 q, s az egy főre jutó kukoricatermelésben a világon a második helyet foglaljuk el, jelentős részben az állami gazdaságoknak köszönhető. Az országos átlag 1973-ban kukoricából 40,5 q volt, az állami gazdaságokban 49 q.

Mint említettem, az állami gazdaságok segítik a termelőszövetkezeteket. A Magyarországon felhasznált nemesített búzavetőmag 70%-át az állami gazdaságok termelik. Kikísérletezik a belterjes termelés új formáit: például míg 1960-ban még majd három óra munkát fordítottak nálunk egy mázsa búza megtermelésére, most alig háromnegyed óra is elegendő.

Egyébként érdemes megemlíteni, hogy az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek egyre több közös vállalkozást alakítanak olyan méretű állattenyésztő telepek, feldolgozó üzemek, vágóhidak létesítésére, amelyekre egyetlen termelőszövetkezetnek sem lenne elegendő ereje.

A MODERN VILÁG „TEMPLOMÁBAN"...

A gazdasági rendszer szíve a termelési egység, a vállalat, az üzem, mert ezen a szinten kötődnek és bontakoznak ki a társadalmi életet meghatározó legfontosabb kapcsolatok. Annyira, hogy a francia nagyvállalatok, üzemek és a sajtó vezető személyiségei az ipari vállalatot a modern világ templomának nevezik. Kérdésem: hogyan nyilvánul meg a munkások beleszólása, részvétele a vállalat irányításában?

Számunkra a kérdés így hangzik: milyen legyen egy szocialista vállalat, különösen a nagyvállalat vezetési módszere?

Nem kétséges, ha a munkások beleszólhatnak a vállalat irányításába s ellenőrizhetik vezetőiket, ez erősíti a szocialista építést egészében, ezen belül a szocialista demokrácia kibontakozását. De ennek egyben igen konkrét, kézzelfogható haszna van a termelés eredményességének szempontjából is. Az a munkás, aki érzi, tudja, hogy kikérik véleményét, megszívlelik javaslatait, fontos döntésekben számítanak szavára, tulajdonosi felelősséggel dolgozik.

Elvben egyszerű ez, de hogyan csináljuk a gyakorlatban? Képzeljük el, ha a dolgozók egy része vagy egésze azt választaná meg igazgatónak, aki a legtöbb nyereségrészesedést, prémiumot ígéri. A nyereségrészesedés, prémium persze jó dolog. De vajon arra is elegendő garancia, hogy a „választási hadjárat" győztese helyesen határozza meg a termelés irányítását, az önköltséget stb.?

Az esetek többségében az üzemek nyilvánvaló szükségletek kielégítésére, hasznot hajtó feltételek mellett termelnek. De a közösség érdekében előfordulhat, hogy kevésbé rentábilis cikkeket is termelniök kell. Ilyen esetekben már egyáltalán nem biztos, hogy az ország érdekét tekintve mindig az a jobb igazgató, aki a legmagasabb prémiumot fizeti.

Ha a vezetőket az ipariránytás felsőbb szervei nevezik ki, az ellentétek csökkenthetők, még ha nem is lehet őket mindig teljesen elkerülni.

Számunkra az a döntő – és ez mindinkább meg is valósítható –, hogy a munkások közvetlenül és közvetve ellenőrizhessék vezetőiket és részt vegye-

nek a termelés feltételeinek kidolgozásában, a bérek, juttatások megállapításában stb.

Szocialista „részvétel" az üzemben

Ez azt jelenti, hogy a munkások a szociális kérdésekbe még beleszólhatnak, de a termelésbe már kevésbé?

Természetesen nem ezt akartam mondani, de kétségtelen, hogy a szociális, jóléti kérdések állnak legközelebb a dolgozókhoz és gyakorlatilag ezek intézésébe szólnak bele leginkább.

Nálunk a szakszervezet dönti el, az érintett dolgozók széles körű bevonásával, hogyan használják fel az üzem költségvetésében szociális célokra biztosított összeget.

Az viszont, hogy mennyit használhatnak fel jóléti, szociális célokra – gondolok öltözők, fürdők, ebédlők építésére és sok egyébre –, attól is függ, milyen eredményesen dolgozik a vállalat. A munkásoknak a termelés ügyeibe is van beleszólásuk, s a kollektív szerződések rögzítik is a munkások jogát és a gyárvezetés kötelességét. A dolgozók felvethetik a gyár vezetőinek felelősségét például abban, hogyan alakul a termelékenység, jól szervezik-e meg a munkát, jól gazdálkodnak-e a beruházási alappal.

Véleményem szerint azonban ésszerűtlen, és rá-

adásul hangzatos frázis lenne azt megkívánni, hogy a munkások kollektíven döntsék el, milyen típusokat és milyen szériában gyártsanak, hogy hová és mit exportáljanak. Tájékoztatást persze várnak erről is, és ha véleményük van, illetékes fórumokon el is mondják. Különben is minden jó vezető tudja, hogy ha több ember véleményét hallgatja meg, ha konkrét problémák esetében a gyár képzett, tapasztalt munkásainak tanácsát igényli, akkor döntése alaposabb, átgondoltabb, helyesebb lesz.

A visszacsatolások mechanizmusa körülbelül a következő: a jó elhatározáshoz elengedhetetlen a gyárban dolgozók véleményének alapos ismerete; dönteni a felelős vezetőnek kell; döntéseiről érvelő, alapos tájékoztatást kell adnia a dolgozóknak.

Olyan kérdések ezek, amelyeket munka közben kell megoldani. Nem merev, egyszer s mindenkorra eldöntött szabályokról van szó. Az alapelvek világosak: demokrácia és személyes felelősség elválaszthatatlanok egymástól. Az elvek gyakorlati megvalósításán persze még sokat kell gondolkoznunk és kísérleteznünk. Gyakran maguk a munkások és üzemi szervezeteik találják meg a legmegfelelőbb megoldásokat. Van, ahol időnként megszervezik a munkásküldöttek konferenciáját; másutt létrehozzák a szakszervezeti bizalmiak tanácsát. De a vezetők mindenütt kötelesek rendszeresen beszámolni a gyár munkáskollektívája előtt, és a beszámolókon mindenkinek joga és lehetősége van,

hogy elmondja javaslatait, kívánságait, bíráló észrevételeket tegyen.

Miután Magyarországon minden üzem munkaerőgondokkal küzd, és elhelyezkedési problémái senkinek nincsenek, a munkásoknak semmi okuk, hogy tartsanak vezetőiktől. Így is mondhatnánk: helyzetük végeredményben biztosabb, mint az igazgatóé.

Üzleti szellem?

A gazdaságirányítási reform, amit Önök 1968-ban bevezettek, azt szolgálta, hogy az üzemek rugalmasabban, hatékonyabban működjenek. Nem vezetett ez arra, hogy az üzleti szellem előtérbe került és a szociális szempontok háttérbe szorultak?

Mai gazdaságirányítási rendszerünk a nagyobb önállóságra, a fokozott felelősségre épít, s ez nemcsak az igazgatói irodában érvényes, hanem a műhelyfőnökre, a munkacsoportok vezetőire, végső soron a gyár munkáskollektívájára is vonatkozik.

Lényegét tekintve – természetesen az országos tervben megfogalmazott elvek alapján – a gazdálkodás ügyeiben nem a minisztérium dönt, hanem maga a gyár. A jövedelmek növekedése a gyár igazgatójától a segédmunkásig attól is függ, mit tesz le az üzem az ország asztalára. Ezért egyetlen igazgató sem hagyja figyelmen kívül az üzemen belüli szo-

ciális kérdéseket, különben nem lenne kivel dolgoznia. Senki és semmi sem akadályozhatja meg a munkásokat, hogy otthagyják az üzemet, ha úgy vélik, kevés a bérük vagy egyszerűen nem tetszik nekik a vállalati légkör. Az igazgató pedig, ha nem tudja teljesíteni azt, amit a népgazdaság vár tőle, biztos lehet benne, hogy előbb-utóbb leváltják.

Egyszóval a termelési és szociális szempontok egysége a mechanizmus egyik alapkérdése.

A gyakorlat persze bonyolult. Kialakulhatnak olyan helyzetek, amikor a gazdaságosság látszólagos vagy akár valóságos mindennapi érdeke azt kívánná, hogy az új technológiai feltételekhez olykor nehezebben alkalmazkodó, idősebb munkásoknak alacsonyabb rendű és rosszabbul fizetett munkát adjanak. Magyarországon ez elképzelhetetlen. A nyugdíj előtt álló munkások keresetét mindenütt inkább emelni törekednek. Hangsúlyosabbak tehát a szociális szempontok, a most bevezetésre kerülő nyugdíjtörvény még erősíti ezt a vonást. De vajon megakadályozza-e ez a gazdasági tényezők figyelembevételét? Ne fogadjuk el a látszatokat. Nincs olyan gazdasági probléma, amelyet eredményesebben lehetne megoldani, ha nem törődünk a dolgozók mindennapi életével.

Mi a szakszervezetek szerepe?

És ha az üzem vezetőjének más a véleménye, mint a dolgozóknak?

A vezetők jövedelme – ugyanúgy, mint minden dolgozóé – a termelési eredménytől függ. A vezetők és a dolgozók érdekei tehát nem ellentétesek, hanem azonosak. Ha mégis nézeteltérés támad, a szakszervezet képviseli a dolgozók érdekeit, ha kell a vezetéssel szemben is. S lehet, hogy kemény vitákra kerül sor, amíg olyan megoldást találnak, amely a munkások érdekét és a termelés követelményeit egyaránt figyelembe veszi.

És ilyen viták gyakran vannak?

Természetesen. Hiszen a munkásokat közvetlenül érintő valamennyi kérdésben – a bért, besorolást, előléptetést, vagy mondjuk a munkabiztonságot érintő kérdésekben stb. – a szakszervezetnek vétójoga van. Ezek nem formális jogok, és a szakszervezetek széleskörűen, hatékonyan és eredményesen élnek is velük.

Szakszervezeteik tevékenységét nehéz meghatározni, legalábbis Franciaországból nézve. Egyesek szerint Önöknél a szakszervezetnek egyetlen dolga van: biztatni a munkásokat arra, hogy többet dolgozzanak.

Nézzük a tényeket. A szakszervezeteknek természetesen arra is gondjuk van, hogy megteremtsék a munkások ésszerűbben szervezett, termelékenyebb munkájának feltételeit. Ez a munkásállamnak is és

maguknak a gyár munkásainak is jó. De tevékenységüknek ez csak az egyik oldala. A másik a dolgozók közvetlen és személyes érdekeinek védelme.

A szakszervezet nálunk olyan erő, amellyel számolni kell. Gyárainkban nem lehet a szakszervezetek hozzájárulása nélkül a munkásokat érintő határozatot hozni: még új üzemet sem lehet beindítani engedélyük nélkül, csak ha a szakszervezetek jóváhagyták, pl. a higiénia és a biztonság feltételeit. Akár bérekről, prémiumokról, akár munkafeltételekről, akár a szociális és kulturális alapokról legyen szó, a szakszervezet nélkülözhetetlen szerepet játszik.

Amikor egy vállalatnál átszervezést hajtanak végre, minden munkást újra be kell sorolni. Ha egy munkást üzemi baleset ér, betegállománya alatt teljes fizetését megkapja, ha felgyógyult, nemcsak hogy megteremtik a munkába való bekapcsolódásának legmegfelelőbb feltételeit, hanem arról is gondoskodnak, hogy fizetése ne legyen alacsonyabb korábbi átlagbérénél.

Nálunk a szakszervezet részese a hatalomnak: a szocialista hatalomnak. A kormány nem hozhat a munkásokra vonatkozó intézkedést a szakszervezetekkel folytatott tanácskozás nélkül, be kell vonnia őket az intézkedés meghozatalába és el kell nyernie tényleges beleegyezésüket.

Egy kényes kérdés: a sztrájkok

A francia dolgozók tudják a legjobban, hogy a sztrájk nem örömünnep, s azt is, hogy nincs sztrájk a sztrájk kedvéért, afféle l'art pour l'art. A sztrájk a dolgozók olyan eszköze, amihez akkor nyúlnak, ha rákényszerítik őket.

Magyarországon semmilyen törvény nem tiltja a sztrájkot. Hogy a munkások mégsem sztrájkolnak, azért van, mert a „munkaadó" az ő saját államuk, ezzel pedig a vitás kérdésekben szót tudnak érteni. Ehhez egyébként a törvényes keretek, a szakszervezetek jogai minden lehetőséget biztosítanak is.

Ha néha mégis előfordul munkabeszüntetés, tapasztalatunk szerint azért elsősorban a helyi vezetők téves, átgondolatlan, nem megfontolt intézkedései felelősek. Szerencsére ritkán fordul elő, hogy az igazgató, a párttitkár, a szakszervezeti titkár egyszerre veszíti el a józan eszét, és így a konfliktusokat majdnem mindig helyben meg lehet oldani.

A francia és a magyar munkás között nem az a különbség, hogy az egyik sztrájkolhat érdekei védelmében, a másik nem. Hanem az, hogy az egyik néha nem tudja másként, mint sztrájk segítségével jobb belátásra bírni munkaadóját, a másiknak pedig nincs szüksége arra, hogy ehhez a fegyverhez nyúljon azért, hogy meghallgassák.

V. ÖNKISZOLGÁLÓ SZOCIALIZMUS?

Beszélgetésünk kezdete óta a szocializmusra hivatkozik. A szocializmus divatos szó. Franciaországban jobbról is, balról is sokan használják. Ez nem zavarja Önöket? Nem gondolja, hogy a szocializmus fogalma a legjobb úton van, hogy egyfajta csárda képét idézze, ahol mindenki azt eszik, amit magával hozott?

A szavak sorsa végigkíséri a történelmet, s azt mondják, a történelem kedveli a tréfát. Nem egészen száz évvel ezelőtt a „szocializmus" vagy a „forradalom" szó a polgárság számára egyet jelentett a felfordulással, a katasztrófával. Úgy is mondhatnánk, ez volt a mumus. Liebknecht, Marx Károlyra utalva jogosan, de nem humor nélkül mondhatta: mi, a „banditák", az „emberiség söpredéke" a British Múzeumban ültünk és igyekeztünk művelődni, hogy fegyvert és lőszert készítsünk a jövő harcaihoz. És íme: most már csak az számít valamirevaló politikusnak, aki a szocializmust emlegeti, akár a színéről, akár a visszájáról.

Nézze meg, kérem, mennyit változott a „forra-

dalom" fogalma. Valaha jobb polgári körökben sértésszámba ment. Ma minden kis puccs, államcsíny a „forradalmat" írja zászlajára, sőt mindjárt a „szocializmust". Az idők jele!

Mondok egy példát. Nálunk az 1956-os ellenforradalom idején hetvennél több különböző párt és szervezet született. És majd mindegyik – még azok is, amelyek reakciósokat és fasisztákat tömörítettek – gondosan ügyelt arra, hogy szocialistának vagy forradalminak nevezze magát. Jellemző, nem?

Horthy Miklós, Magyarország volt kormányzója, aki 1919-ben a Magyar Tanácsköztársaság eltiprása után létrehozta és fenntartotta Európa egyik legelső fasiszta típusú rendszerét, a második világháború után az akkor még fasiszta Portugáliában írt „Emlékiratai"-ban félreérthetetlenül érdemnek tüntette fel ellenforradalmár mivoltát. Ez az ember tehát már életében anakronisztikussá vált, de önvallomása így is figyelmet érdemel.

Mindenesetre azt hiszem, a szóhasználat változásából jellemző következtetést lehet levonni a szocializmus eszméjének világméretű hódításáról, valóságának varázsáról. A kapitalizmus olyan társadalmi forma, amely ma már nem vállalja saját magát olyannak, amilyen, hanem igyekszik tetszetősebb álarc mögé bújni.

Mégis vannak ennek a rendszernek védelmezői; ideológusok, akik a kapitalizmust hibáival együtt – és ezt le is írják – az összes többi rendszernél hatékonyabbnak tartják.

Ismer Ön ezek közül az ideológusok közül olyant, aki elismeri, hogy a kapitalizmus az ember kizsákmányolásán alapul? Aki nyíltan és őszintén bírálja a kizsákmányolást? A tőkés rendszer valóban nem szenved hiányt védelmezőkben: de ezek nem nyílt sisakkal állnak ki mellette. Óvakodnak attól, hogy magát a kapitalizmust dicsőítsék; sokkal inkább a „nyugati demokráciát", a „liberális rendszert", a „fogyasztói társadalmat", az „ipari" vagy a „poszt-indusztriális" társadalmat magasztalják.

Franciaországban 1830 júliusában, azt hiszem, ki merték mondani nyersen, diadalittasan: „Eljött a bankárok uralma". Napjainkban már ajánlatosabb más erényekkel kérkedni, inkább az emberi értékekre hivatkozni, és nem a tőzsdén jegyzettekre. Meg vagyok győződve arról, hogy az érvelésnek ez a megváltozása – nem nevezem irányváltásnak – a szocialista társadalom, a szocializmus létezésének köszönhető.

Némelyek szerint a szocializmus a fejlett kapitalizmus átrendezett, társadalmasított változata, ennél nem több és nem kevesebb: valamivel több méltá-

nyosság, a közszolgáltatások némi kiterjesztése, egy kis humanista pótszer. Mi a véleménye Önnek erről a „pótszerről" – már amennyiben létezik – a szocialista országok viszonyai között?

Pótszer? De hiszen a szocializmus nem a kapitalizmusnak egy változata, hanem annak egyértelmű tagadása és ellentéte.

Az említett nézetek nyilvánvalóan a szocializmus és a kapitalizmus konvergenciájának régi és képtelen elméletét idézik, amely szerint a kapitalizmus szociálisabbá válik, a szocializmus pedig átveszi a kapitalista iparszervezést és életmódot. Csak közbevetőleg jegyzem meg: ez az elmélet a burzsoázia védekező magatartását jelzi, hiszen nem tud jobbat javasolni, mint a konvergenciát. Mintha az élet és halál lehetne konvergens. Egy hibrid és misztikus társadalom ígéretével a kapitalizmus elismeri, hogy nincs jövője.

A Horthy-rendszerben az ilyen elméletek hirdetője „forradalmi propaganda" címén tíz év börtönt kapott volna, és azt hiszem, a párizsi kommünt követő időkben Adolphe Thiers sem lett volna irántuk kegyesebb.

Vannak, akik azt állítják, hogy az Önök szocializmusa a fogyasztói társadalomnak valamiféle új változata...

A „fogyasztói társadalom" fogalmát nyugati ideológusok alkották, és ez a fogalom véleményem szerint kétszeresen is megtévesztő. Egyrészt, mert – a sokféle súlyos és megoldatlan szociális problémán kívül – elleplezi az egyre növekvő távolságot a valódi szükségletek és a kapitalizmus erről kialakított értékrendje között. Másrészt, mert az embereket a vegetatív élet korlátai közé szorítja – még azokat is, akiknek anyagi szükségleteit a legfejlettebb tőkésországokban viszonylag magas színvonalon elégíti ki.

A mi fogyasztási politikánk célja: az életszínvonal emelése, az anyagi igények és a termelőmunka emberibbé tétele, az egész társadalom kiegyensúlyozott fejlődésének biztosítása.

A fogyasztói társadalom csak a nyárspolgárok, filiszterek eszményképe, akiket – József Attila szavaival – „széjjelkapkod a sors, mint a füstöt a szél".

Adj uram isten, de mindjárt

Akik a szélsőbaloldalról követelik a szocializmust, tagadják a szocializmus meglétét, sőt még azt is, hogy épül. Azt állítják, hogy a magyar társadalom nem kapitalista ugyan, de épp annyira nem is szocialista. Megtalálható benne az államgépezet, a hierarchia, a munkamegosztás, nem szűnt meg az egyenlőtlenség stb. Egyszóval, nem lelhetők fel benne a szocializmus lényeges vonásai.

Lenin már az októberi napokban hangsúlyozta, hogy a szocialista forradalom győzelme nem tudja egy csapásra megoldani a problémákat, nem képes egyik napról a másikra megszüntetni minden egyenlőtlenséget, csak egyet: csak az embernek ember által való kizsákmányolását. De ezzel a „csak"-kal megszüntette azt az egyenlőtlenséget, amely minden más igazságtalanság alapja.

Ezt most azért idézem, mert egyes ultrabalosok ugyanezzel a szöveggel azt is a szemünkre vethetnék, hogy miért nem ugrottunk valamilyen varázspálca segítségével azonnal társadalmunk magasabb fokozatára, a kommunizmusba? Az állam elhalása, a munkák közötti társadalmi különbségek felszámolása, minden társadalmi egyenlőtlenség felszámolása, az áttérés a „mindenkinek munkája szerint" elvről a „mindenkinek szükségletei szerint" elvére – valóban jellemzői annak a kommunista társadalomnak, amelynek a megvalósítására törekszünk. S ez a holnap a ma valóságából nő ki, de semmiképpen sem reális a mai valóságot a jövő mércéjével mérni. Mert mi az úgynevezett „szélsőbaloldaliak" – és mások – receptje?

Végy egy történelmileg hátrányos helyzetből indult társadalmat, államot, országot, tagadd le a tényeket, álcázd az évszázados lemaradást, ne vedd figyelembe a nehéz küzdelmek árán elért jelentős eredményeket, hanem csak állapítsd meg: még messze vannak attól, amit önmaguk számára törté-

nelmi célként kitűztek. Aki jól ügyeskedik, még meg is téveszthet egy-egy embert.

A „balos" frázisgyártók például (akik más dallamra ugyan, de a burzsoáziától megszokott szöveget fújják) nem veszik figyelembe, hogy milyen állapotban volt Magyarország a felszabaduláskor, a negyedszázados fasiszta uralom után. A Nyugat-Európához képest addig is elmaradott ország romokban hevert, a nácik és magyar szövetségeseik, a nyilasok Németországba irányított vonatokra rakták az egész állami aranytartalékot, ugyanoda került majdnem teljes egészében a vasúti mozdony- és vagonpark, az állatállomány nagyobbik fele elpusztult. Ugyanez történt az ipari létesítmények jelentős hányadával; szétrombolták a vasúti hálózatot, felrobbantották összes Duna-hídjainkat, és Budapest lakásainak egynegyede lakhatatlanná vált.

Nem törődnek azzal, hogy az országot azelőtt néhány nagy hatalmú pénzember és egy maroknyi nagybirtokos (köztük a katolikus egyház) tartotta uralma alatt. A megművelhető területnek csaknem 40%-a nagybirtokosok kezén volt. A keresőképes lakosságnak több mint a fele a mezőgazdaságban dolgozott, az ipar pedig mindössze néhány viszonylag korszerű tőkés nagyüzemből és csekély számú középüzemből állt. Magyarországot akkoriban mint „a hárommillió koldus országát" ismerték. De mit érdekli őket a valóság és az igazság?

Néha még azt is halljuk tőlük, hogy Magyaror-

szágon nem a munkásosztályé a vezető szerep. Mert nem osztogatnak maguknak kiváltságokat? Mert kevesebbet keresnek, mint a gyárigazgatók vagy a kiemelkedő tudósok? Ez igaz. A munkások nem kérnek első osztályú vonatjegyet a szocializmusba. Mert a munkásosztály a szocializmust nemcsak önmagának, hanem az egész társadalomnak kívánja megteremteni. Ezt nehezen érti meg az, aki polgári ideológiákban gondolkodik.

A nemzetközi munkásmozgalom néhány tragikus történelmi tapasztalatból ismerte meg a szélsőséges szólamok kártékonyságát. Progresszív kormányokat szorítottak olyan „radikális" lépések megtételére, amelynek a feltételei még hiányoztak. S ezzel nem a fejlődésnek, hanem az ellenforradalomnak nyitottak utat.

Így Franciaországban is – ha jól tudom – 1968 május–júniusában az ultrabalos propagandának és tevékenységnek jelentős része volt abban, hogy a következő törvényhatósági választásokon a jobboldal sikereket érhetett el.

Nem vonom kétségbe, hogy a „baloldali" mozgalmakban vannak jóhiszemű és jóakaratú emberek, meg kell azonban állapítanom, hogy propagandájuk és tevékenységük a gyakorlatban nem a munkások, nem a nép ügyét, hanem – olykor talán szándékuk ellenére – a burzsoáziát szolgálja. Néhányuk számára valóságos tragédia lesz a felismerés, még ha groteszk formában jelenik is meg.

A „szocialista" jelző, amelyre Magyarország büszke, másoknak, akik nem a baloldalon állnak, problémát okoz. Például Alain Peyrefitte úrnak, aki a George Marchais-val folytatott televíziós vitaműsor alkalmával a következőket jelentette ki: „A szocialista világ kifejezés – nyelvi visszaélés. Játék a szavakkal. Önök kisajátították a keleti országok számára a szép szocializmus szót, amely egyértelmű a társadalmi igazsággal. Úgy vélem, nem igazságos, hogy ezzel a reménykeltő szóval olyan országok éljenek vissza, amelyek erre a minősítésre érdemtelenek."

A reménykeltő szocializmus... Kommunista vagyok, kommunista meggyőződésemnek elválaszthatatlan része a hit, hogy az emberek képesek megváltozni. Már-már tapsolnék Peyrefitte úr megtérésének. Sajnos, nem tehetem, mert használja ugyan a szocializmus kifejezést, de visszautasítja a tartalmát.

Mégis szeretnék két megjegyzést fűzni kijelentéséhez: a burzsoázia szószólóinak nehéz – amint ezt már említettem – megvédeniök a kapitalista elméleteket és eredeti formájukban propagálniuk a tömegeknek. Peyrefitte úr nem úgy mondja: „A szép kapitalizmus szó, amely reményt kelt és egyértelmű a társadalmi igazsággal." Ezt a tényt érdemes megjegyezni. Előre elkészített sémára, a szocializmus

elvont és rejtélyes modelljére hivatkozik, s ennek tükrében önkényesen úgy dönt, hogy nem létezik élő szocializmus.

Ez tehát azt jelentené, hogy a nagyburzsoázia politikusai és ideológusai készek volnának elfogadni egy más jellegű szocializmust? Természetesen nem. Mert a „szocializmus" szót csak úgy „rehabilitálják", számukra csak akkor válhat szalonképessé, ha megfosztják valódi jelentésétől. Fura szocializmus volna az, amely jól megfér az alapvető termelőeszközök magántulajdonával, az ember kizsákmányolásával, a tőkés monopóliumok hatalmával!

Peyrefitte úrnak alkalma lett volna, hogy a magyar televíziónézők milliói előtt kifejtse, mit is ért a „szép szocializmus" fogalmán. Mégis visszautasította, nem élt a lehetőséggel. Kár...

A szocializmus Magyarországon, és a többi országban is, ahol épül, vagy felépült, nem bizonytalan törekvés, elvont erkölcsi cél, hanem valóságos, élő társadalom, dinamikus fejlődéssel, botlásokkal, nemegyszer drámai küzdelmekkel, de mégis nagyszerű eredményekkel!

VI. BOLDOGOK AZ IGAZAK...

Társadalmi igazságról beszéltünk, de ugyanakkor tudomásul vettük az egyenlőtlenségek meglétét. Ez ellentmondásnak tűnik...

A társadalmi igazság nem elvont fogalom, nem kész séma, amelyet egyszerűen csak alkalmazni kell. A társadalmi igazságnak meghatározott tartalma és történelmi mértéke van. A társadalmi igazság lényege, tartalma az elmúlt harminc év alatt jelentősen fejlődött Magyarországon. Természetes következménye ez az 1945 óta végbement történelmi változásoknak. Megszűnt a kizsákmányolás, mindenkinek biztosítottuk – és nemcsak papíron – a munkához, tanuláshoz való jogot és annak anyagi lehetőségeit is. Az orvosi kezelés állampolgári jog: mindenki számára ingyenes stb.

Az elvont társadalmi igazság nevében persze akármit lehet követelni. Mi soha nem is mondtuk és mondjuk azt, hogy utunk végére értünk. Egy későbbi szakaszban, amikor maga a munka válik véglegesen életszükségletté, majd mindenkinek szükségletei szerint juttatunk a társadalmi javak-

ból. De ha ma valaki ezzel a követeléssel áll elő a társadalmi igazságosság nevében, az – akár akarja, akár nem –, az igazságtalanságot segíti elő.

Igazságosság és termelékenység

Úgy véljük, hogy ma az a társadalmi igazságosság, ha a béreket a végzett munka szerint fizetjük, noha tudjuk, hogy ez a kommunizmusban másként lesz, az ismert meghatározás szerint mindenkinek szükségletei szerint jut majd. Miért gondoljuk, hogy igazságtalan lenne egyformán fizetni a lelkiismeretes, szorgalmas dolgozót és azt is, akinek nem ez jellemzi a munkáját? Nem egyszerűen azért, hogy kielégítsünk valamilyen erkölcsi igényt, mint talán egyesek feltételezik, hanem főleg azért, mert jelenleg a társadalom fejlődése megköveteli, hogy a termelés növelésében szem előtt tartsuk az anyagi érdekeltséget, tehát a bérek differenciálását.

Nem vagyunk különösebben büszkék – ellenkezőleg –, amikor azért dicsérnek bennünket, mert a munkatempó nálunk még lassú vagy nehézkes. De aki járt kapitalista üzemben és egy szocialista ország üzemében is, annak biztosan feltűnik, hogy nálunk nincsenek meg a kizsákmányolásnak azok a jellemzői, amelyek a kapitalista üzemeket át- meg átszövik.

De nem rejti-e magában az említett anyagi ösztönzők puszta léte azt a veszélyt, hogy az egyenlőtlenségek elmélyülnek, s így akadályozzák annak az új társadalmi tudatnak a kialakulását, amely a szocialista termelési viszonyból következik?

Az imént már mondtam, hogy a munka szerinti differenciálás bérpolitikánk alapelve. De számításba kell vennünk azt is, hogy a béreket egyre szélesebb körű szociális – pénzbeni és természetbeni – juttatások egészítik ki. Ezek a béreknél gyorsabb ütemben nőnek és fontos szerepet játszanak az egyenlő feltételek kialakításában. Egyébként kívánatos is, hogy jelentőségük egyenletesen növekedjék.

Sokan sürgetnek bennünket, hogy azonnal és sokkal nagyobb ütemben emeljük a szociális és közvetett juttatásokat, tehát adjunk magasabb anyasági segélyt a szülés utáni hat hónapban, növeljük a hároméves gyermeknevelési és a többgyermekes családokat megillető családi pótlékot, nyújtsunk még több állami dotálást a könyvkiadásnak és a színházaknak – hiszen ez is a közvetett juttatásokhoz tartozik. Nekünk is ez az óhajunk. Az egészségügyi ellátást, amint lehetett – tehát az idén –, minden magyar állampolgár részére teljesen ingyenessé tettük, de hogyan gondolhatnánk a közvetett juttatások további gyors kiterjesztésére, ha ezzel párhuzamosan nem gondoskodunk az egyéni és a társadalmi munka termelékenységének nö-

vekedéséről. A termelékenység növekedése pedig anyagi ösztönzés nélkül, kizárólag erkölcsi ösztönzőkkel aligha valósítható meg. A kézfogás nem lesz kevésbé a megbecsülés jele, ha a kinyújtott kézben boríték is kifejezi a megbecsülést a több és jobb munka iránt.

Tehát egyenlőtlenség az egyenlőség megvalósításának szolgálatában?

Bizonyos mértékben igen. Igazságos volna például, ha az egyetemi felvételkor nem mérnénk fel és nem vennénk figyelembe a fiatalok képességei mellett a szociális és kulturális körülményeiket is? Nyilvánvaló okok miatt ugyanis a munkás gyereke, aki nem könyvek között nő fel, vagy akármelyik tanyai parasztfiú, kedvezőtlenebb kulturális körülmények között készül az egyetemi felvételi vizsgára, mint az orvos, az egyetemi tanár fia vagy lánya.

Hogyan bújhatnánk el az igazság és egyenlőség elvont formulái mögé, ahogy az a kapitalista országokban szokás? Hogyan beszélhetnénk egyenlőségről, amikor valódi feltételei még nincsenek biztosítva? Arra törekszünk, hogy ezeket a feltételeket megteremtsük, de nem várhatjuk, hogy egyik napról a másikra sikerül.

Előbbi kérdésem egyik részére nem válaszolt: az anyagi és erkölcsi ösztönzők ellentétéről nem beszélt.

Van egy látszólag radikális tétel. Lényegében azt mondja: az igazi szocialisták, az igazi kommunisták az öntudatra és erkölcsi érzékre hivatkoznak, míg azok, akik az anyagi javak, az anyagi ösztönzés szükségességét hangsúlyozzák, elpolgáriasítják a közéletet és felébresztik az egoista étvágyat. Ez meggondolatlan nézet, amely sokkal inkább romantikus vágyálmokból táplálkozik, semmint a valóságból.

Kérdésének egyébként az a hibája, hogy a kétféle ösztönzőt egymás ellentéteként állítja be. Az anyagi ösztönzés, ha helyesen alkalmazzák, nem választható el az erkölcsi mozzanattól: azt illeti nagyobb bér, aki többet nyújt a társadalomnak. Ez így igazságos.

S fordítva is igaz: a puszta erkölcsi ösztönzés hosszú távon nem lesz eléggé hatékony, ha nem jár együtt az anyagi megbecsüléssel.

Mert ha az erkölcsi ösztönzőknek azt a szerepet szánják, hogy az anyagi javakat helyettesítsék, vagy legalábbis elfedjék az életszínvonal hiányosságait, akkor az nem ösztönzés, hanem demagógia.

Ha viszont csak anyagilag ösztönöznénk, eltávolodnánk társadalmi és ideológiai céljainktól.

A munkások, s éppen a munkájukat legjobban végzők, elutasítanák az ilyesféle „szocializmust". Nem hinném, hogy ezt magyarázgatnunk kellene azoknak a francia munkásoknak – száz- és százezreknek . akik minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül tevékenykednek a szakszervezetekben, a munkásmozgalomban, a Francia Kommunista Párt soraiban az emberibb életért, a boldogabb holnapért.

Akik csak az egyik vagy csak a másik alapon tudják elképzelni a szocialista társadalmat, s a „kettőt együtt" elvetik, azok valójában nincsenek tisztában a szocializmus építésének feltételeivel és gyakorlatával. Éppen úgy, mint azok, akik aszketizmust hirdetnek és fütyülnek az „alantas" anyagi megfontolásokra. Így éppen az emberek individualizmusát, önzését, kispolgári kicsinyességét erősítik.

Minden ország életében jöhetnek olyan nehéz idők, amikor nem lehet másra támaszkodni, mint a nép erkölcsi erejére. Ez az erő természetesen szocializmust építő munkánk sikereinek kiapadhatatlan forrása. De ezzel semmiképpen nem szabad visszaélni, nem szabad a szükséghelyzetből örök érvényű elvet kovácsolni!

Ügyeskedés vagy csalás?

A magas jövedelmek létezése (egyaránt gondolok a gyárigazgatók fizetésére s egyes magánkereskedők

és kisiparosok jövedelmére) mintha ellentmondana a társadalmi igazságosságnak . . .

Vannak olyan állampolgáraink, akik kiemelkedően sokat tesznek a társadalomért. Ennek megfelelően viszonylag – a mi körülményeinkhez képest – a jövedelmük is magas. Ilyenek például a kiváló tudósok, művészek és a nagy felelősséget vállaló gazdasági vezetők. Hogy pontosabb fogalma legyen a „nagy jövedelmekről": 1973-ban a szakmunkások átlagkeresete 3000 forint körül volt, a nagyüzemi vezérigazgatóké 10 000, és a termelőszövetkezeti elnököké 7700 forint. Természetesen, ezt teljesen rendjénvalónak találjuk. Ezek a jövedelmek nem titkosak, nem jogtalanok, a közösség tud róluk. Pénzét mindenki arra költi, amire akarja. Természetesen senki sem vásárolhat gyárat, hiszen ilyen típusú termelőeszköz nem lehet magánkézben. Nem fektetheti telekspekulációba, mert mindenki csak egy üdülőtelek tulajdonosa lehet. Elköltheti másként: építhet családi házat, nyaralót, vehet érte autót, vagy ha akar, utazhat. Senki nem szól bele abba, mit csináljanak a pénzükkel, amíg meg nem sértik törvényeinket, jogszabályainkat.

Más kérdés az, hogy számunkra nem lehet mindegy, kulturált, értelmes módon élnek-e anyagi lehetőségeikkel az emberek, vagy sem. Ebben az értelemben közügy, ki hogyan él. De ez nem mond ellent a magánélet tiszteletben tartása elvének.

Ami pedig a magánkereskedőket, magánkisipa-

rosokat illeti, közülük kevesen vannak valóban nagy jövedelműek. Munkájuk szükséges és hasznos, fontos kiegészítő, szolgáltató feladatokat látnak el. Többségük tisztességesen dolgozik, egyedül vagy családjával. Ha törvénytelen módon jut valaki haszonhoz – pontosan úgy, ahogy mindenütt a világon –, bírósági eljárást indítanak ellene.

Biztosítjuk tehát e kiskereskedők, iparosok létét, de bizonyos értelemben korlátozzuk is terjeszkedésüket, megakadályozzuk, hogy tőkésekké válhassanak, vagyis mások munkaerejét kizsákmányolhassák.

Az ezen a téren adódó problémák ritkán kívánnak adminisztratív beavatkozást.

Néhány évvel ezelőtt például olyan üdülőhelyeken, ahol az élelmiszer-ellátás még nem volt kielégítően megszervezve, magánosok kezdtek halsütödéket felállítani, lángost, palacsintát stb. árusítani. Nem léptünk közbe, bár állampolgáraink egy része kifogásolta ezeket a kezdeményezéseket. Ellenben a termelőszövetkezetek észrevették, hogy itt érdekes lehetőségek kínálkoznak és maguk is nyitottak ilyen kis árusítóhelyeket. Miután ők olcsóbban árusítottak, egyidejűleg korlátozták az egyéni „ügyeskedést", és ez a szövetkezet számára is kifizetődött.

Ahogy jeleztem, a maszek lángossütők elszaporodásakor számos állampolgárunk fejezte ki roszszallását. Mert nálunk – s ezt is érdemes tudni – nemcsak a jogi alapok különböznek a kapitalista

országokéitól, de a társadalmi erkölcs sem ugyanaz. Amit ott „ügyes üzleti manővernek" neveznének, arra mi sok esetben azt mondjuk, „csalás". A közvélemény felháborodik, s így már önmagában is a társadalmi igazságosság szabályozójának szerepét játssza. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ne kellene még sokat tennünk a kollektív erkölcs megjavításáért.

Egyébként engedjen meg egy megjegyzést a kérdésével kapcsolatban. Miért kellene a kényelmet biztosító jövedelemnek okvetlenül együtt járnia a kispolgári önzéssel?

Ha az örökösök örökösei...

Mivel egyesek jó munkájuk eredményeként komoly jövedelemhez juthatnak, nem félő-e, hogy örökség útján a nemzedékek során át kialakul egy gazdagabb, kiváltságos réteg?

Nem, erről szó sem lehet. Először is azok az összegek, amelyeket a kimagasló jövedelmet élvező dolgozók utódaikra hagynak, a nyugat-európai gazdagok mércéjével mérve aránylag szerények.

S bár nálunk az emberek termelőeszközt, bérházat, részvényeket nem vásárolhatnak a pénzükért, azért tudják, mit kezdjenek vele. Akinek van bőven, kényelmes lakást rendez be gyerekeinek, nyaralót magának, s ha még mindig marad pénze,

többnyire utazásra költi. Bejárja a világot. S ha ezután még mindig képes bizonyos vagyont hagyni hozzátartozóira, az örökösök természetesen illetéket fizetnek.

Öröklési rendszerünkre ugyanazok a korlátozások érvényesek, amelyek a tulajdonra vonatkoznak. Tehát senkinek sem lehet – öröklés útján sem – egynél több lakása, háza vagy egynél több üdülője, illetve telke.

Az örökösödési illeték nagysága attól függ, hogy milyen közeli rokon az örökös. Közeli rokon (házastárs, gyermek) bizonyos összegig – húszezer forint – nem is fizet illetéket, s ilyen mennyiségnél más örökösök is csupán 8–12%-ot. De félmillió forinton felüli vagyon után még közeli rokon esetében is 45% az illeték. Ha jelentős, milliós vagyonról volna szó, és az örökös nem is közeli rokon, akkor az illeték igen magas – a 70–80%-ot is eléri. A tendencia nyilvánvaló: megakadályozni, hogy egy-egy ember kezén munka nélkül szerzett vagyon halmozódjék fel.

Nők: valóságos vagy jogi egyenlőség?

Visszatérve az igazságosság és társadalmi egyenlőség kérdéseihez, szeretnék felvetni egy problémát, amely, úgy látszik, még megoldatlan: a nőknek és azoknak a gyermekeknek a helyzete, akik a magyar alföld szétszórt tanyáin élnek.

Ez bizony kevés szóban jó sok kérdés. Én is igyekszem röviden és amennyire lehet tömören válaszolni, a teljességre itt sem törekedve.

Az elmúlt 30 évben sok mindent tettünk, hogy csökkentsük az egyenlőtlenséget a nők és a férfiak élet- és munkafeltételei között. Jogilag a „családfő" megjelölés már nem létezik. A jogi egyenlőség teljes. A feleségnek már nincs szüksége a férj beleegyezésére személyes dolgai elrendezésében, éppúgy, ahogy a férjnek sincs szüksége a feleség felhatalmazására. Közoktatási és felsőoktatási területen, a gyermeknevelés, a polgári és munkajog területén, a politikai és társadalmi életben az egyenlőség törvényes értelemben hiánytalan.

De szeretném elkerülni a formális kijelentéseket. Mivel a társadalom olyan, amilyen, mivel a gondolkodásmód olyan, amilyen (bár ez is, az is fejlődik), még sok időre van szükség ahhoz, hogy a jogilag biztosított egyenlőség valódi egyenlőséggé váljék. Szerintem ez kevésbé múlik a törvényeken, rendeleteken, vagy azon, hogyan küzdjük le saját előítéleteinket (beleértve az asszonyok előítéleteit is például a női vezetőkkel szemben), hanem sokkal inkább azon, megteremtjük-e az egyenlőség biztosításának anyagi feltételeit.

Természetesen mindent megteszünk azért, hogy szétromboljuk a fejlődést akadályozó elfogultságokat és szokásokat. Az országgyűlési képviselők egyharmada nő. A helyi hatóságokat, a párt vezető szerveit éppúgy, mint a szakmai vezetőket arra ösz-

tönözzük, hogy azonos képességek esetében a nőknek biztosítsanak elsőbbséget. Mégsem lehetünk távolról se megelégedve az eredménnyel. Nem szabad azt hinnünk, hogy a probléma megoldható nőnappal, vagy nemzetközi nőévvel. Akkor közelítünk a megoldáshoz, ha szaporítjuk a bölcsődéket, napköziket, ha növeljük a szociális szolgáltatások számát és javítjuk minőségét. Mentsen fel az alól, hogy felsoroljam mindazt a problémát, ami még megoldásra vár. Végeredményben az egyenlőség csak akkor válik valósággá, amikor a nők is teljes mértékben részt vesznek a termelő munkában és a társadalmi életben. A nagy társadalmi feladatok mellett, annak részeként persze a „hagyományos családi munkamegosztáson" is változtatni kell, a férj és a gyermekek ugyanolyan „jogon" vehetnek, vegyenek részt a háztartási munkában.

Egyszóval sok jóakarat, kevés eredménnyel!

Ne túlozzunk. Tudomásom szerint Franciaországban a nők, a hangzatos kormányfogadkozások ellenére, abban egyenlőek a férfiakkal, hogy nekik is joguk van „már" 65 éves korukban nyugdíjba menni. Mi ebben a kérdésben intézményesítettük a jól átgondolt egyenlőtlenséget: a dolgozó férfi 60 éves korában jogosult a nyugdíjra; a dolgozó nő viszont, akinek szakmai tevékenységéhez még hozzájöttek a háztartási és családi teendői, 55 éves korában eléri a nyugdíjkorhatárt. Ez így igazságos,

vagy pontosabban egy olyan igazságtalanságnak a törlesztése, amely állandóan nyomja lelkünket.

A tények önmagukért beszélnek: nálunk ugyan nincs „nőügyi" államtitkár, mint Franciaországban, de a kormány, a párt, s az egész társadalom foglalkozik a nők helyzetével. Igaz, Franciaországban nő az egészségügyi miniszter. Az iránta érzett minden tisztelet kifejezése mellett is meg kell mondanom, hogy magas beosztásának jelentősége eltörpül az olyan magyar nők hosszú listája mellett, akik tudományos, politikai és társadalmi területen fontos és felelősségteljes munkát végeznek.

Nem akarom azonban ellentmondásainkat sem palástolni. Említettem már, hogy intézkedéseket hoztunk a születések számának növelése érdekében, hogy az ország népessége ne csökkenjen. Azok a dolgozó nők, akik a szülés utáni három évben otthon maradnak, s maguk gondozzák gyermeküket, többek között meghatározott – nem is csekély – havi összeget kapnak. Sok anya választja ezt a megoldást. (Meg kell azt is mondani, hogy bár rendszeresen növeljük a bölcsődék és óvodák építésének ütemét, még mindig nincs belőlük elég.)

Csakhogy ez a kétségtelenül helyes intézkedés újabb ellentmondásokat szül. Ha egy nő három évre elszakad a munkájától, bizonyos, gyorsan fejlődő szakterületeken elmarad a szakmájában, sőt vissza is fejlődhet, társadalmi, közösségi kapcsolatai pedig közvetlen környezetére szűkülnek. Ez hátrányt jelent az illető személy, de a társadalom

számára is. Igyekszünk a helyzeten javítani: esti tanfolyamokat szervezünk a fiatal anyák számára, klubokat alakítunk azoknak, akik tovább szeretnének tanulni. De hát, sajnos, a felét sem oldottuk még meg a problémáknak.

Ön említett egy másik nehéz társadalmi problémát is: az alföldi tanyák iskolás gyermekeinek kérdését. Magyarország nem nagy, a legtávolabbi határ is csupán 350 kilométerre van Budapesttől. De minden viszonylagos. Egyes vidékeken az emberek évszázadok óta szétszórt, apró házcsoportokban, tanyákon élnek. Ott nagyon nehéz megszervezni a gyerekek jó iskolai ellátását. Építettünk közép- és általános iskolás kollégiumokat, diákotthonokat járási székhelyeken és közeli nagyközségekben, javítjuk az utakat, szaporítjuk az autóbuszokat és külön jutalmakat adunk azoknak a tanítóknak és tanároknak, akik ilyen helyre mennek dolgozni. Látja, ez a kérdés állandóan foglalkoztat bennünket, mégis csak az elején vagyunk a megoldásnak. A gondok nagyok, és őszintén meg kell mondanom: még hosszú évekre van szükség, hogy e téren is biztosítani tudjuk a társadalmi igazságosság szocialista országhoz méltó feltételeit.

Az idősek nélkülözhetetlenek

Még egy fontos kérdés: az idős dolgozóké, akik munkás és hasznos életük után gyakran maradnak

egyedül, barátok, társadalmi kapcsolatok és néha megfelelő anyagi eszközök nélkül. Hogyan próbálnak ezen segíteni?

A fiatalok akkor érzik jól magukat a társadalomban, ha tudják, hogy az idős embereket – hiszen ők is azok lesznek egyszer – megbecsülik. Hogyan is tisztelhetnének a fiatalok egy olyan társadalmat, amely saját múltját sem becsüli meg?

Sokat teszünk az öregekért. Meggyőződésem, hogy lényegesen többet, mint amire a nemegyszer gazdagabb nyugat-európai államok képesek.

Tudjuk azonban, hogy a nyugdíj sok esetben önmagában kevés. Ez nyugdíjrendszerünk hibája. Mostanáig azok, akik 1961 előtt mentek nyugdíjba, kisebb összeget kaptak. Ezt fokozatosan igyekszünk kiegyenlíteni, a felfelé nivellálódás megindult. Országgyűlésünk nemrégen alkotott új törvényt ennek érdekében.

Elsősorban anyagi téren gondoskodunk az idős emberekről, de itt nem állunk meg. Igyekszünk szeretettel teli életkörülményeket, jó közérzetet biztosító légkört is kialakítani számukra.

S ugyanilyen fontosnak tartjuk – az anyagi feltételek biztosítása után – az idős emberek részvételét a társadalmi tevékenységben, bekapcsolódásukat a kisebb közösségek vagy az ország életébe.

A kapitalista rendszernek, a tőkés munkaadónak nem érdeke, hogy munkásai – akár fiatalok, akár idősek – pótolhatatlannak érezzék magukat.

A szocializmusban viszont mindenkinek nélkülözhetetlennek kell magát éreznie. A mi társadalmunkban mindenki joggal mondhatja: „rám szükség van". S ez az idős emberekre is vonatkozik, hiszen az ő tapasztalatuk, tudásuk: érték. Az átlagéletkor növekedésével együtt a fizikai és szellemi képességek elkopásának határideje is kitolódik.

Mivel egyaránt érdeke a társadalomnak is, az idős dolgozóknak is, szívesen elősegítjük, hogy azok, akik óhajtják, bekapcsolódhassanak képességüknek és hajlamuknak megfelelő munkába.

A pedagógusok és általában az értelmiségiek többnyire a nyugdíjkorhatár elérése után sem hagyják abba a munkát. A nyugdíjasok gyakran a művelődési otthonok, klubok tevékenységében vesznek részt és segítenek az emberek szabad idejének okos felhasználásában.

De mondhatjuk-e, hogy mindezzel teljesen kielégítő módon megoldottuk a gyakran magukra maradt, értelmes tevékenységre vágyó idős emberek problémáit? Ettől még távol vagyunk. Viták folynak a rádióban, a televízióban, az újságokban arról, hogy mit kellene még tenni. E viták jellemző vonása, hogy az öregek és fiatalok dolgát együtt, egymástól voltaképpen elválaszthatatlanul próbálják végiggondolni. S ez jól is van így, hiszen éppúgy fontos a fiatalok dinamizmusa az öregek számára, mint az idősebbek tapasztalata, tudása a fiataloknak.

VII. A KASZTOK ÁTKA

A régi magyar társadalomban a különböző osztályok és rétegek között igen gyenge volt az átszivárgás. Minden kaszt önmagát újította meg, és a fiúk sorsa gyakran megismételte az apákét. Mi a helyzet jelenleg? A szakmák keveredése, a társadalmi mozgás elegendőnek és megfelelőnek tűnik-e ahhoz, hogy megállapítsuk: a társadalom szakított a régi átokkal?

Rendkívül bonyolult kérdésről és folyamatról van szó. E beszélgetés keretei között éppen csak érinteni tudom.

Társadalmunk szerkezete a felszabadulás óta alapvetően megváltozott. A legkevesebb, amit megállapíthatunk, hogy társadalmunkat még ellenfeleink sem tudják a dinamizmus, a fölfelé ívelő mobilitás hiányával vádolni. Nyílttá vált a magyar társadalom, és a kiegyenlítődés fölfelé történik. Mindenekelőtt eltűnt a tőkések és földbirtokosok osztálya, s megszűnt a parasztságon belül a korábbi osztályeredetű rétegződés. Ismeretes, hogy a magyar társadalomban két alapvető osztály van: a

munkásosztály, amely létszámában is a legnagyobb lett és tovább növekszik, valamint a parasztság, mely létszámában a korábbinak a felére csökkent és tovább csökken. S nem azért, mert – mint Franciaországban gyakori – tönkrementek, hanem, mert kedvezőbb munkakörülményeket találtak. Gyorsan növekvő réteg az értelmiség, amelynek mind nagyobb mértékben az a jellemzője, hogy szocialista értelmiség. Van az állami ipar mellett szövetkezeti ipar és kis létszámú magánkisiparos- és kiskereskedő-réteg is.

Az osztályviszonyokkal együtt megváltozott a mai osztályok és rétegek jellege, arculata is.

A felszabadulás óta milliónyi paraszt került a munkásosztály soraiba. De megváltozott a paraszti munka jellege is, a traktorosok, gépkezelők, a szövetkezeti műhelyekben dolgozó parasztok munkája mind kevésbé különbözik az ipari munkásokétól.

Fokozatosan megszűnt a parasztságon belüli rétegkülönbség – ahogy említettem –, kialakult az egységes szövetkezeti parasztság.

Elképzelhető mindennek a társadalmi hatása. Hogy csak egyet-kettőt említsek: azelőtt egy magyar faluban társadalmi különbség volt az „alvégiek" és a „felvégiek" között; ha németek, délszlávok, szlovákok, románok is éltek a faluban, külön soron laktak, csak egymás között házasodtak. Az ilyenfajta megkülönböztetések ma már gyakorlatilag megszűntek. Legfeljebb nyomai maradtak.

Aminthogy a házasodást sem társadalmi előítéletek döntik el. Azelőtt a módos gazda lánya csak hasonló ivású gazda fiához mehetett feleségül, mert úgy mondták: föld a földhöz, suba a subához, guba a gubához.

Van másfajta társadalmi mozgás is. Sok paraszti származású értelmiségi – mérnök, agronómus, vegyész stb. – dolgozik falun a szövetkezetekben és állami gazdaságokban. S igen sok falusi fiatal kerül a városi munkások és értelmiségiek soraiba. Sokan, akik évekkel ezelőtt otthagyták a falut s a városban szakmát tanultak, visszamentek a szövetkezetekbe dolgozni. A traktorok mellett, a műhelyekben gépekhez értő emberekre van szükség.

De az ipari munkásság...

Az ipari munkásság kisebbségben volt a háború előtt. Kevesebben voltak, mint a mezőgazdaságban dolgozók és közel 40%-uk kisüzemekben, szétszórva dolgozott. A munkásosztály ma társadalmunk legjelentősebb osztálya. Belső mozgása különösen élénk. Nincs kínai fal a segédmunkás, a betanított munkás és a szakmunkás között, a technikus és a mérnök között. Sok mérnök kezdte úgy pályafutását, hogy előbb végigjárta a munkásélet különböző lépcsőfokait. Esti tanfolyamok, levelező oktatás, anyagi és erkölcsi támogatás segíti és biztosítja ezt a mozgást. Nemcsak a fiúk sorsa nem ismétli szük-

ségszerűen az apákét, de ami még fontosabb, az apák sorsa is megváltozott és változik.

Harminc év, amely megrendítette a gondolkodásmódot

S ezt a kivételesen dinamikus társadalmi átrétegződést egy generáció alatt valósították meg? Feltételezem azonban, hogy ez az átrétegződés még nem fejeződött be és hogy nem ment nehézségek nélkül...

Magától értetődően. Ma megnyílt a lehetőségünk olyan társadalmi integráció végrehajtására, amely munkásokat, parasztokat, értelmiségieket von egy közösségbe, szocialista közösségbe. Viszonyukat nem zavarják a társadalmi különbözőségek, sem az Ön által említett kasztrendszer.

Mint az imént mondtam, nálunk a munkások jelentős része paraszti eredetű, az értelmiség jó része pedig fizikai munkások családjából származik, vagy maga is fizikai munkás, dolgozó paraszt volt. Társadalmunk egysége szinte természetesen született és születik.

Az érem másik oldala: az előítéletek, az elavult gondolkodásmód. A faluról a gyárba került munkás például nem szokja meg egyik napról a másikra a nagyüzemi munka szervezettségét; a munkásból lett értelmiséginek vagy tisztviselőnek a fizikai

munka hiánya, a munkahelyi légkör változása okozhat gondot.

Másrészről a társadalmi mobilitás sem mindig együtemű. A munkáshatalom kivívását követő időszakban rendkívül gyors és tömeges volt ez a mozgás. Hasonló volt az ipari fejlődés extenzív szakaszában. Napjainkban lelassult a folyamat s lényegesen kevesebb embert érint.

A felszabadulás utáni években a néphatalom megszervezése lehetővé és egyben szükségessé tette, hogy egyedül a Csepel Vas- és Fémművekből 8000 munkás kerüljön különböző állami, gazdasági és politikai irányító posztokra.

Túlnyomó többségük beült az iskolapadba, gimnáziumba, technikumba, egyetemre került. És nemcsak betanult új munkakörébe, de jól meg is állja a helyét. Igaz, voltak olyanok, akik nem tudtak megfelelni a követelményeknek. Ez is elkerülhetetlen volt. Aki olvassa a mai magyar irodalmat, nem egy ilyen konfliktus leírásával találkozhat. Mint már említettem, nagyon sok parasztból munkás lett. Többségük ma jó munkás, de meg kellett szokniok az ipari termelés számukra teljesen új jellegét, a munkásélet korábban ismeretlen körülményeit.

Voltak-e problémák, kérdezi? Gondolja csak el: alig harminc év alatt emberek százezrei jutottak el a petróleumlámpától a televízióig. S felsorolni is sok lenne mindazt, ami e kettő között van.

Vagy képzelje el például, mekkora fejlődésen

ment át a magyar paraszt, aki a világháború előtt még kétkedve fogadta a falusi tanító állítását, hogy a föld gömbölyű és forog – s mindjárt arra gondolt, ez is úri huncutság, hogy megfosszák a kis darab földjétől!

A két háború közt magyar falukutatók megírták, hogy abban az időben a magyar paraszt csak néhány nagyon egyszerű ételt ismert. Emlékezzünk arra is, hogy minél magasabb szinten vizsgáltuk a háború előtti Magyarországon a társadalmi-szakmai hierarchiát és a társadalmi tekintély létráját, annál kevesebb munkás- vagy parasztszármazású találtunk. Könnyű megjegyezni ezeket a számokat: az ügyvédek és bírák között 2%, az orvosok között 2%, az egyetemi tanárok között 3%. Azt hiszem, ebből a szempontból Franciaország jelenlegi helyzete nem sokkal biztatóbb, de javítson ki, ha tévedek...

Vezetők a munkapad mellől

A Franciaországban végzett felmérések szerint a társadalmi hierarchiában a legfelső szintet azoknak tartják fenn, akik születésüknél fogva ebbe a kategóriába tartoznak. A kereső lakosság kétharmadát kitevő szegényebb osztályok gyermekeinek alig 2%-a kerül úgynevezett magasabb rétegekbe.

A szocialista Magyarország viszont megszületése pillanatától elsőrendű feladatának tekintette a társadalmi egyenlőtlenségek megszüntetését.

Egy 1963-ban végzett statisztikai vizsgálat (amely egyébként 1972-ben a Francia Szociológiai Szemlében is közlésre került) megállapította: 1. a magyar értelmiség kétharmad része korábban munkás vagy paraszt volt vagy ilyen családban született; 2. a vezető beosztásúak háromnegyede is ebből a két alapvető osztályból származik.

Ehhez nincs mit hozzátenni. Legfeljebb azt, hogy olyan folyamatról van szó, amelyet nem tekintünk befejezettnek. Említettem, hogy amikor a gyárakat államosítottuk, a legtöbb üzem élére munkásigazgató került. Később azután legtöbbje elvégezte az egyetemet. Így kellett lenni, ezt diktálta a fejlődés követelménye.

S ma is fontosnak tartjuk, hogy a közvetlenül termelésben dolgozó tehetséges munkások vezető állami, gazdasági posztokra kerülhessenek. Az igények természetesen ma sokkal nagyobbak, magasabb felkészültség kell, a kiválasztás összetettebb feladat. De ezt a gyakorlatot az új körülmények között is fenntartjuk, felújítjuk és alkalmazzuk.

Még hozzátennék valamit: 1945 után a burzsoá propaganda gúnyolódott és azt mondotta, tehetségtelen, képzetlen emberek irányítják a szocialista gazdaságot. Ma már ezzel a „humorral" nem mennek semmire, most azt hajtogatják, hogy gazdaságunk vezetői ugyanolyan technokraták, mint a ka-

pitalista országokéi. Vagyis közvetett formában elismerik kádereink szaktudását. Technokraták, mondják ők - de ne feledjék el, a mi „technokratáink" tehetségüket a dolgozók javára hasznosítják.

Az egyetem: piros és zöld lámpa

Először is egy részkérdés: gondolja, hogy a szellemi munkára való képesség azonos a társadalom minden rétegében?

Meggyőződésünk – ezt megerősíti tapasztalatunk is –, hogy az értelmiségi munkára való hajlammal, képességekkel, valamennyi társadalmi kategória rendelkezik. Ugyanakkor az előtt a tény előtt se hunyjuk be a szemünket, hogy még a jelenlegi feltételek mellett a családi és földrajzi környezet egyeseket segít, másokat hátrányba szorít. S nekünk ezt is tudomásul kell vennünk, számolnunk kell vele, cselekednünk kell megszüntetéséért. Az egyetemi és főiskolai hallgatóknak mintegy fele kétkezi dolgozók, munkások és parasztok gyermekei. Mi ezt rendkívül jelentős ténynek tekintjük.

A szellemi munkára való hajlamot, képességet egyetlen társadalmi kategória sem sajátíthatja ki. Ha lemondanánk arról az elvünkről és gyakorlatunkról, hogy a társadalom minden rétegéből, a lehető legszélesebb körből válasszuk ki a jövő értelmiségi dolgozóit, kiszámíthatatlanok lennének en-

nek a pazarlásnak a következményei. Az az ország, amely eltűri, hogy szellemi értékek elkallódjanak, súlyos hibát követ el, saját érdekei ellen cselekszik.

Már beszéltem arról, hogy az 1945-ben megkezdett kulturális forradalmat, amelynek során a nép fiainak százezreit vittük a vezetés minden posztjára, tudatosan és megfontoltan folytatjuk és fejlesztjük tovább.

Az ötvenes években a munkás- és parasztszülők gyermekeit teljesítményüktől függetlenül, eleve előnyben részesítettük az egyetemeken: zöld utat biztosítottunk számukra a továbbtanuláshoz. Ez akkor szükséges is volt, de az 1960-as évek elején ezt a módszert megszüntettük. A felvételi vizsgákon nem teszünk különbséget jelölt és jelölt között. Feladatunknak tartjuk viszont, s ennek érdekében sokat teszünk, hogy az érintett fiatalok le tudják küzdeni a körülményeik okozta műveltségbeli hátrányt. Pedagógusok, egyetemi hallgatók segítik őket önkéntesen – felkutatják a tehetséges gyerekeket, szünidei tanfolyamokat, egyetemi előkészítőket szerveznek nekik, leveleznek velük, jó előre megismertetik őket az egyetemi élettel stb. Nem maradnak magukra az egyetemen, főiskolán sem. Biztosítjuk számukra a megfelelő kollégiumi elhelyezést. A tanárok az átlagosnál több időt, több figyelmet szentelnek nekik: különórákat kapnak, olyan feltételeket teremtenek számukra, hogy második egyetemi évük végére behozhassák lemaradá-

sukat. Általában utolérik évfolyamtársaikat, akik kedvezőbb feltételek között indultak.

Kétkezi munkások és értelmiségiek. Probléma, de nem szakadék

A szocialista társadalom egységessé válásának összefüggésében említette, hogy csökkenteni kívánják a fizikai és szellemi munka közötti különbségeket. Van-e még szakadék az értelmiségiek és a munkások között gyermekeik tanulmányi feltételeinek kérdésében?

Szakadék nincs, de a probléma létezik. Természetesen az értelmiségi környezet – így például az otthoni könyvtár – jobban ösztönöz a tanulásra. Az értelmiségi szülő gyakran presztízskérdést is csinál abból – bár nincs igaza –, hogy a gyermeke is értelmiségi pályára menjen.

A fizikai munkások kevésbé bátorítják fiaikat, lányaikat továbbtanulásra. Hiszen a gyári munka azonnal pénzt hoz, és a fiatal munkás pályája kezdetén többet keres, mint a fiatal értelmiségi, és szabad ideje is több van, mint az értelmiséginek.

Bizonyos konzervativizmus, régi beidegződések és előítéletek persze itt is szerepet játszanak. Valamikor a paraszt gyanakvással élt a „nadrágos ember", az értelmiségi iránt. Efféle fenntartások a

munkások körében is akadtak. Ebből még imittamott visszamaradt valami.

Na és persze az anyagi feltételek... Gondolok például a lakáshelyzetre. Ha meg tudjuk oldani a lakáskérdést, ha minden munkáscsaládnak kényelmes, tágas lakása lesz, ahol a gyerekek külön szobában tanulhatnak, akkor ezek az ellentmondások is tovább csökkennek. Jelenleg egyébként az állami erőből épülő lakások 70%-át fizikai dolgozók kapják.

Családi vagy egyéb életkörülmények következtében előfordulhat, hogy valaki nem akar tovább tanulni, amikor annak ideje lenne. Szocialista társadalmunkban viszont egyetlen embert se zárhatunk be saját sorsába, különösen serdülő korában nem. Oktatási rendszerünknek egyik alapelve, hogy megadja az embereknek életük folyamán a változtatás, a tanulás, a pályamódosítás lehetőségét. Ha egy 14–16 éves fiatal abbahagyja tanulmányait, de tíz év múlva megbánja ezt az elhatározását, lehetőséget kap, hogy újra tanuljon.

A hatvanas években én is azt hittem – tévesen –, hogy lehetséges és kívánatos megszüntetni a felnőttek esti és levelező oktatását. Nem volt igazunk. Szükséges és fontos az emberek számára a változtatás lehetőségét biztosítani. Az esti vagy levelező oktatás során szakmunkássá, mérnökké, közgazdásszá, jogásszá képezhetik át magukat.

Vannak kőművesek, akikből építész lesz, műszerészek, akik mérnöki diplomát szereznek.

Mindez nem megy nehézségek nélkül. A munkájuk mellett esténként vagy levelező úton tanuló dolgozóknak anyagi segítséget adunk: meghatározott időtartamú évi tanulmányi szabadságot, munkaidő-kedvezményt és még sok mást. Ezt kinek-kinek a munkahelye nyújtja, persze csak akkor – és ez érthető –, ha a továbbtanulásban a vállalat is érdekelt, mert figyelembe kell venni a munkahely, a kollektíva gondjait is. A termelés feltételeit mindenképpen biztosítani kell, ami nem is mindig könnyű. Az esti gimnáziumba vagy egyetemre járó dolgozót például nem lehet délutáni műszakra vagy szalag mellé beosztani.

Egy konkrét példa: ha egy textilmunkás elhatározza, hogy érettségizik, majd földrajztudományt tanul és beiratkozik az egyetem természettudományi karára, a textilgyár nem nagy örömmel támogatja. Ha azonban textilmérnök akar lenni, mindjárt más a helyzet.

Azt mondhatom tehát: a társadalom még azoknak is próbál segíteni, akiket szüleik nem ösztönöznek, vagy akiket körülményeik nem engedtek tovább tanulni. De az is bizonyos, hogy még nem találtuk meg minden esetben a legmegfelelőbb és leghatékonyabb módszereket.

Igaz ugyan, a legfejlettebb tőkésország sem állíthatja, hogy többet tesz a társadalmi igazságosság megközelítéséért és megvalósításáért, mi mégsem vagyunk a jelenlegi helyzettel megelégedve.

Egyébként tavaly – a társadalmi mobilitás meg-

gyorsítása érdekében – új kísérletbe kezdtünk. Lehetőséget kapott 200 nem érettségizett fiatal szakmunkás, akik legalább 5 éve dolgoztak, hogy változtassanak pályát. Korábbi bérük folyósítása mellett egyéves előkészítő tanfolyamot végeztek s sikeres vizsga után bejutnak a Műszaki Egyetemre. Ezt a kezdeményezést a jövő évben más területen is kipróbáljuk, mert az „átlépési" lehetőséget feltétlenül biztosítani akarjuk a tehetséges munkásfiatalok számára. Hadd ismételjem: az egyenlőség útja az egyenlőtlenségen át is vezethet.

„Vörös burzsoázia" – ismer ilyet?

Kényes kérdést tennék fel. Ön úgy fogalmaz: a munkásosztály és szövetségesei hatalma, mások azt mondják: „vörös burzsoázia". Így céloznak egy olyan réteg létezésére, amely az állam és a párt élén állítólag egy új kiváltságos kasztot alkot. Mennyiben hitelesek ezek a kijelentések?

Tulajdonképpen mit akarnak ezzel a kifejezéssel mondani? Hogy vannak nálunk vezetők, akik visszaélnek a hatalommal, megfeledkeznek arról, hogy mivel tartoznak az osztálynak, amely megtisztelő posztra állította őket? Vagy azt, hogy vannak, akik elkényelmesednek, önteltek és önzők lesznek, elfelejtik, hogy a nép szolgálata szerénységet és odaadást követel? Ilyenek vannak, nem is vi-

tatom. Noha számuk a többi vezetőkhöz képest eltörpül, mindenesetre többen vannak, mint szeretnénk.

De a kérdést nem tartom kényesnek. Erről bármelyik magyar újságban olvashat, s nemcsak általában, hanem megírják a neveket is, beszámolnak az elbocsátásokról és a büntetésekről. Nézze meg például a február 28-i rádióprogramot. Ezt találja a Kossuth rádió műsorában: „16.05: Nem hitbizomány. Vita igazgatók, munkások, szociológusok, közgazdászok között. A műsor vitakérdéseiről azt mondja az előzetes ismertető: Ki a jó vezető? Mi az, amit joggal számon kérhetünk tőle? Hogyan kell és lehet fellépni az alkalmatlanok s a beosztásukkal visszaélők ellen? Meddig elegendő az építő kritika, és mikor van szükség keményebb eszközökre?"

Furcsa: a külföldi rádiók és lapok mélyen hallgatnak az ilyen jellegű adásokról. Pedig időnként a legbanálisabb pesti napihírből elefántot csinálnak. Hogy mit teszünk visszaélések esetén? Tessék átlapozni a népi ellenőrzés apparátusának vizsgálati anyagait, példák sokaságát találja bennük és a megfelelő intézkedéseket is.

Ha viszont a „vörös burzsoáziát" emlegetve arra céloznak, hogy nálunk a régi uralkodó osztály helyét egy másik, „színében" és nem lényegében új uralkodó osztály foglalta el, akkor nem tudom elhinni, hogy komolyan beszélnek.

A burzsoázia olyan társadalmi osztály, amely-

nek hatalma a termelési eszközök birtoklására épül. Magyarország mai vezetőinek semmiféle termelési eszköz nincs birtokában, éppoly kevéssé, mint bárki másnak. Sőt még kevésbé, mert mindenki más kiválthat kisipar folytatására jogosító iparengedélyt, ha megvan hozzá a kellő szakértelme.

De képzelje el, micsoda közbotrány törne ki, ha egy miniszterhelyettes vagy államtitkár maszek autószerelő műhelyt akarna nyitni, arra hivatkozva, hogy akkor legalább kétszer annyit keresne. (Ami egyébként olykor igaz is.)

Ha egy vezetőt elmozdítanak, nyugdíjaznak, aligha vonulhat vissza kis kastélyába vagy a birtokára, mert kastélya, birtoka nincs; aligha élhet részvényeiből, mert részvényei nincsenek; részvények egyáltalán nincsenek Magyarországon.

Sőt, ami még fontosabb, ennek az úgynevezett „vörös burzsoáziának" arra sincs lehetősége, hogy újratermelje önmagát. A vezető réteg nem tölthet be más szerepet, mint a ténylegesen hatalmon levő munkásosztály képviseletét. Ezt a feladatot valaki elláthatja jól vagy kevésbé jól – más lehetőség nincs.

De akkor mire vonatkozhat a „vörös burzsoázia" kifejezés? Nyilván valamiféle „sejtelmes" privilégiumokra, amelyek lehetővé teszik, hogy a mi vezető rétegünk „kiváltságos kasztot" alkosson.

Keressük meg együtt, miféle kiváltságokról lehet nálunk szó? Természetesen palotája egyetlen vezetőnek sincs, ugyanolyan lakásban laknak, mint bárki más, ugyanúgy fizetik a lakbért (ezek a lakások a jobbak közé tartoznak, de aligha fényűzőbbek, mint egy átlagos francia középosztálybeli otthona). Ugyanazokban a boltokban vásárolnak, mint bárki más, s természetesen ugyanazon az áron. Bizonyos állásokban hivatali kocsi áll rendelkezésükre, ha viszont az állást elhagyják, a kocsi sem illeti meg őket, mert az a hivatalé. Már elnézést, de próbálom sorra venni, miféle kiváltságokról lehet szó.

A magyar miniszterelnök fizetése négyszerese egy szakmunkásénak. A jó mérnökök, tudósok legalább annyit keresnek, mint egy miniszter. S amikor egy jó szakmunkást az üzemben középvezetői, például műhelyfőnöki posztra állítanak, mindig megoldandó problémát jelent az, hogy ne nagyon csökkenjen a jövedelme. A magas szintű vállalati vezetők és a munkások átlagkeresetének aránya 2,5:1, míg Franciaországban 4,2:1, pedig nem azokat vettem figyelembe, akik ott az igazi jövedelmeket vágják zsebre, nem az igazgatósági tagokat, s nem is a kapitalisták profitját.

Ugyancsak természetes, hogy nálunk vezetődinasztiák nincsenek, sőt aligha hiszem, hogy ve-

zetőink gyermekei irigyelnék apjuk vagy anyjuk elfoglalt életmódját.

Amennyiben a „vörös burzsoázia" kitalálóit a magyar vezetők és a nép közti viszony aggasztja – megnyugtathatom őket. Nem dicsekszünk, s nem is szépítjük a valóságot. Visszaélések vannak. De egy rendszert az is jellemez, mit tekintenek visszaélésnek. Ami nálunk visszaélés, az egy burzsoá számára természetes magatartás lehet. Minden rendszernek megvan a maga erkölcse, megvannak a szokásai. A magyar rendőrnek is van gumibotja, de nem használhatja olyan „szabadon", mint nyugati „kollégái".

Sok minden történt az elmúlt harminc évben, amiből a tanulságokat levontuk. Magyarországon a vezetők figyelemmel kísérik a tömeghangulat minden rezdülését. A magyar közvélemény pedig szemmel tartja a politikai és gazdasági vezetők tetteit. És mi ezt örömmel fogadjuk. Aki ezt nem érti meg, az semmit sem fog megérteni a szocialista Magyarországból!

VIII. A NÖVEKEDÉS ISTENE ÉS A TERMELÉKENYSÉG ISTENNŐJE

Azt hiszem, Lenin mondta, hogy a szocializmus a munka termelékenységének hatékonyabb mutatóival fogja bebizonyítani magasabbrendűségét a kapitalizmus felett. Ugyanakkor Ön is elismeri, hogy a legfejlettebb kapitalista országokban a termelékenység magasabb, mint a szocialista országokban, köztük Magyarországon is. Ebből nem az következik, hogy ezen a téren nem bizonyították be rendszerük magasabbrendűségét?

Bocsásson meg: a mi viszonyainkat miért csak a legfejlettebb kapitalista országokkal kívánja összevetni? Vajon azok az országok, amelyekben a szocializmus építése folyik, Európa fejlett tőkésországai közé tartoztak az indulásnál? Önöknél ellenfeleink is tudják, hogy nem.

Anélkül, hogy visszanyúlnék az özönvíz idejéig, s felidézném a kelet-európai fejlődés sajátosságait, az évszázados török, majd osztrák uralom súlyos következményeit, két dologra szeretném felhívni a figyelmét.

Az első: a múlt század közepén Franciaország

volt a világ második gyarmattartó birodalma. Gazdasági és katonai fölényükkel élve és visszaélve a gyarmatosítók, az ipari, kereskedelmi és pénzügyi társaságok egész földrészeket tettek nyersanyagbázissá és ezáltal mesés profitok forrásává.

Ugyanabban az időben Magyarország – a felkelések és forradalmak ellenére: az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc ennek egyik jelentős történelmi eseménye – elmaradott ország volt, alig fejlett iparral, és Ausztria éléstárként használta ki. Tehát amíg a gyarmatosítók egyre nagyobb extraprofithoz jutottak, addig Magyarországon a felhalmozás csak korlátozottan érvényesülhetett, többek között az ország félgyarmati helyzete miatt is.

Képzelje el, ha annak idején a magyar uralkodó osztálynak lett volna szabad rablási zónája Algéria, Marokkó, Tunézia és több más afrikai és ázsiai ország – lehet, hogy most Franciaországról kérdeznénk, miért nem fejlettebb. Amikor 1945 után munkához láttunk, egyszerre kellett helyrehoznunk a háború pusztításait és behoznunk egész történelmi korszakok elmaradását.

Ilyen történelmi előzmények után és mindössze három évtized múltán nem valami megalapozottnak tűnik számon kérni a termelékenység vagy a termelés abszolút számait.

Nem hiszem, hogy józan ember azt várhatja, hogy a szocializmus Pallasz Athénéként teljes fegyverzetben pattanjon ki Zeusz fejéből. A kapitalista Magyarországhoz viszonyítva a termelés növeke-

dése terén a szocialista rendszer magasabbrendűségét már régen bebizonyítottuk, és jön az idő, amikor a legfejlettebb tőkésországokkal is álljuk majd az összehasonlítást.

Termelékenység,... relativitás

Igen, de Önök áttértek a gazdaság extenzív fejlesztéséről az intenzív fejlesztésre. Ilyen körülmények között sem tartja alacsonynak a munka termelékenységét?

Alacsony vagy magas termelékenység – ez mérce kérdése. S nem biztos, hogy a tőkésországok mércéje nekünk minden tekintetben megfelel. Sőt, nagyon meg kell válogatnunk, hogy pontosan miben akarunk „lemaradni", miben akarjuk őket túlszárnyalni, mi az, ami közömbös számunkra, s hol nem is kívánunk versenyre kelni. Ha csupán azt kérdezné, hogy elégedettek vagyunk-e a munka termelékenységével Magyarországon, akkor erre egyértelműen tagadó választ adnék, már ami a napjainkig elért általános szintet illeti. Nincs okunk azonban szégyenkezni, ha a termelékenység növekedésének az ütemét tekintjük. De nézzük, melyek a termelékenység növelésének feltételei?

A munkaerő felkészültsége, vagyis a munkások képzettsége elengedhetetlen feltétel. A fejlett nyugati országokhoz képest kezdetben itt is „hagyo-

mányosan" alacsony szintről indultunk. Igyekeztünk és igyekszünk a munkásoknak megfelelő szakképzést biztosítani. Iskolákat állítunk fel, s különféle ösztönzési rendszerek bevezetésével dolgozóink is érdekeltek önmaguk továbbfejlesztésében. A szakmunkásképzés nálunk középfokú. Egyes szakmákban, mint amilyen például a híradástechnika, az elektronika, kötelező az érettségi is.

A termelékenység emelésének másik, lényeges forrása az új technika és technológia helyes alkalmazása. Ennek üteme, ipari, mezőgazdasági felszereléseink korszerűbbé tétele elsősorban anyagi erőforrásainktól függ.

Lehet-e mindebből arra következtetni, hogy a termelékenység Magyarországon másodrendű kérdés?

Természetesen nem. Nagyon fontosnak tartjuk, de nem fetisizáljuk.

Ahhoz, hogy a szocializmus bebizonyítsa magasabbrendűségét, nem kell előbb a termelékenység terén utolérnie a kapitalizmust. A szocializmus már most magasabb rendű. Egyébként a termelékenységi szintkülönbségek a különböző kapitalista országok között is növekednek – mint például Franciaország és az NSZK, vagy Franciaország és az Egyesült Államok esetében –, viszont csökkennek Magyarország és Franciaország között.

Különben a termelés és a termelékenység növekedésének üteme a szocialista országokban – így

Magyarországon is – gyorsabb és egyenletesebb, mint a legtöbb tőkésországban. Érdemes ezen gondolkozni.

De nézzünk egy kicsit távolabbra is. 1972-ben az egy főre jutó nemzeti jövedelem Franciaországban kétszer akkora volt, mint Magyarországon. A tájékozatlan szemlélő ebből arra következtethetne, hogy a fogyasztás és az életszínvonal is ehhez az arányhoz igazodik. De nem így van. Nemrégiben kezembe került az ENSZ Társadalomfejlődési Kutató Intézetének egyik 1972-es kiadványa. Kidolgoztak egy fejlettségi indexet, amely az élelmezést, lakást, egészségügyet stb. is számba veszi. Eszerint Franciaország indexe 88, Magyarországé 75 volt.

Ezek a számok egyébként nem veszik figyelembe az elosztás egyenlőségét vagy egyenlőtlenségét. Mert azt is tekintetbe véve, a mi szocialista társadalmunk még előbbre kerülne a listán. Érdemes ezen is eltöprengeni.

Összefoglalva: míg az anyagi termelésben még csak ezután kell utolérnünk Franciaországot, addig az életszínvonal terén jóval kevesebb behoznivalónk van, a társadalmi fejlődésben pedig már jó ideje mi járunk elöl.

A mai Magyarország gazdasági életéről nemrégiben megjelent Franciaországban egy mű. („L'économie de la Hongrie contemporaine" J. Schultz, Edition Bordas 1974.) A könyv elismeri a szocializmus 25 éve alatt elért hatalmas eredményeket, de ugyanak-

kor azt is megállapítja, hogy az „egészében véve ragyogó eredményekben nincs semmi különleges. Európa ugyanebben az időben ugyancsak nagyot fejlődött, ha nem is mindig ugyanazon a téren, mint Magyarország. Sőt, ha a lakosság életszínvonalát vizsgáljuk, Magyarország elmaradása Nyugat-Európához képest jelenleg talán még nagyobb, mint a háború előtt volt."

E kijelentés abszurditása szembetűnik, ha arra gondolunk: a harmincas években senkinek eszébe sem jutott volna a két ország életnívóját összehasonlítani. Most viszont szívesen teszik meg ezt az összehasonlítást. Javaslom, kérdezze meg a párizsi magyarok véleményét, akik hazánkat a második világháború előtt hagyták el és most alkalmuk van hazalátogatni. Ők vannak igazán abban a helyzetben, hogy lemérjék a különbségeket.

Magyarországon a második világháború előtt a felhalmozás hányada évi 9–10% volt. Lemaradásunk ezekben az években valóban nőtt, az ország egyre szegényebb lett a nyugati szomszédokhoz képest. Napjainkban a felhalmozás eléri a 25%-ot, s ez az arány szükségszerűen biztosítja, hogy elmaradásunk ne növekedjék, hanem jelentősen csökkenjen. Ami pedig a lakosság életszínvonalát illeti, itt is több kategória van. A vezető beosztásúak például bizonyosan elmaradnak a megfelelő francia kategóriához képest. S ha a francia munkás a magyar munkáshoz viszonyítva a háború előtt sokkal job-

ban (vagy inkább így mondhatnám: kevésbé rosszul) keresett, ma már biztosan nem ez a helyzet. Anyagi viszonyaikban nincs nagy különbség, főleg, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a magyar munkásnak nem kell félnie a létbizonytalanságtól, a válságtól, a munkanélküliségtől. Biztonságban és egyre jobban él.

Ha Franciaország szocialista lenne...

A tudományos-technikai forradalom első következményei, a nukleáris energia, az automatizálás stb. egyik rendszernek sem örököse. A fejlett kapitalista országok előbbre vannak ezen a területen. Milyen ütőkártyával rendelkeznek Önök?

Engedje meg, hogy csak Magyarországról beszéljek, mert például a nukleáris energia békés felhasználásában vagy az űrtechnikában a Szovjetunió felveszi a versenyt a legfejlettebb tőkésországokkal, sőt elhagyta őket, és csak az Egyesült Államokat tekintheti versenytársának.

Ami pedig bennünket illet, még egyszer emlékeztetnem kell arra a helyzetre, amelyből a demokratikus Magyarország elindult. Lenin joggal hangsúlyozta, hogy a „kiindulópont" hosszú időre meghatározza egy ország fejlődését. Ez Magyarországra is érvényes. Amikor hazánk felszabadult, a tudományos kutatást szinte a nulla pontról kellett újra

kezdenünk. A felszabadulás előtti Magyarországról ugyanúgy menekültek a kiváló tudósok, mint a náci Németországból. 1949-ben szerveztük újjá a Magyar Tudományos Akadémiát, azóta több száz akadémikus közül mindössze négy hagyta el hazánkat. Ha jól emlékszem, hét Nobel-díjas magyar származású tudósunk volt eddig, akiknek jó része a háború előtt csak úgy tudta folytatni kutatásait, hogy külföldre költözött.

Nemzeti jövedelmünknek jelenleg 3%-át fordítjuk kutatásokra, és tudományos kapacitásunk kiállja az összehasonlítás próbáját a miénknél fejlettebb országokkal is. Nem mintha azzal áltatnánk magunkat, hogy a tudományos-technikai forradalom feltételeit saját erőnkből meg tudjuk teremteni és ki tudjuk aknázni. A tudományban, még inkább, mint a gazdasági életben, nemzetközi együttműködésre van szükség. Egy olyan kis országnak, mint a miénk, máshonnan kell és lehet megszereznie a legkorszerűbb ismeretek egy részét: együttműködési szerződéseket kötünk a szocialista országokkal, de a tőkésországoktól is gyakran vásárolunk licenceket, know-how-t. Távolról sem vagyunk megelégedve tevékenységünkkel és a jelen helyzettel, de azért vannak ütőkártyáink. Ezeket nem részletezem. Olyan gondunk viszont nincs, hogy a tudományos-technikai forradalom bennünket bármitől – például a profit egy részétől – megfoszthat. Ezt azért említem, mert bizonyára Ön is tudja, hogy a tőkésországokban ilyen meggondolások nemritkán

fékezik a különféle technikai vívmányok alkalmazását.

Egyébként az Önök helyében a következő kérdést tenném fel: ha a kis Magyarország ilyen szegénységből elindulva ilyen eredményekre volt képes, akkor milyen hatalmas lendülettel haladna előre egy szocialista Franciaország?

Milyen szükségletekről van szó?

Véleménye szerint hogyan egyeztethető össze a lakosság szükségleteinek kielégítése a gazdasági növekedés követelményeivel?

A kettő elválaszthatatlan. A szükségletek kielégítése az ésszerű gazdaság motorja, a szükségletek kielégítéséhez viszont a gazdaság állandó fejlődésére van szükség.

De, mindenekelőtt, mit értünk a szükségletek fogalmán? A kapitalizmus a tőke szükségleteiből kiindulva manipulál, mesterséges, álszükségleteket is teremt. Mi viszont az ésszerű és emberhez méltó igények felkeltésére és szükségletek kielégítésére törekszünk, akár anyagiak, akár szellemiek, kulturálisak azok. A különbség tehát nem elhanyagolható. Nyilvánvaló például, hogy a háztartásokban nincs szükség a tisztítószerek végtelen választékára, különösen, amikor azok egymástól sokszor csak a vételár 40%-át kitevő csomagolásban különböznek.

Véleményem szerint a fejlődés – és szándékosan nem csak növekedést mondok – a szükségletek és az azokat helyesen kielégítő termelő tevékenység összhangja. E fejlődés átalakítja a szükségletek struktúráját is. Fontos feladat tehát, hogy a termelést a mennyiségi és a minőségi választék és igény kielégítésére ösztönözzük. A fejlődés az anyagi és a kulturális szükségletek kielégítését együttesen biztosítja. Szándékosan említettem a kettőt együtt. Mert nekünk művelt, tisztánlátó, érdeklődő honpolgárokra és nem passzív fogyasztókra van szükségünk.

Tehát ezen a téren is befolyásolják az embereket?

Még mindig kevésbé irányítjuk az embereket ahhoz a fondorlatos befolyásolás-zuhataghoz képest, amely például a nyugati nagyvárosokban a nyakukba zúdul. Tömegkommunikációs eszközeink sokkal inkább tiszteletben tartják az emberek magánéletét, mint a kapitalista országokban, és nem hisszük, hogy az „agymosás" jó kormányzati módszer.

Természetesen mi is befolyásoljuk a fogyasztást és az embereket felnőttekként kezelve, szocialista, humanista eszményeink szerint orientáljuk, de persze anélkül, hogy bárkit is arra kényszerítenénk, hogy, képletesen szólva, gyalog, lóháton vagy autón közlekedjék. De arra is törekszünk, hogy a javak halmozásának hamis szükséglete kiszorul-

jon, s az anyagi jóléttel együtt növekedjék az igény a kultúra, az irodalom, a képzőművészet, színház stb. iránt. Más szóval, mi a fogyasztást a kapitalista országoktól eltérő irányban befolyásoljuk. Egyetértünk?

Senkire sem akarjuk ráerőszakolni az ízlésünket. De kötelességünk a lehetőség határain belül mindenkit segíteni ízlése fejlesztésében. Az emberek szükségleteit nem lehet rendeletekben meghatározni vagy recepteken előírni. De arról azért ne mondjunk le, hogy fejlesztésüket ösztönözzük.

Olyan folyamatról van szó, amely nem könnyű és nem is egyenes vonalú. Előbb meg kell ismertetni az olvasás ízét, azután fel kell ébreszteni az igényt a jó könyv iránt, azután...

Az otthonok berendezésének módja, a falra akasztott képek minősége, a vásárolt hanglemezek művészi értéke nem lehet közömbös. És az sem, milyen feltételeket tudunk az embereknek biztosítani, hogy szabad idejüket kellemesen, szépen és hasznosan töltsék. Olyan problémák ezek, amelyek a kultúra felelősei számára bonyolult, de egyúttal lelkesítő feladatot jelentenek.

Ilyen értelemben elfogadom, sőt kérem annak a megállapítását, hogy mi beleszólunk az emberek ízlésének fejlesztésébe. Hozzáfűzöm azonban, hogy ebben soha nem vezetnek bennünket anyagi megfontolások. Bizonyos területeken nagyra értékeljük a kereskedelmi szellemet, de a kultúra terén nem.

Amikor a „növekedés" kifejezést használja, úgy tűnik, hogy ezt nem ugyanabban az értelemben teszi, mint ahogy például a mi országunk vezetői használják.

Nem hinném, hogy én használom valamilyen különös értelemben. Inkább azok, akik a növekedést abszolutizálják, és ezzel manipulálnak.

Korunkban a gazdasági növekedés egyre kevésbé fér össze a társadalmi egyenlőtlenséggel. A társadalmi egyenlőséget ugyanis még a nem marxista közgazdászok egy része is produktív erőnek fogja fel. Elutasítják tehát azt a hagyományos kapitalista elméletet, hogy előbb létre kell hozni a gazdagságot és azután majd (később? egy szép napon?) sor kerülhet a többé-kevésbé igazságos társadalmi elosztásra.

Nem kell ahhoz forradalmárnak lenni, hogy az ember különbséget tegyen az elvontan értelmezett gazdasági növekedés és az olyan fejlődés között, amely felöleli a társadalmi tevékenység minden területét, például a szociális ellátást, az iskoláztatási rendszert, a könyvkiadást, a televízió-előfizetők számának alakulását s a kulturális programok minőségének állandó emelését is.

Ez persze nem azt jelenti, hogy a szocialista országok számára nem életbevágóan fontos a gazdasági növekedés.

Már említettem, milyen nagy tehertétel számunkra az, hogy olyan kérdéseket kellett napirendre tűznünk, amelyek megoldása még a megelőző tőkés fejlődés feladata lett volna. Ez logikus, hiszen minél fejlettebb kapitalista országban győz a szocialista forradalom, annál gyorsabban és teljesebben tudja a szocializmus a maga sajátos feladatait teljesíteni.

Az 1966–1970 közötti öt esztendőben a KGST-országok 43%-kal növelték nemzeti jövedelmüket, 49%-kal ipari termelésük volumenét és 18%-kal mezőgazdasági termelésüket. A KGST-tagországok (közöttük Magyarország) nemzeti jövedelmének évi átlagos növekedési üteme körülbelül 50%-kal magasabb volt, mint a fejlett kapitalista országoké. És hangsúlyoznám: a termelés növekedésének nagyobb részét a munka termelékenységével értük el, a tudományok és a technika eredményeinek alkalmazásával, a szervezettség javításával, a szakképzettség emelésével.

Ismétlem azonban: a mi felfogásunk szerint a gazdasági növekedés is eszköz, amely lehetővé teszi az egész társadalom anyagi, kulturális, erkölcsi és ideológiai fejlődését, átalakítását, a fejlett szocializmus anyagi bázisának megteremtését. Gazdasági növekedés nélkül nem valósíthatjuk meg a szocializmus céljait, de a szocialista rendszerben a gazdasági növekedés nem több mint – ha döntő fontosságú is – eszköz, hajtóerő.

IX. AZ „ÉLET MINŐSÉGE" ÉS A MINŐSÉGI ÉLET

Eddig a növekedésről beszéltünk, s ez arra késztet engem, hogy felvessem az életszínvonal és az élet minősége közötti összefüggés kérdését. E két fogalmat gyakran szembeállítják egymással a nyugati országokban. Hogyan ítéli meg viszonyukat a szocialista rendszerben? Véleménye szerint létezik speciálisan szocialista minőségi élet?

Amit a burzsoá ideológusok az „élet minőségén" értenek, az békésen megfér az ember kizsákmányolásával, a nyomor klasszikus és modern formáival és vajmi kevés köze van az életszínvonalhoz. A mi felfogásunk eltér ettől, és ez nem is lehetne másként.

A kapitalista világ gazdasági, pénzügyi, politikai, kulturális és erkölcsi válságban van. Ilyen társadalomtól miféle életminőséget várhatunk?

Nem is nagyon szoktuk használni az „élet minősége" kifejezést. Nem fetisizmusból, hanem mert homályos és csalóka. A nyugati országokban akkor kezdték minduntalan emlegetni ezt a fogalmat, amikor általános támadás indult a lakosság élet-

színvonala ellen. Akkor súlyosbodtak azok az ellentmondások is, amelyeket a kapitalista pazarlás, illetve a természeti, emberi értékek elherdálása, olykor megsemmisítése váltott ki. Nem hiszem, hogy ez véletlen egyidejűség lenne.

Az élet megáll a gyárkapunál?

Azért sem igen használjuk ezt a kifejezést, mert ez lehetővé teszi a burzsoá ideológusok számára, hogy elsikkasszák az életnek egy igen jelentős részét, azt, amelyet az emberek munkájuknak szentelnek. Az élet minősége, ahogyan azt manipulálják, csak a gyáron, a hivatalon, a gazdaságon kívül eltöltött időre vonatkozik. Mi pontosabbnak tartjuk a marxista álláspontot: az életet egészében, minden jellemvonásával együtt kell vizsgálni.

A munkának és az élet minőségének burzsoá szembeállítása szerintem olyan szellemi torna, amelynek semmi köze a valósághoz. Az emberi tevékenységet nem lehet feldarabolni. Úgy tűnik, hogy a kapitalista felfogás szerint a dolgozó élete megáll a munkahely kapujánál, vagyis életnek csak az étkezés, alvás és a szabad idő számít.

Mióta az ember halandó, és a bibliai átok arra kényszeríti, hogy arca verejtékével keresse meg kenyerét, a halál nem ismer társadalmi osztályokat, de az élet igen!

Éppen ezért a nagy különbség abban mutatkozik

meg, hogy ki hogyan keresi kenyerét: értelmes munkával, vagy értelmetlen, elidegenítő robottal. A szocializmusnak olyan társadalomnak kell lennie, amelyben nemcsak a szabad szombatot, hanem a hétfőt is várják az emberek.

Amikor az élet minőségéről van szó, én mindenekelőtt az emberi élet tiszteletben tartására, az egyéniség kibontakozására gondolok. Próbáljunk együtt válaszolni a kérdésre: melyik társadalom biztosítja ténylegesen az emberi személyiség tiszteletben tartását.

Hogyan lehet minőségi életet élni szocialista rendszerben?

Minőségi életen azt értem, amelyben a dolgozó megvalósítja önmagát, és mind teljesebben valósítja meg. Ehhez az is kell, hogy a gyár ne legyen idegen és ellenséges hely számára, ahol csak pénzt keres, hanem élete színhelyének egy része, méghozzá fontos része. E kérdés szorosan kapcsolódik az új erkölcs kialakításához, olyan testvéries és emberi légkör megteremtéséhez, amelyet maga a társadalmi tevékenység sugároz ki. Ennek természetesen sokrétű anyagi, társadalmi feltételei vannak. Mert hogyan is beszélhetnénk minőségi életről, ha nem tudjuk biztosítani mindenki számára legelemibb igényeinek kielégítését? Nagy gondot fordítunk arra, hogy a szükséges feltételek megteremtésével biztosítsuk a pályaválasztás szabadságát, a társadalmi

és egyéni törekvések összehangolását. A fiataloknak ez egyik legfőbb problémája az általános iskolákban, a gimnáziumokban, technikumokban. Itt kell lehetőséget kapniuk arra, hogy tisztában legyenek saját képességeikkel, s annak alapján válasszanak szakmát, élethivatást. Itt, de nemcsak itt, hiszen a fiatalember nem mindig egy életre választja a pályáját. Később esetleg változtatni akar, utóbb jön meg a kedve a továbbtanuláshoz. E lehetőséget azért kell biztosítanunk, mert a minőségi életnek elsőrendű kritériuma, hogy az emberek helyükön érezzék magukat a munkában, jól és szívesen csinálják azt, amivel foglalkoznak.

A pályaválasztás, szerintem, nem kevésbé fontos döntés az ember életében, mint a párválasztás. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a pályaválasztás minden esetben könnyű, csak annyit, hogy nálunk több és több a választási lehetőség. Mert mindkét választás elől ledőltek az osztálysorompók.

A RUHA ÉS AZ EMBER...

Nem a ruha teszi az embert. Bizonyosan észrevette, hogy nehéz az utcán öltözetük alapján megkülönböztetni a mérnököt a munkástól, sőt a paraszttól. S ez nemcsak a férfiakra vonatkozik, de még inkább a nőkre.

A rosszmájúak erre azt mondják, hogy az egyik is, a másik is egyformán rosszul öltözött!

Ez nem rosszmájúság, ez egyenesen vakság. Évekkel ezelőtt ez igaz is lehetett – ma már nem az. Az is kérdés, mit nevezünk jólöltözöttségnek. De nem ez a lényeg. A lényeges szerintem az, hogy a normális munkabérből praktikus, jó minőségű, ízléses ruhaneműt vásároljunk. Mi egyáltalán nem akarunk olyan luxuscikkeket termelni, amelyekhez a tőkésországokban is csak a felső tízezrek jutnak hozzá.

Az élelmiszerek területén is így állunk. Az egy főre jutó kalória tekintetében a legfejlettebb tőkésországokkal vállaljuk az összehasonlítást, igaz, a fogyasztás struktúrája, a már említett történelmi okokból, nálunk még eltérő: nehezebb, zsírosabb ételeket, több kenyeret és tésztát eszünk, bár az étkezési szokások is fejlődnek.

Ha nivellálódásról akar beszélni, megteheti, hiszen Magyarországon nincs nagyon gazdag társadalmi réteg, de nincsenek nyomorgók sem. Se paloták a kiváltságosok részére, se nyomortanyák vagy rosszhírű negyedek nem jellemzik városainkat. Különben tudja, mi lepi meg nálunk legjobban az amerikai turistákat? Az, hogy bárhol nyugodtan sétálhatnak este 8 óra után is, pedig a budapesti kerületeket az egy négyzetkilométerre jutó rendőrök számát tekintve össze sem lehet hasonlítani a párizsi Quartier Latinnel.

Egyszóval: számos olyan terület van, ahol egy-

általán nem óhajtjuk utolérni a fejlett kapitalista országokat.

Ha már a Quartier Latint említette, megjegyezném, hogy a francia főváros utcáin sem tűnik ki okvetlenül, hogy ki melyik társadalmi osztályhoz tartozik.

Ez valószínűleg igaz, de mindent a maga mértékével kell mérni. Ha megnéz egy fényképet a harmincas évekből Magyarországról, a társadalmi különbségek a ruházatról teljes biztonsággal leolvashatók. Abban a korban az idős parasztok nem mertek a földesúr szemébe nézni. Egy írónk elbeszéli, hogy azokban az években egy barátja meghívta falujába néhány nap pihenőre. A barátja akkor 18 éves volt, de természetesnek találta, hogy mindenki kezet csókol neki, hiszen a földesúr családjához tartozott.

Negyven évvel ezelőtt a magyar újságokban gyakran lehetett olvasni, hogy a rendőrség „munkáskülsejű" vagy „parasztkülsejű" személyt köröz.

Mutasd a munkád, és megmondom...

Elnézést, de szeretnék visszatérni az előző gondolatához. Ha jól értettem, amikor Ön szocialista életmódról beszél, a „szabad idő civilizációjának" még a fogalmát is visszautasítja?

Önkényes dolog és nevetséges is a szabad idő és munkaidő közé spanyolfalat húzni. Nem lehet úgy rágódni – sok burzsoá ideológus és újságíró teszi ezt – a „szabad idő civilizációja" fogalmán, hogy ugyanakkor tudomást sem vesznek munkájáról, vagy azt elkerülhetetlen kellemetlenségként kezelik. (Köztünk legyen mondva, alkalmasint az ember kizsákmányolását szeretnék ezzel elkerülhetetlennek feltüntetni!)

A szabad idő megszervezése és minősége is sok helyet kap a gondjaink között. Folyóiratok cikkeznek róla, szociológusok és pedagógusok tv-vitákban a nagyközönség előtt keresik a legjobb megoldásokat. A probléma bonyolult: az értelmes munka és az értelmes szabad idő elválaszthatatlan.

Térjünk vissza azonban a kapitalista országokhoz. Tulajdonképpen érthető, hogy a kizsákmányolt munkás számára a munka „büntetés". Ugyanakkor mégsem szabad elfelejteni, hogy minden civilizáció alapja a munka. És még kevésbé azt, hogy a szocializmusban a munka teremtő jellege s vele együtt a dolgozó teremtő szelleme szabadon bontakozhat ki.

A „szabad idő civilizációja" és a „munka civilizációja" elválaszthatatlanok. El kell érnünk, hogy mindinkább azt mondhassuk: mutasd meg munkád minőségét és megmondom szabad időd minőségét.

Egy francia szerző, aki a szocialista eszményekre hivatkozik, egyik könyvében kijelenti, hogy az Önök célja, sőt végső célja a „kapitalista fogyasztás modellje", és az átlag magyar embernek ajánlott jövő „a ház, a vidéki nyaraló, a személygépkocsi megvásárlása".

Ha az Ön szerzője nem vallaná magát szocialistának, azt hiszem, kevés figyelmet fordítanánk írásaira, főleg akkor, ha művei általában hasonlóak az előbb idézetthez. Nem ő az első, aki a magyar valóság komoly ismerete nélkül bölcs ítéleteket alkot róla.

Nem azt mondom, hogy a szerző tisztességtelenül eltorzítja a valóságot. Csak megállapítom, hogy nem ismeri. Feltételezem, hogy észrevételei részben egyéni benyomásain alapulnak, amelyek persze csak rá tartoznak és mást már kevésbé érdekelhetnek, részben pedig olyan szerzőket használ forrásul, akik nálunk csak azt látják, amit látni akarnak. Nyilvánvalóan majd az ő könyvét is hivatkozási alapul használják a következő művek szerzői és így tovább.

Munkásoknak tilos?

Nyilvánvaló, hogy mi sohasem törekedtünk valamiféle „kapitalista fogyasztási modellre". De nézzük meg közelebbről ezt az úgynevezett vádat. Mi-

lyen alapon tekintheti a szerző vagy bárki más az autót vagy a nyaralót burzsoá kiváltságnak? A munkások méltatlanok rájuk? Furcsa diszkrimináció!

Amikor a magyar dolgozóknak nem volt módjukban autót vagy víkendházat vásárolni, az effajta politikai moralisták dolgozóink szegénységét hányták szemünkre; most saját sematikus elképzeléseik nevében a kényelmesebb életkörülményeket hánytorgatják fel.

Egyébként nálunk sem a házat, sem a nyaralót, sem a személygépkocsit nem övezi dicsfény. Néhány év múlva ezeket mindenki ugyanolyan természetesen használja majd, mint ahogyan senki sem érzi, hogy „célba ért", mert reggel felvesz egy jó ruhát, vagy terített asztal mellé ül. Más kérdés az, hogy akinek mindez még újdonság, mert nemigen volt benne része, mohóbban kap utána. Minden ember így van ezzel: aki először tölti a nyarat saját víkendházában, annak ez rendkívüli élményt jelent.

De mi ezt nem tartjuk az emberi élet értelmének és még kevésbé társadalmunk végső céljának. Legfeljebb arról lehet szó, hogy ezek a kellemesebb, jobb élet eszközei.

Bírálata talán egy kicsit túl szigorú. Szerintem a szerző nem annyira az anyagi javak növekedését veti az Önök szemére, mint inkább a szocialista életmódra vonatkozó álláspontjukat.

Azt mondják, hogy a pokolhoz vezető út is jószándékkal van kikövezve. Ezért nem vitatkozom szerzőnk szándékával, annak ellenére, hogy szemrehányásait nem tartom megalapozottnak. Inkább beszéljünk a mi életmód-felfogásunkról.

Gyomrok és fülek

A kapitalista rendszerben olyan feltételeket teremtenek, hogy az emberek az anyagi javak megszerzését az élet végső céljának tekintik. Ez a monopóliumok diktálta erkölcsöknek gazdasági és politikai játékszabálya.

A mi eszményünk nyilvánvalóan nem a haspárti jóllakott férfiú, vagy az olyan ember, aki ilyesfajta sírfeliratokról álmodik: „Itt nyugszik egy Fiat egykori tulajdonosa". A mi embereszményünk az aktív, igényes, kiforrott, érett ember, aki képességeit teljes mértékben ki tudja bontakoztatni.

Bacon azt írta: „A tudás hatalom". Amikor egy országban a munkásosztály hatalomra kerül, szövetségesének tekinti a tudományt, tudást, kultúrát: a tudás erősíti a szocialista hatalmat, s a hatalomnak mindent meg kell tennie a nép tudásának, kultúrájának fejlesztésére.

Az anyagi jólét, az életszínvonal emelése a szó szoros értelmében is szükséges, de nem a célok netovábbja. Ebből kiindulva kell lehetővé tenni, hogy a férfiak s a nők kibontakoztathassák egyé-

niségüket, képesek legyenek élvezni az emberiség egész történelme folyamán felhalmozódott szellemi örökséget, tudást, hogy megálmodhassák és építhessék a jövőt.

Üres gyomornak nincsenek fülei, mondják Franciaországban. Egy szenvedő ember nem tudja élvezni Bartók Béla vagy Kodály Zoltán zenéjét. Ahogy Marx Károly mondta, a legszebb színdarab sem hat egy éhező emberre. Az életszínvonal rendszeres emelése a szocialista társadalom építésének egyik alapelve, de nem az egyetlen.

Öntudattal vagy anélkül

De nincs ellentmondás a szocialista öntudat és a fogyasztás egy bizonyos szintje között?

Demagógiának tartom azt az állítást, hogy az az ember, aki saját autójának kormánykereke mellett ül, nem lehet öntudatos, szocialista.

Elismerem, hogy egyesek az autót és a hétvégi házat a kivételezettek státus-szimbólumának tekintik, de ez nem az autó vagy a víkendház hibája – hanem az embereké.

Miért kellene az embereket olyan javak tulajdonától megfosztani, amelyek életüket kellemesebbé teszik, s ugyanakkor nem ártanak társadalmunk alapjainak, ellenkezőleg...

A szép ing, a jól szabott öltöny, a csinos női ka-

lap vagy az autó nem határozza meg szükségszerűen valakinek a világnézetét, mentalitását és erkölcsi magatartását. Emlékszem még a munkásmozgalom „hősi korszakára", amikor a kalap vagy a nyakkendő a dekadencia jele volt, vagy később, amikor a Coca-Colát burzsoá italnak tartottuk.

Ez gyermekbetegség volt, amilyenek sorsfordulók idején fellépnek. De azt is látni kell, hogy nehéz korszakban, nyomorban éltünk, s minden energiánkat arra kellett összpontosítani, hogy kilábaljunk belőle. Az ilyen spártai szemlélet a nehéz körülmények között érthető.

A háború után nekünk is először a legalapvetőbb szükségletekről kellett gondoskodnunk. Emlékszem például az 1947-es választási kampányra. A szavazók sok mindent vártak a képviselőjelöltektől, de mindenekelőtt egy kis kenyeret és zsírt. Manapság viszont az újságok egyik népszerű rovata az, amely a fogyókúrás recepteket közli.

Ma már az a becsvágyunk, hogy ne csak az elemi, de a magasabb és mind magasabb szintű szükségleteket is folyamatosan kielégítsük. Már nemcsak kenyeret és zsírt, hanem kényelmes lakást, esetleg autót, művészeti tárgyakat, képeket, sztereo-lemezjátszó-berendezést akarnak az emberek vásárolni. Miért lenne ez merénylet a szocialista tudat és öntudat ellen?

Semmi sincs abban, ami a szocializmus fejlődését gátolná.

Ha gondoskodunk a szocialista társadalom er-

kölcsi normáinak érvényesítéséről – márpedig gondoskodunk . miért kellene lelkiismeretünket képzelt bűnökkel terhelni?

Ezt az erkölcsöt védik az ellen, amit Önök kispolgári gondolkodásmódnak neveznek, de a másik oldalról úgy tűnik, hogy jól érzik magukat abban a helyzetben, amely kedvez e gondolkodásmód kifejlődésének.

Engedelmével egy kis kitérőt teszek.
Bár a kistermelők – társadalmi-gazdasági értelemben – a kereső lakosságnak csak 3%-át teszik ki, s a magánkereskedők száma is elég jelentéktelen, a kispolgári életszemlélet hatóköre ennél szélesebb. Egyesek szerint ennek a gondolkodásmódnak gyökere a jövedelmek differenciáltsága. Én nem hiszem. Van összefüggés a kispolgári gondolkodás és a jövedelmek között, de csak olyan értelemben, hogy munka nélkül megszerzett, vagy a munkával nem arányos jövedelmek talaján valóban terem a kispolgári gondolkodás. A szocializmusban azonban ez nem társadalmi betegség, nem is békülünk meg vele.

Sajátságos probléma nálunk a mellékmunkák, a másodállások és az ezzel szerzett jövedelmek kérdése. Abból, hogy egész gazdasági és társadalmi szervezetünk még távolról sem oldja meg optimálisan a rá háruló feladatokat, következik, hogy vannak hiányok, üres és elfoglalható helyek.

Sok új lakóházat építünk? Kevés lesz a villanyszerelő, az asztalos. Egyszerre megszaporodik a televízió-előfizetők száma? Nem elég a szerelő. Ilyenkor a megfelelő szakképzettséggel rendelkező emberek például mellékmunkaként televíziót, villanyt szerelnek, vagy asztalosmunkát végeznek. A tervezőintézeti rajzoló este családi házak, hétvégi nyaralók számára készít tervet.

A mellékmunka egyik sajátos fajtája természetesen az is, amikor a szövetkezeti paraszt saját kertjében, istállójában termel, s ebből jelentős különjövedelemre tesz szert.

Mire kellenek ezek a különjövedelmek, miért e törekvés a mellékesre? Nem a létfenntartásra, mert azt a kereset biztosítja. Többnyire a drágább, nem alapvető fogyasztási cikkek megszerzésére, vagy olyan nagyobb anyagi erőfeszítéseket igénylő beruházásokra, mint saját autó, ház, nyaraló építése, berendezése. Jogos a fiatalok kívánsága, vagy a szülők törekvése, hogy – ha mód van rá – a családból kilépő gyerekek távozása jó anyagi feltételek mellett történjék.

A mellékmunkák között vannak olyanok is, amelyek társadalmi közmegbecsülésben állnak. Például ha a kutatóorvos elmegy még egy rendelőintézetbe is dolgozni, vagy ha a vasesztergályos munkaidején kívül is vállalkozik ipari tanulók tanítására.

A különmunka tehát nem szükségszerűen termőtalaja a kispolgári szemléletnek. De azzá válhat, ha valakit munkájában a mindenáron való pénzszerzés szenvedélye hajt, nem saját munkájának, hivatásának él és a társadalom érdekeivel ellentétes módon igyekszik több pénzhez jutni. Ez rendszerint azzal jár, hogy az ilyen ember gondolkozásában a tárgyak birtoklása foglalja el a központi helyet.

Mi természetesen elítéljük ezt a szemléletet és gyakorlatot, mert a „presztízs fogyasztással" mi az értelmes emberhez méltó fogyasztást állítjuk szembe, ám nem az aszketizmust, a lemondást. Azt mondjuk a fogyasztás, az anyagi javak megszerzése csupán alapja, lehetősége a tartalmasabb, kulturáltabb élet megvalósításának. Azt a fogyasztást akarjuk elősegíteni, amely hozzájárul az ember egyéni képességeinek kibontásához.

Ha a háztartási gépek, a magas színvonalú szolgáltatások lehetővé teszik, hogy az embereknek több szabad idejük legyen, és ezt arra fordítják, hogy pihenjenek, szórakozzanak, önmagukat képezzék, akkor azt mondjuk: rendben van! Nem tartjuk kívánatosnak, hogy az autó vagy a telek, a ház a társadalmi megkülönböztetés jeleivé váljon. Mi az értelmes fogyasztást támogatjuk és nem a fogyasztás szenvedélyét vagy a konzum-szemléletet.

A kispolgári gondolkodásmód egyértelmű elítélése mellett arra ösztönözzük az embereket, hogy jobb, kiegyensúlyozottabb életet éljenek, alakítsák a közösséget, beilleszkedjenek azokba. Ezt azon-

ban nem lehet rendelettel „bevezetni"; szívós, hosszan tartó munkára van szükség a közösségi életforma kialakításához.

Ha a kollektivizmus rehabilitálásáról van szó

A kollektivizmust dicsőíti? Ez az „izmus" Franciaországban rossz hírnévnek örvend. Gyakran a szürkeséget, a birkanyáj szellemet, az egyénnek a fakó, színtelen tömegbe való beolvadását jelenti. Legalábbis nálunk sokan így értelmezik.

Az egyén csak a kollektívában kapja meg az eszközöket ahhoz, hogy képességeit kifejlessze – olvashatjuk Marx és Engels szavait a „Német ideológiá"-ban. Ha ennyire elferdítik " mint ahogy Ön is mondta –, a kollektiváknak még a fogalmát is, boldog lennék, ha hozzájárulhatnék a rehabilitálásához.

Az egyént és a társadalmat csak egy béka-perspektívájú világnézet nevében lehet szembeállítani. Az igazi személyes szabadság gyökere a közösségben van, dinamikus módon csak a közösségben fejlődik. A közösségért dolgozni, a közügyet szolgálni nem áldozat, nem lemondás az egyén részéről, még kevésbé személyiségének feladása. A közösségben, a közös feladatok végrehajtása során az ember tanul, tapasztalatokban gazdagodik, felfedezi a töb-

bieket, de saját magát is jobban megismeri, horizontja saját látókörét meghaladóan kitágul.

Előfordulhat ellentmondás egyén és a közösség között? Lehetséges, de az ellentétet csak a közösségben és a közösségnek végzett szolgálatban lehet feloldani.

A mi körülményeink közt az élet új közösségi formákat teremt. A munkahely (de nemcsak a munkahely) életre hív például olyan formákat is, mint amelyekben a szocialista brigádok dolgoznak. A brigádok nemcsak a termelés jobb megszervezésére és ezzel saját jövedelmük emelésére szövetkeznek, hanem egyúttal önképzésre, művelődésre is. Egyik, korántsem az egyetlen létező vagy lehetséges forma: időnként együttesen hangversenyre vagy színházba mennek és országjáró kirándulásokat tesznek. Ezekben a brigádokban összefonódik az egyéni és a közösségi érdek. Ez a jelenség annál figyelemre méltóbb, mert e csoportok egyáltalán nem zárkóznak önmagukba. Tevékenységüknek mély értelme: egy mindenkiért, mindenki egyért.

X. A KULTÚRA SZEREPE

Kultúra, oktatás, művelődés: ha Ön az emberek boldogságáról vall, mintha szellemi és kulturális formálásukat tartaná döntőnek. Miért?

A kultúra általában, főképpen ami a művészeteket illeti, nem hat közvetlenül, azonnal és abszolút számokkal mérhetően a termelés mutatóira, a gyártási költségekre, a termelés minőségére. Tapasztalatból tudjuk viszont, hogy a politikailag világosan látó, művelt, tanult, tájékozott ember jobban megállja a helyét a társadalomban, a vezetésben, mint a tudatlan. Hanem: mire is gondolok, ha műveltségről beszélek? A technikai ismeretek bizonyos szintjére? Arra is, de biztosan sokkal többre. Arra a tudásra, amely átfogó képet ígér az egyénnek a termelési folyamatokról, ezek társadalmi hatásáról, a társadalom egészében, az országban, a világban elfoglalt saját helyének felismeréséhez, tudatához segíti. Nem az embernek vele született képességeire gondolok persze, hanem elsősorban az olyan tulajdonságokra, amelyek kifejlesztésére a társadalom ösztökél.

A tudományos-technikai forradalom időszakában és a szocializmus körülményei között maga a technikai haladás is jelentősen serkenti a humánus, sokoldalú, gazdag személyiségek kialakulását. De ha hiányzik a kultúra, a kiművelt képesség, akkor fennáll az a veszély, hogy a technikai haladás csak szűk látókörű munkásokat, műszakiakat, „szakbarbárokat" teremt.

Egyébként itt ismét a szocialista demokrácia problémájához érkeztünk vissza, hiszen a dolgozók kezdeményezése és felelőssége kell az emberek képességeinek összetett kifejlesztéséhez.

És rögtön szóba jöhet a kérdés időszerű távlata is: a kultúra és a szabad idő minősége közötti kapcsolat. Az az ember, aki nem ismeri a játékszabályokat, élvezhet-e úgy futballmérkőzést vagy sakkjátszmát, mint a tájékozott amatőr? A „fél-analfabétának" lehet-e öröme, amikor igazán jó regényt olvas?

Művészetről lévén szó, eszembe jut Lukácsnak egy nem szorosan idevágó mondása. Szerinte attól, hogy valakinek felsőbbrendű a világnézete, még nem lesz automatikusan nagyobb művész is. Játékos hasonlattal hozzátette: a Himalája tetején álló nyúl nem nagyobb, mint a síkságon álló elefánt.

A kultúra tekintetében az is lényeges különbség a két rendszer között, hogy a szocializmusban az emberiség nagy értékei az egész nép számára hozzáférhetőek. S nem „egyszerűen" hozzáférhetőek:

a kultúra nem díszítmény, hanem az emberi élet nélkülözhetetlen része a szocializmusban.

Egy költő álma

A tudásszomj, az igény arra, hogy minden ember gyarapítsa ismereteit, fejlessze személyes kultúráját, tudomásom szerint nem a szocialista társadalom különlegessége.

Nagy költőnk, József Attila úgy látta a szocializmust, mint az emberiség történetének első olyan korszakát, amelyben az igazi kultúra nem kiváltságos kisebbség, nem néhány ezer ember, hanem milliók tulajdona. Ezért is írta „A város peremén" című versében: „Papok, katonák, polgárok után / így lettünk végre mi hű / meghallói a törvényeknek: / minden emberi mű / értelme ezért búg mibennünk, / mint a mélyhegedű."

Bármilyen nagyok is az alkotók érdemei, bármilyen nagyértékű is a nemzeti örökség, egy kapitalista országban, például Franciaországban, a kultúrát az uralkodó körök luxusnak, alibinek tekintik, „lélekpótléknak", ahogy a francia kommunisták jellemzik ezt a felfogást.

Ha azt mondom, hogy nálunk József Attila álma kezd testet ölteni, nem hencegek. Most korántsem állítom, hogy minden ember máris mindent tud vagy akár ma, akár a jövőben mindent, mindenki-

nek tudnia kellene. De a kultúra az ember számára egyre inkább nélkülözhetetlenné válik – ezt mondhatom , és ő maga mint a közösség tagja szervesen beépül a kulturális életbe – ezt állítom.

Mi mindent megteszünk, hogy így legyen. Vegyük példának a zenét. Iskolák ezreiben tanítanak zenét és éneket Kodály világszerte megbecsült módszere szerint. Számát sem tudni, hány népi kórus van az országban. S talán mondani sem kell, hogy az ilyen művészi tevékenység jóval több egyszerű szórakozásnál. Nem hivatásos művészek felfedezésére és kiválasztására szolgáló elitközpontokat akarunk létrehozni. Zeneoktatásunk célja nem művészek tömegtermelése. Művészeink száma örvendetesen gyarapodhat, de ez csak másodlagos nyereség. Nekünk az a fontos, hogy aki kórusban énekel, hegedülni, zongorázni tanul, könnyebben jut el Bach, Mozart, Debussy, Csajkovszkij, Bartók művészetének megértéséhez. Kultúrája birtokában átérzi egy művészeti alkotás lényegét, befogadja a művet és bizonyos értelemben társszerzővé válik.

És a televízió

Feltűnt, hogy eddig nem szólt a televízió szerepéről. Elhanyagolható volna? Vagy nagyon is közepesek az Önök adásai?

Valóban még nem tartjuk kielégítőnek az adások színvonalát. Noha vannak barátaim, akik Franciaországból hazatérve azt mondták, hogy nyugodtan felvehetjük a versenyt a francia televízióval. De az összehasonlítás most nem fontos. Számunkra a televízió legfontosabb szerepe a tájékoztatás, s az, hogy felkelti a kulturális étvágyat. Különösen érezni ezt falun, ahol azelőtt eseményszámba ment egy közeli városból érkezett színtársulat fellépése. Az igazat megvallva, néha még harmadrendű produkcióknak is nagyon örült egy-egy falu lakossága. A helyzet alaposan megváltozott: most a Falu Színház művészeitől hallani, hogy ha nem játszanak jól, üres marad a színházterem. A televízió is érdeklődővé tette az embereket, új igényeket támasztott.

Műsor persze sokféle van, könnyebb is meg nehezebb fajsúlyú is. Megvallom, én akkor örülök igazán, ha egy-egy tudósunk népszerű előadás-sorozata olyan érdeklődést kelt – márpedig kelt –, mint egy folytatásos kalandfilm.

Egyáltalán nem érezzük azt, hogy a televízió versenytársa lenne a színháznak, vagy feleslegessé tenné olyan könyvek kiadását, amelyeket televíziós sorozatból ismert meg a néző. Ellenkezőleg: amikor a televízió bemutatja egy klasszikus mű filmfeldolgozását, azonnal tízezrével fogy a film alapja, az eredeti könyv.

Felhasználom ezt a példát, hogy kettős összehasonlítást tehessek. Kezembe került egy 1971-es sta-

tisztika, amely szerint Franciaországban 1000 lakosra 227 tv-előfizető jutott, nálunk ugyanakkor csak 187. De mi nagyon gyorsan haladunk: 1971-ben közel két és félszer annyi volt az előfizető nálunk, mint 1965-ben. Franciaországban ez időben az emelkedés 180%-os volt. Franciaországban 1973-ban 250 televízió jutott 1000 lakosra (egyes tehetős családokban 2 tv is volt), Magyarországon addigra már 211-re emelkedett. Itt is miénk a gyorsabb fejlődés.

Könyvkiadás dolgában viszont egyértelműen mi vezetünk: már 1971-ben 100 ezer lakosra 62 kiadott mű jutott – Franciaországban pedig emlékezetem szerint abban az évben 44, Olaszországban 15, Nagy-Britanniában 60 s az Egyesült Államokban 39. Nem beszélek a kiadott művek színvonaláról. A különbség még nagyobb lenne.

Ha azt nézem, hogy utolérték a tőkésországokat, ahol az analfabetizmus már jóval előbb megszűnt, ezek szép eredmények...

Mindenekelőtt megjegyezném, hogy távolról sem minden tőkésországban szűnt meg az analfabetizmus. De most nem erről van szó...

Tény, hogy a boltok csábító reklám nélkül is rengeteg könyvet adnak el, a vevők minden jó könyvet elkapkodnak, pedig a 20–30 ezres példányszám sem ritka – s ezt 10 milliós lakossághoz kell arányítani. Évről évre több könyv fogy, 1970-ben 1 milli-

árd forintért adtak el Magyarországon könyvet, 1974-ben már 1,6 milliárdért: 60%-kal többet, mint 1970-ben. A francia klasszikusokat, azt hiszem, többen vásárolják nálunk, mint magában Franciaországban. Évente 70–80 művet fordítanak franciából magyarra Magyarországon.

A könyvek ára az utolsó évben úgyszólván nem emelkedett, és Nyugat-Európához képest nálunk és más szocialista országban nagyon olcsó a könyv. Ismerek egy országot, ahol a miénknél is olcsóbb: a Szovjetuniót.

De ez jellemzi egész kulturális életünket: tele vannak a színházak, a hangversenytermek, a képtárak. Bizonyos visszaesés után ismét emelkedni kezdett a mozilátogatók száma.

Egy fejlett iparral rendelkező tőkésországgal megeshet, hogy szűkösen támogatja a kultúrát. Miért is lenne bőkezű, hiszen a műveletlenség még nem sodorja veszélybe a rendszert. Viszont gazdaságilag akár közepesen fejlett, de szocialista ország számára, mint a miénk is, a kultúra létkérdés.

Egyforma vagy változatos?

Sokan mondják mégis, hogy az Önök állama által támogatott művek nagyon is egyhangúan tisztelik a szocialista hatalom esztétikai, ideológiai és politikai szempontjait és szabályait...

A szocialista eszméktől távol álló francia értelmiségiek valószínűleg meglepetéssel tapasztalnák, milyen változatos és hány hangon szól a magyar színház és a magyar könyv. A világ minden országának irodalmából és drámai alkotásaiból merítünk.

Ajánlom minden külföldi turistának, hogy látogasson el könyvesboltjainkba. Ha például a modern francia irodalmat keresi, Gide, Giraudoux, Aymé, Maurois, Camus, Sartre, Malraux, Proust, Butor, Mauriac, Saint-Exupéry, Vercors, Robbe-Grillet, George Perec, Robert Merle munkáit fogják ajánlani. Aragon remekül lefordított versei és regényei, Éluard költeményei mellett Guillevic, Frénaud, Follain és sok más francia költő líráját, és de Gaulle tábornok emlékiratait is láthatja az érdeklődő, vagy Raymond Aronnak, az ipari társadalom védelmezőjének írásait is.

Gondolja, hogy ezek a művek mind összecsengenek és jól megférnek a mi világnézetünkkel? Vagy feltételezi, hogy miközben a fordításos irodalomban nyitottságra és változatosságra törekszünk, addig a hazai irodalomban uniformizálódást írunk elő? Egyetlen írónknak sem adunk fel kötelező leckét, ezt végre el kellene ismernie a polgári sajtó képviselőinek.

A mai magyar próza, a költészet, az esszéirodalom, egyszóval az egész magyar irodalom, változatos képet mutat.

Nem tudok ellenállni a kísértésnek: idéznem kell Robert Gravest, az angol költőt és regényírót, aki

azt mondja, különösen csodálja Magyarországot, mert itt legnagyobb „az egy négyzetkilométerre jutó költők száma" és itt akármelyik politikai vezető több verset ismer, mint az ő hazájában a kultúrügyek felelősei. Ehhez ismét hozzáteszem, nálunk a kultúra mindenkié, nem a politikai vezetők kiváltsága. Egy példa: a mi tízmilliós országunkban 130 ezres példányszámban jelenik meg egy értékes irodalmat közlő regényújság, a Rakéta, amelyet elsősorban a falun lakó és városban dolgozó, tehát sokat utazó, ingázó munkásoknak szánunk.

A MŰVÉSZEK ÉS A KÍSÉRLETEZÉS

Mégis úgy vélem, hogy annak a művésznek, aki főleg útkereséssel törődik, avantgardista akar lenni, aki a társadalom közvetlen törekvéseivel nem ért föltétlenül egyet, kevésbé idilli a helyzete.

Jó néhány polgári művész passzívan elfogadja és örökkévalónak tekinti a tömegek és a kultúra közötti szakadékot. Van, aki arisztokratikus pózzal visszavonul elefántcsonttornyába, és azt állítja, hogy kizárólag egy maroknyi műértő számára alkot. Mások alacsony színvonalú műveket hoznak létre „népszerűség" ürügyén. Ez a kétféle magatartás egy ponton találkozik: az emberek lenézésében. Nem gondolom, hogy széles tömegek bármely művet azonnal megértenek és befogadnak. A művész-

nek és a műveknek gyakran szívós ízlésnevelő munkát kell végezniük, meg kell szerezniük a megértést. (József Attila utolsó verseskötetét életében alig száz példányban adták el. Ma százezrek olvassák és szeretik.)

Mindez természetesen nem megy nehézségek nélkül. Nem tudom, készült-e alkalmas statisztika, de meggyőződésem, hogy Franciaországban jóval több a megírt, de ki nem adott könyv, mint Magyarországon. Azt hiszem, ugyanez a helyzet a megfestett, de nyilvánosan ki nem állított festményekkel, a megírt, de elő nem adott darabokkal, zeneművekkel, amelyek fiókok mélyén hallgatnak.

Tudom, hogy ezen a téren sincs örök érvényű megoldás, nincs kulcs, amely minden művészeti kulcslyukba beleillik. Nálunk több színháznak van kísérleti stúdiószínpada, van egyértelműen kísérleti jellegű színház is. Irodalmi kísérletek is megjelennek korlátozott példányszámban. Vannak kis festészeti galériák is, ahol kísérletező művészek állítanak ki. A jó, hiteles szándékú kísérleteket bátorítjuk.

A szocialista törvények keretei között egyébként saját költségén mindenki megjelentetheti művét, vagy bérelhet galériát, hacsak nem fasiszta, fajgyűlölő, antihumánus, pornográf, haladásellenes vagy más törvénybe ütköző propagandáról van szó.

A mi kulturális életünket állandó viták, a vélemények összevetése jellemzi az irodalomban, a folyóiratokban, a televízióban. De tapasztalhatta,

hogy nálunk nem komor a légkör. Szeretjük a tréfát, a szatírát, a paródiát, jól mulatunk, ha görbe tükörben látjuk önmagunkat.

Igaz-e, hogy nemrég a televízió szilveszteri műsorában Kádár Jánost parodizálta egy művész?

Igaz. Milliók élvezték a tréfát, elsősorban az, akiről szólt.

Hivatalos ízlés?

Nem félnek mégis attól, hogy végül elhatalmasodik valamiféle hivatalos ízlés, közvetve eluralkodnak az államhatalom kívánságai?

Nem hiszem, hogy az állam és a párt vezetőinek ízlését valamilyen közös nevezőre hozhatnánk és ilyen alapon meghatározhatnánk azt, amit Ön „hivatalos ízlésnek" nevez.

Ellenben megnyilvánul és változik is a közízlés. Mondok erre egy példát. Egyik kiváló, modern felfogású szobrászunk készített egy szobrot, parasztembert ábrázolt, sokunknak nagyon tetszett, nekem is. Azt javasoltuk, hogy egyik vidéki városunk főterén állítsák fel a századelejei radikális magyar parasztvezér, Szántó Kovács János – a városka szülötte – tiszteletére. A városi tanácsnak nem tetszett a szobor, és igen éles vita kezdődött a lakos-

ság körében. Végül kompromisszum született: egy évre próbaidőre elfogadták a szobrot. Mire a próbaidő lejárt, már senki sem akart megválni a műtől. Végeredményben a lakosság döntött és választott, miután megszokta és megértette az új művészi formát.

Nem udvarolunk tehát az elmaradott ízlésnek, mindig az új, fejlettebb ízlésre támaszkodunk, de nem parancsszóval, hanem türelmes meggyőzéssel, érvelő vitával. Az emberek nagykorúak. Pedagógusra lehet szükségük, de dadára nem.

Egy művészeti alkotás élvezetéhez szerintem nem szükséges érettségi bizonyítvány, de elengedhetetlen az érettség, az alkotások tisztelete. Bevallom, én is idő és fáradság árán szerettem meg Bartók „Concertó"-ját.

A nyugati sajtó olykor felhánytorgatja a magyarországi művészeti alkotószabadság bizonyos korlátozását.

Ön bizonyára hallott Déry Tibor „Befejezetlen mondat" című, háromkötetes nagy művéről. A harmincas évek végén írta, s egyébként az idén készült belőle film „141 perc a Befejezetlen mondatból" címmel. Nos, olvasott-e valaha bárki a polgári sajtóban akár egyetlen sort is arról, hogy ez a jelentős mű Magyarország felszabadulásáig az íróasztalfiókban hevert, mert a régi Magyarországa

gon a szabad vállalkozás jegyében működő könyvkiadók nem adták ki?

Ma, ismétlem, nincs Magyarországon irodalmi művészi értékű kiadatlan kézirat. Hozzáteszem, hogy – sajnos – kevésbé értékes sincs. Nemegyszer maguk az írók és más alkotók bírálják a túlzott türelmet; nem egészen jogtalanul.

De térjünk vissza Déryhez. Déry az 1956-os ellenforradalom után börtönbe került; nem írásai, hanem tevékenysége miatt. Akkor úgy írtak róla Nyugaton, mint a Nobel-díj várományosáról. Amikor amnesztiát kapott és hamarosan Bécsbe utazott, olyan látványosan fogadták, mint a világhírű filmsztárokat. Amikor azonban kiderült, hogy Déry hű maradt a szocialista rendszerhez és hazájához, nyugati körútján már nem volt több hasonló fogadtatás. A Nobel-díjat sem emlegetik többé. Az olvasón a sor, hogy e történet tanulságát levonja.

A művészet, a kultúra – mint már mondtam – nálunk nem árucikk. Nem pénzügyi szempontok vezérelnek bennünket a könyvkiadás vagy a művészetek terén. Ez is hozzátartozik a kérdéshez, mert ezzel összhangban összehasonlíthatatlanul nagyobb is, egyben alapvetően más az alkotói szabadság, mint az úgynevezett liberális demokráciákban, ahol „nem korlátozzák" és a piac szeszélyeinek engedelmeskednek.

XI. A SZABADSÁG NEVÉBEN

A művészi alkotás problémájának kitérőin át elérkeztünk a szabadságjogok területére. Időzzünk itt egy kicsit. Véleménye szerint összeegyeztethető-e a szabadság a szocializmussal? Milyen az Önök szabadságfelfogása?

Nemrég sérelem érte a szabadságomat: szeretek gyorsan hajtani, de országúti sebességkorlátozást vezettek be, hogy csökkentsék a baleseteket. Ezt a korlátozást teljesen jogosnak tartom, mert az én szabadságom nem valósulhat meg mások kárára. Nálunk senkinek sem szabad a szabadsággal visszaélnie, másokat kizsákmányolni, hatalmaskodnia. Anatole France egyszer – ma már közhely – ironikusan beszélt arról, hogy mindenki „szabadon alhat a híd alatt", de a milliomosok szívesebben alusznak másutt. És hányan leplezték le a hamisan értelmezett szabadságjogot és mennyi hamis fejtegetés született már a fogalom szabados értelmezéséből! Vegyünk egy példát. Sok magyar utazik manapság külföldre, mint tudja, és a külföldiek gyakran kérdeznek minket: elhagyhatják-e véglegesen is

Magyarországot? Ha „nem"-mel válaszolunk, szemünkre vetik, hogy úgy őrizzük őket, mint a foglyokat, ha „igen"-nel, akkor az a bírálat ér, hogy szabadulni igyekszünk tőlük.

Szabadságon természetesen nem szabadosságot értek. Nem irigyeljük az Egyesült Államoktól azt a szabadságot, amellyel élve elmebetegek, feltételezhető gyilkosok postán lőfegyvereket rendelhetnek. Nem óhajtunk olyan országokat utánozni, ahol a sajtó, mert szabadsága van, cinikusan spekulálhat egy embernek, például éppen a Francia Köztársaság elnökének előrehaladott és gyógyíthatatlan betegségére.

A szabadságjogok nálunk nagymértékben kiteljesedtek és – ez meggyőződésem –, a jövőben gyarapodni és bővülni fognak. Ebben biztos vagyok. Szocialista rendszerben nincs ellentét a szabadság és rend között. A költő joggal óhajtotta: „Jöjj el szabadság, te szülj nekem rendet!" A lényeg: tudni, hogy milyen rendről van szó.

Ami bennünket illet, először a fasiszta rendet kellett szétzúznunk, azután emberibb rendet teremtenünk és végül az emberibb rend alapján a szabadságjogok kiszélesedését elősegítenünk. A szabadság mást jelentett közvetlenül a háború utáni évek, mást az 50-es évek elején, amikor bőven akadt torzulás, torzítás is, és mást jelentett 1957-ben, amikor a tervszerűen keltett zűrzavar után a munkáshatalmat kellett megvédeni és helyreállítani.

Ismét mást jelent ma, amikor társadalmi és poli-

tikai viszonyaink jellemzője az állampolgárok és a demokratikusan választott vezetők kölcsönös bizalma, a nép bizalma a Magyar Szocialista Munkáspártban, a fennálló társadalmi rendben. Ma, mint mondtam, a szabadság és a rend nem ellentétes fogalmak, és az a gondunk, hogy minél több demokratikus garanciát építsünk be törvényhozásunkba, ügyészi és bírói szervezetünkbe, az államigazgatásba, de az egész társadalmi életbe is, hogy az egyéni és közösségi jogok harmóniáját biztosítsuk.

Ahhoz, hogy szabadnak érezzem magam, először is abban a helyzetben kell lennem, hogy megválaszthassam a munkámat és ne kelljen félelemben élnem, mert munkahelyemről bármikor elküldhetnek. Biztosnak kell lennem abban, hogy betegség esetén ellátnak, születésemtől a halálomig. Hogy a gyermekeim jó oktatásra és nevelésre számíthatnak. Hogy emberi méltóságomat tiszteletben tartják.

Mit ér az a jog, hogy mindenki folytathat egyetemi tanulmányokat, ha a gyakorlat azt mutatja, hogy ez csak a törpe kisebbség számára lehetséges és hogy a vagyon és nem a képességek döntik el, ki jut el odáig? Tovább megyek: tudás nélkül nincs szabadság. A szabadságfogalom szerves és meghatározó része az a lehetőség, hogy mindenki meghódíthassa az emberi értékek és emberi ismeretek egyre tágabb és gazdagabb területét.

Nem elvont lehetőség, nem meghirdetett elv vagy kegyes óhaj kell: anyagi-társadalmi feltételekre van szükség, hogy az ember szabadon élhessen jogaival.

Még sok mindenről kellene beszélnünk, hogy megmutassuk, egy szocialista országban hogyan értelmezik a szabadság alapjait.

A MUNKANÉLKÜLISÉG ÉS A „MORGÁS" SZABADSÁGA

Nem tulajdonít túlzott jelentőséget a gazdasági szabadságnak, pontosabban az anyagi feltételeknek, amelyeknek alapján a szabadság testet ölthet?

Az Önök egyik minisztere tavaly ősszel a szenátusban felolvasott egy kommunistaellenes pamfletet, amely többek között a munkahely megválasztásának szabadságáról szólt. Abban az időben Franciaországban, úgy tudom, ötszázezren voltak, vagy még többen, munka nélkül. Azzal a gondolattal játszom, mit szólnának nálunk, ha valaki a szabad munkahelyválasztással dicsekedne, miközben százezren vagy többen kénytelenek lennének tudomásul venni, hogy értelmi és fizikai képességeik haszontalanok, az ország nélkülözni tudja munkájukat. Higgye el, nem könnyű érvet keresek, amikor ezt mondom, csak megpróbálom a kérdést többfelől megvilágítani.

Bármiféle szabadságot könnyebb formálisan biz-

tosítani, semmint megteremteni a szabadságjogok gyakorlásának nélkülözhetetlen feltételeit.

Ilyen egyszerűen elintézik a vitatkozás jogát, annak lehetőségét, hogy bárki szólhasson akárki ellen, esetleg értelmetlenül is kifejezhesse elégedetlenségét?

Mazarin, a kardinális és miniszter valaha azt mondta a tüntetők kiáltozásaitól megdöbbent királynőnek: „Hadd kiabáljanak: az a fontos, hogy fizessenek". Azt hiszem a kapitalista országokban megfogadták ennek az ügyes és cinikus bíborosnak a bölcsességét.

Amennyiben a szabad vállalkozás – vagyis a dolgozók kizsákmányolásának – joga biztosítva van, esetleg meg lehet adni a morgás jogát is. Fejezhessék ki a dolgozók rossz hangulatukat, illő határok között, természetesen. Ott ez a kuktafazék gőze... Ez nem is akadályozza a kormányokat és a nagy monopóliumokat abban, hogy a lakosságot nagy terhekkel sújtó áremelkedéseket szemrebbenés nélkül tűrjenek vagy elrendeljenek, még csak nem is tanácskoznak vele, nem is tájékoztatják komolyan.

Ön beszélgetésünk során néha még furcsállta is, hogy mi áremelések esetén mennyire vigyázunk. Csak akkor folyamodunk ehhez, ha nincs más választásunk és akkor is csak az elkerülhetetlenség mértékéig. Valahányszor pedig erre sor kerül, azokat, akiket legjobban érint, anyagi juttatással kártalanítjuk.

Erre Ön azt mondhatná, hogy itt másról van szó, ez gazdasági kérdés! De ha elgondolkozunk rajta, nyomban több lesz, mint puszta gazdasági ügy. Arról van szó, hogy nálunk a vezetők nagykorúnak tekintik a lakosságot, ez is a demokrácia megnyilvánulása.

A demokratikus örökség és felhasználása

Az osztályviszonyok és az anyagi szerkezet ilyen egyoldalú hangsúlyozása nem vezetett-e oda, hogy kevés figyelmet szentelnek a demokratikus örökségnek, a minden egyes nép által történelmileg megszerzett tapasztalatoknak, az évszázados harcok folyamán kivívott szabadságjogoknak?

Egy nép demokratikus múltja örökségének része, és Franciaország kétségtelenül gazdag hagyomány, dicsőséges történelmi hagyaték örököse. De az örökösök különbözők.

Tudomásom szerint a francia burzsoáziának nem fájt a feje, amikor Magyarországon 1919-ben terrorista, reakciós hatalom jutott uralomra. A szabadság szeretete nem mozdult meg, amikor itt – védnöksége alatt – gyilkolták a magyar kommunistákat és haladó embereket. Flörtje a magyar fasiszta hatalommal csak arra az időre szakadt meg, amikor a Horthy-rendszer hírhedt frankhamisítási botrányba keveredett.

Abban az időben csak a francia munkásosztály különböző rétegei, a következetes antifasiszták és egyes nagy humanista értelmiségiek, mint Henri Barbusse és Romain Rolland leplezték le a fehérterrort.

Úgy érezzük, két Franciaország él egymás mellett. Egyik, amelynek magatartásáról most beszéltem, és a másik, a néptömegek, a munkásosztály, a nagyszerű haladó értelmiségiek Franciaországa. A történelem folyamán sok francia és magyar név kapcsolódott össze. Közös öröksége ez ennek a másik Franciaországnak és a mi szocialista Magyarországunknak. A francia kultúrát – a szó nemes értelmében – népünk nagyra becsüli. Csak néha nehéz megértenie, hogy ugyanarról a Franciaországról van szó, amelyikről az előbb beszéltem...

Egy biztos: az a nép, amely a szabadságharcos haladó vívmányok ilyen örökségét kapja saját történelmétől, óriásit lép előre, amikor a szocialista társadalom megvalósításának küszöbére érkezik. Meggyőződésem, hogy ez fog majd történni Franciaországban. A burzsoázia természetesen bőven elferdíti, szüntelenül manipulálja ezt az örökséget. Saját vívmányának mondja, pedig mindenki tudja, hogy a szabadságjogokat nem ő adta, hanem a nép vívta ki és védi is meg kemény küzdelemben. Azt is mindenki tudja, hogy a burzsoázia állandóan visszakozni akar e téren.

A magyar történelem nem volt éppen bőkezű.

Az 1945-ben megkapott örökségből nem tudtunk sokat gyümölcsöztetni. A felszabadulás előtti magyar társadalom át- meg át volt szőve feudális maradványokkal. Nagy költőnk, Illyés Gyula sokat ír erről egy könyvében, a „Puszták népé"-ben – amelyet Franciaországban is kiadtak.

A múlt az alap, amelyre az új történelem épül: összetétele és súlya sokat számít egy nép számára. Nekünk a felszabadulás után sok erőfeszítést kellett arra szentelni, hogy történelmi igazságtalanságokat orvosoljunk. Évszázados harcokat kellett befejezni, ősi bajokat orvosolni. Lerakni a köztársaság alapjait, olyan országban, ahol a királyság már csak formális volt ugyan, de ahol 1919 után mindent megtettek, hogy a köztársasági szellemet föld alá szorítsák.

Ha valaki számon akarja kérni tőlünk a demokratikus magyar örökséget, vállaljuk: nem tékozoltunk el belőle semmit. Ellenkezőleg! De őszintén el kell ismernünk: nem volt oly gazdag ez az örökség, mint a franciáké. Ha elődeink többet tudtak volna elérni, ma már előbbre volnánk. Meg kell mondani, hogy lelkesítőbb múltat hagytak volna ránk, ha a francia burzsoázia – 56 évvel ezelőtt – nem vett volna olyan tevékenyen részt az újszülött Magyar Köztársaság eltiprásában.

A szabadság, Önök nagyon jól tudják, kedvelt támadási felülete azoknak, akik elutasítják az Önök rendszerét. Ezzel kapcsolatban még azt is mondják – igyekezvén „megmagyarázni" az Önök gazdasági fejlődését –, hogy a „szocialista piramisok" építése, ha nem is rabszolgákat, de felügyelet alatt álló állampolgárokat követel.

Ezek a piramisok mértanilag igencsak furcsák volnának, mivel az alapjuk a csúcs, hiszen a nép van a hatalmon. Az elképzelés persze nem furcsább, mint maga az állítás, amely, ha emlékezetem nem csal, Léon Blumtól származik.

Mit lehet erre válaszolni? Mit tegyünk, hogy megértsenek bennünket? Meghívjunk egy konok tőkést, egy megrögzött reakcióst: győződjék meg személyesen a szocializmus előnyeiről? Mit érne egy ilyen kísérlet? Jóval többet érne viszont, ha milliókat becsületesen tájékoztatnának.

Ismeri Tolsztoj meséjét a vakról, akit megkérdeztek, milyen színű a tej? Mint a fehér papír, hangzott a válasz. Tehát zizeg, mint a papír? Nem, olyan, mint a liszt. Olyan puha?... Nem folytatom: azt akartam csak a mesével mondani, hogy értelmes véleményt csak akkor alkothatunk, ha legalább azt tudjuk, miről beszélünk.

Ha Léon Blum a maga idejében tisztábban lát, nyilván nem csatlakozik a spanyolországi be nem avatkozáshoz és nem enged ezzel lényegében sza-

bad kezet Hitlernek és Mussolininak. Akkor megértette volna, hogy a kapitalista piramis csúcsa a fasizmus.

Nem ártana egy kis józanság és kevesebb rosszhiszeműség. Rabszolgák? Kiskorú, éretlen állampolgárok? Voltak és lehetnek a szocializmusnak torzulásai, de megvalósult szocializmus nem létezhet a tömegek alkotó és kezdeményező erejének felszabadítása nélkül.

Ahol a munkásosztály hatalomra jutott, mindenütt felszabadította a „rabszolgákat". A földet a parasztoknak adta, segítette őket szövetkezetekbe tömörülni és felszerelni mezőgazdasági eszközökkel. Megszüntette a kulturális válaszfalakat, visszaadta a dolgozók emberi méltóságát. A szocializmus csak szabad emberek akaratából jöhet létre.

Szükségesség: egyéniségek milliói

Kié a szabadság és mire való? A magyar társadalom – Ön is elismerte – nem egységes. Különféle áramlatok hatják át, amelyek ilyen vagy olyan filozófiákból fakadnak. Mégis úgy tűnik, valamilyen egységes képet vázol fel. „Leradírozzák" a különböző ideológiai áramlatokat? Ha nem ezt teszik, hogyan nyilvánulhatnak meg az „áramlatok"?

A szocializmus nem hangyaboly. Ellenkezőleg: kibontakozik az egyéniségek végtelen gazdagsága.

Ez kifejezésre jut az ízlés, az időkihasználás, szórakozás különböző módjaiban is.

A tőkés rendszerben az alkalmazkodó, a konformista állampolgár az eszmény. Ne értsen félre: nem azt mondom, hogy nálunk több a sziporkázó egyéniség, vagy minden ezer lakos közt több a kiemelkedő koponya. Ha egy dolgozó a burzsoá világban gazdag és színes egyéniség, akkor a rendszer ellenére képezte magát azzá. A szocialista országokban maga a rendszer alakít ki egyéniségeket. Létszükséglete ez: milliószámra van szüksége önállóan gondolkodó, kezdeményező egyéniségekre.

A nyugati világban az emberi személyiség kivirágzásának, kifejlődésének feltételei csak kevés ember osztályrésze, a nagy tömegek viszont az uniformizálás állandó össztüzének vannak kitéve. A mi társadalmunkban parancsolóan jut érvényre az az igény, hogy mindenkiből legyen valaki.

Különböző ideológiák

Ön utalt arra, hogy én túlzottan hangsúlyoztam a szocialista társadalmat egységesítő tényezőket. Azt azonban nem mondtam, hogy ez a társadalom szürke, uniformizált, színtelen. Azt mondtam, hogy nincsenek kizsákmányolók és kizsákmányoltak, ellentétes érdekű osztályok, és azt is, hogy törekszünk a fizikai és a szellemi munka, a város és a falu közötti ma még lényeges különbségek megszű-

nésére stb. Ezeknek az ellentéteknek a megszüntetésével éppen az egyéniség szabad kibontakozásának feltételeit igyekszünk megteremteni.

Ami mármost ideológiai életünk egyneműségét illeti: Magyarországon a marxizmus–leninizmus a vezető világnézet, de nincs monopolhelyzetben.

Vannak vallásos emberek, és itt-ott fel-felbukkan a nacionalista és kozmopolita szemlélet is: többféle ideológia él nálunk, mert vannak még különböző, ha nem is ellentétes érdekű társadalmi csoportok. Ezek már nincsenek ugyan antagonisztikus helyzetben, de látásmódjukban tovább él a korábbi társadalmi rétegződés számos ideológiai hagyománya. Ez persze távolról sem jelenti, hogy – mondjuk – minden munkás marxista–leninista, a „nem munkások" pedig egytől egyig valamiféle polgári-kispolgári ideológiát vallanának. Nem lehet az egyes osztályok, az egyes társadalmi rétegek között merev ideológiai határvonalat vonni. Az összefüggés társadalmi helyzet és életfelfogás között ennél sokkal bonyolultabb.

Kérdem Öntől, hogyan jelenthetnők ki ideológiánk egyeduralmát az élet, a tudat, a gondolkodás, az érzelmek világában, amikor ez a „monopólium" nem felelne meg a valóságnak. Abban a mértékben, ahogyan a régi osztálykülönbségeknek a társadalmi tudatban továbbélő emléke halványul, ahogy szocialista viszonyaink fejlődnek, úgy szorulnak ki a nem-marxista nézetek. Ezt a folyamatot elősegítjük azzal, hogy közelítjük egymáshoz a kü-

lönböző társadalmi rétegek létfeltételeit és például azzal is, hogy oktatjuk a marxizmust–leninizmust. Vétenénk ezáltal az egyéni szabadság ellen?

Egyébként nagy tévedés lenne feltételezni, hogy vita csak eltérő ideológiájú emberek között lehetséges. Sőt, tapasztalataim azt bizonyítják, hogy olyan emberek között, akik a világról alkotott tudományos felfogásunkat osztják, nagyon is lehetséges a vita, s igen gyümölcsöző lehet.

A Magyar Szocialista Munkáspártban – amelyhez tagjai önként és az ügy ismeretében csatlakoznak –, természetesen nincs helye más ideológiáknak, csak a marxizmus–leninizmusnak. Ez nem is lehet másképpen, de ez távolról sem jelenti azt, hogy az egymás között folytatott vitáink ne lennének élénkek. Nem az „istenek békéje" a jelszavunk. A tudományos igazság alapos kutatások után, alkotó eszmecserék közepette derül ki, de nem fogadunk el valamiféle liberalizmust vagy pluralizmust, mert tapasztalatunk és meggyőződésünk szerint egy konkrét kérdésnek csak egyetlen konkrét megoldása igaz. Mint Lukács György mondta: „A marxizmus pluralizmusa az ostobák marxizmusa!"

Magyarországon, ismétlem, különböző ideológiák vannak jelen, és ezeket nem akarjuk adminisztratív intézkedésekkel „kiradírozni".

Ahogy várható volt, a nyugati országok sajtója ezt a sokszínűséget a maga szája íze szerint magyarázza. Ha nem volnának viták, azt írnák, hogy szürke és egyhangú világban élünk. Mivel azonban

a közélet gazdag és változatos, azt mondják, hogy ez a gyengeség jele. Mi pedig meg vagyunk győződve arról, hogy ez a változatosság, a pezsgő viták hozzájárulnak a marxizmus gazdagításához. Szerintük azelőtt ostoba diktatúrában éltünk, mert – túlzó példával élve – csak szonettet volt szabad írni; most megjelent a szabad vers, s ez már a rendszer hanyatlását bizonyítja...

A szólásszabadság és megvalósítása

Többször érintettük már azt a módot, ahogyan Önök a szólásszabadságot értelmezik. Ugyanúgy biztosítják-e ezt a szabadságjogot, mint a fejlett tőkésországok?

Hát úgy semmiképpen sem. Lehet, hogy még sok tennivalónk van a szólásszabadság terén, de csak saját mércénkkel mérve, a saját perspektívánkhoz viszonyítva – a nyugati kapitalista országok nekünk ebben a vonatkozásban sem nyújthatnak példát. Fordítsuk meg a kérdést: miért nem tisztelik a tőkésországokban az ENSZ Alapokmányát, amely megtiltja a háborúra uszító, a fasiszta, a fajgyűlölő propagandát? Mi Magyarországon nem engedjük meg, hogy ilyenfajta propaganda szabad fórumot kapjon. A kizsákmányolás dicsőítését sem tűrjük. Viszont minden becsületes véleménynek teret adunk.

A szólásszabadságot természetesen nem lehet elvontan felfogni. Az 1789-es forradalom idején a francia hazafiak ettől és az összes többi joguktól megfosztották az arisztokratákat. 1793-ban keményen visszaszorították az arisztokrácia ellenforradalmi mesterkedéseit és mindenkiét, aki ezeket támogatta. Szerintem igazuk volt.

Amikor Poniatowski úr fokozza a kommunistaellenes rágalmait, ferditéseit és személyes támadásait, a kommunisták természetesen válaszolhatnak. Csak éppen a rágalomra adott válasz már sokkal kisebb nyilvánosságot kap a televízióban, a rádióban és a sajtóban, mint maga a rágalom.

Ezek alapján arra következtessek-e, hogy Franciaországban nincs szólásszabadság? Inkább csak azt mondanám: túl sok benne a formális elem, korlátozott, ugyanúgy, mint más demokratikus jogok, amelyeket kevésbé szívesen emlegetnek Nyugaton, például a munkához való jog.

A munkás jól megmondhatja a maga véleményét, amikor felemelik az árakat, szólásszabadságot élvez, ám a bérek változatlanok maradnak...

Szólásszabadságot élvez a miniszter is, aki a parlamentben előadja, hogy a „nemzet érdekeitől vezettetve" kénytelenek a terheket a dolgozókra hárítani. Beszédét a nagy hírközlési eszközök közvetítik. A munkásnak és a miniszternek egyaránt megvan a szólásszabadsága; vajon azonosak-e a lehetőségeik is, egyformán élhetnek velük?

A tapasztalatokban gazdag francia burzsoázia

nagy mestere annak a művészetnek, amellyel addig lehet csépelni a szavak szalmáját, amíg végül magnak tűnik az eredmény. Nekünk ehhez nincs meg se az ügyességünk, se a lehetőségünk, se a szándékunk.

Szerintünk a joghoz hozzátartozik a jog gyakorlásának valóságos lehetősége. A manipuláció mélységesen idegen tőlünk. Lépésről lépésre gazdagítjuk a demokratikus jogok biztosításának garanciarendszerét, s ezen belül a valódi szólásszabadságét is.

Egy kérdés, amely talán furcsán hangzik: elképzelhetetlen, hogy Magyarországon egy szép napon olyasmi is legyen, mint a Hyde Park, ahol bárki bármit elmondhat a kíváncsiaknak?

Ha Ön Hyde Parkon becsületes, felelős, egyben teljesen szabad, nyílt véleménynyilvánítást ért, akkor azt felelem: nemhogy elképzelhetetlen volna, hanem közel állunk ahhoz, hogy az egész ország „Hyde Park" legyen. De ha történetesen ugyanaz a véleménye, mint nekünk – szerintünk tudniillik a Hyde Park ostobák vására, és csak arra jó, hogy nevetségessé tegyen és elfojtani segítsen jószándékú haladó eszméket is . akkor talán megérti, hogy ebből a Hyde Parkból nem kérünk!

Az a filozófiai és ideológiai sokrétűség, amit előzőleg említett, a hit és vallásszabadság kérdését is érinti. Egyesek szerint aligha van ilyen Magyarországon, ha mégis van: hogyan biztosítják ezt a jogot?

Negyedszázaddal ezelőtt, amikor nekiláttunk az oktatás államosításának, a nyugati lapok nagy ribilliót csaptak. Pedig csak azt valósítottuk meg Magyarországon is, ami Franciaországban már a század elején megtörtént.

A vallásszabadságot mindenesetre biztosítjuk. Bárki járhat templomba, gyerekeit ha kívánja hitoktatásra járathatja – igaz, nem az iskolai oktatás keretében. Az egyházat az állam támogatja, a papok állami segélyt kapnak. Az egyházaknak újságjaik, kiadóik vannak.

Ellenségeink azonban mindig ugyanazt a nótát fújják: ha nézeteltérésünk, összeütközésünk támad az egyházzal, magasztalják a „harcos egyházat", amely küzd a „barbárok" ellen. Ha megegyezés honol az egyház és az állam között, mert a papok felismerve a társadalmi változások realitását, sokan azok értékét is, nem akarnak elszakadni a hívőktől, és ezért becsületesen együttműködnek az állammal, akkor ellenségeink szerint az egyházi emberek „eladták magukat a vörös hatalomnak". Mintha egyáltalán lehetne így aposztrofálni egy papot, mert egyetért velünk a béke és a társadalmi igazság kér-

déseiben, s mert ezen a téren megérti és támogatja tevékenységünket. Ha aztán ilyen gondolkozású emberek elmennek egy háromnegyed részben üres magyarországi templomba, a rendszer terrorizmusát emlegetik; ha viszont háromnegyed részben tele templomra bukkannak, azt állítják, íme felbomlóban a rendszer.

A magyar állam megegyezést írt alá a Vatikánnal. Ezt a megegyezést mindkét fél megelégedésére betartják. Kommunistának kell tartani ezért a pápát? Bármilyen hihetetlen, egyesek idáig is eljutottak. Nem feladatom a pápát védelmezni, de ezt a képtelenséget érdemes szóvá tenni.

Az Osztrák–Magyar Monarchiában az osztrák császár és apostoli magyar király a „placetum regium" jogát gyakorolta. Mi a népi demokratikus állam jogait gyakoroljuk: a püspökök kinevezésénél fenntartjuk vétójogunkat, a kinevezetteket pedig a szerződésnek megfelelően kötelezzük, hogy a magyar alkotmányra esküt tegyenek.

A társadalmi gyakorlatban nincs semmiféle megkülönböztetés hivők és nem hivők között. A pártonkívüliek, akár hivők, akár nem, minden tisztséget betölthetnek, alkalmasságuk szerint. Egyetlen kritérium: jó minőségű munka és hűség a néphez, társadalmunkhoz. A Magyar Szocialista Munkáspárt tagjai természetesen csak marxista–leninista világnézetet valló emberek lehetnek.

A fejlett tőkésországokat sokan szokták „nyugati demokráciának" minősíteni, míg a szocialista országokat „totális rendszereknek". Milyen gondolatokat ébreszt Önben ez a megkülönböztetés?

A demokrácia, eredeti értelemben, a nép hatalmát jelenti. De hogyan beszéljünk demokráciáról olyan országban, ahol a népet kizsákmányolják? Szerintem a kettő összeegyeztethetetlen. Ami viszont a szocialista országokra aggatott „totális" jelzőt illeti, ez a hidegháború maradványa. Feltételezem tehát, hogy akik így fogalmaznak, visszavágynak abba a korszakba.

Valójában az a helyzet, hogy míg a polgári demokrácia, még legfejlettebb formájában is, mind bonyolultabb eszközökkel igyekszik kihúzni magát bármiféle népi ellenőrzés alól, a szocialista országok egyre szélesítik a demokratikus formákat, s töltik meg őket a demokrácia szó eredeti értelmének megfelelő tartalommal.

Ezeket az ellentmondásos fejlődési vonalakat egyetlen módon érthetjük meg: ha a dolgokat ne-

vükön nevezzük, ha minden üvegre olyan címkét ragasztunk, amely tartalmának megfelel. Most tudniillik nincs mindig így.

Pinochet Chiléje például a „szabad világhoz" tartozik. Magyarországot viszont az antikommunisták „totális rendszernek" minősítik. Lehet ezt komolyan venni?

Soha nem képzeltem, hogy az enyhülés, a „détente" együtt járna valamiféle ideológiai egymás keblére borulással, de ha az ember belelapoz egy-egy nyugati polgári lapba, megdöbben, milyen „szabadon" élnek még a mértéktartóbbak is olyan címkékkel, amelyek soha nem voltak jók, de amelyek most már teljesen divatjamúltak.

Nézze meg viszont akármelyik magyar újságot. Ha egy újságíró a nyugati világról ír, kerüli az üres általánosságokat, a megbélyegzésnek szánt jelzőket, a rágalmakat. Önöknél pedig még olyan lapok is gyanúsítgatásokkal dobálóznak, amelyek más kérdésekben mértéktartóak. Nyugaton még mindig azt hiszik, hogy a szocialista országokról azt mondhatnak, amit akarnak, az olvasó úgysem győződhet meg az ellenkezőjéről. Tévednek. Jár itt turista elég, s ha csak néhány órát, nem többet – sétál a budapesti utcán, nem hisz többé a „totális rendszer" legendájának. De annak az újságnak sem, amelyik továbbra is ezt regéli.

Úgy gondolja, hogy a szocialista Magyarországon szélesebb körű a demokrácia, mint olyan tőkésországokban, ahol annak hagyományai vannak a nemzeti történelemben?

A szabadságjogok kérdéséről már váltottunk szót, s az egyenesen ide vezet.

Az 1945 előtti Magyarország demokratikus hagyományait természetesen nem is lehet összehasonlítani Franciaországéval. S Magyarországon a század első évtizedeiben még a meglevő demokratikus hagyományokat is meghamisították. A mi feladatunk volt méltó helyére állítani népünk emlékezetében Kossuthot és Petőfit, a nagy szabadságharcosokat, nekünk kellett a parasztfelkeléseket kiemelnünk a történelmi felejtés süllyesztőjéből, ahová a Horthy-rendszer éveiben eltüntették. A magyar munkásmozgalom hagyományait pedig minden elképzelhető eszközzel meggyalázták. Az 1918-as polgári magyar köztársaság és az azt követő magyar Tanácsköztársaság szinte minden napját bemocskolták. Nekünk kellett a becsületét helyreállítanunk.

Amikor a fiatal demokratikus Magyarország 1945-ben megszületett, sok tájékozatlan, illetve félrevezetett ember hitte még nálunk is, hogy a magyar történelmi múltban mást, mint török, majd osztrák több évszázados megszállást, fajgyűlöletet,

elnyomást, nem lehet találni... Itt is nekünk kellett az igazságot felszínre hozni.

Minden rendszer olyan hagyományokat választ, amilyenek rangjához, történelmi igényéhez illenek; vagyis amit megérdemel. Mi a haladó hagyományokat ápoljuk, vagyis mindazt, ami a múltból a jövőbe mutat, ami történelmünkben a legnemesebb. De állíthatja Ön, hogy a francia burzsoázia a legjobb francia hagyományokra büszke? Nem veszem észre, hogy a hivatalos Franciaország történelme különösebben megbecsülné az 1793-as jakobinusokat, az 1871-es kommunárokat, a népfront idejének sztrájkoló munkásait: nem hinném, hogy Robespierre, Marat, Saint-Just, Babeuf, Varlin, Frankel nevét hivatalos részről is különleges tisztelet övezné.

De térjünk vissza Magyarországhoz. A demokratikus rend a második világháború utáni első évtizedben igen nehéz körülmények között született meg. A hidegháborús idők, az akkori vezetők politikai hibái lassították a demokratikus fejlődés ütemét. A munkáshatalom demokratikus formáit kifejleszteni, erősíteni, ez a feladat lényegében az utolsó másfél-két évtizedre maradt. Az, hogy ilyen történelmileg rövid idő alatt idáig jutottunk egy olyan országban, amelynek demokratikus hagyományai olyanok, amilyenek a mieink voltak, azt hiszem, tiszteletre méltó eredmény. Egészen biztos, hogy ez az út kevésbé lesz meredek azokban az országokban, amelyek mélyen beivódott demokrati-

kus hagyományokkal lépnek majd a szocialista átalakulás útjára.

Nem gondolja, hogy a demokrácia tartalma és hagyományai között az említettnél szorosabb az összefüggés?

A demokratikus formák országonként különbözők lehetnek. A demokrácia tartalmáról azonban nem hiszem, hogy nagy különbségek lehetségesek. A demokrácia a nép hatalma, és ahol a nép nincsen hatalmon, ott akármilyenek a hagyományok, nincs igazi demokrácia. Mindig gyanakodva fogadtam a gyarmatosítás és a neokolonializmus védelmezőinek elméleteit, amelyek szerint a gazdaságilag és társadalmilag elmaradott afrikai vagy ázsiai országoknak erőskezű vezérre, nem a népből származó és a nép bizalmát élvező vezetőkre van szükségük.

Meggyőződésem, hogy minden nép érett a demokráciára és minden nép demokratikus jövőt érdemel.

Egy vagy több párt?

A nyugati gondolkodásmód egyik kulcskérdése: Önök a „dolgozók hatalmáról" beszélnek, de összeférhetnek-e az egypártrendszer és a demokratikus követelmények egy olyan társadalomban, mint az

Önöké, ahol különböző osztályok és rétegek, filozófiák és ideológiák élnek együtt?

Az egypártrendszer a szocialista társadalomnak nem egyetlen lehetséges politikai formációja. A helytől, az időtől, a történelemtől függ. Egy adott helyen és történelmi korszakban az egypártrendszer is jelentheti a társadalom életének és fellendülésének legjobb biztosítékát. Más körülmények között a többpártrendszer bizonyulhat előnyösebbnek. Olcsó fogásnak, megtévesztésnek tartom, ha a többpártrendszert a demokráciával, az egypártrendszert a diktatúrával azonosítják. Önmagában egyik forma sem biztosítja eleve a valódi demokráciát. Az ilyen fogás csak arra jó, hogy a kapitalista országokban többpártrendszerrel leplezzék az antidemokratikus mesterkedéseket, vagy totálisnak bélyegezzenek olyan rendszereket, amelyek valójában mélyen demokratikusak. Hogy mi felel meg, például egypártrendszer-e, azt nem szubjektív óhajok döntik el, hanem a történelmi fejlődés követelménye.

Itt érdemes megjegyezni, hogy a burzsoá rendszerben a munkásosztály kiverekszi az érdekeit képviselő párt létezését, gyakran legális létezését. De azt is hangsúlyozni kell, hogy a burzsoázia fő célja a többpártrendszerrel a manipulációs lehetőségek növelése.

Hozzáteszem még az egypártrendszerrel kapcsolatban, inkább csak mint elgondolkoznivalót: ha

Allende elnöknek, ennek az egyenes és nagylelkű embernek a kormánya képes lett volna szigorú és szilárd intézkedésekkel megsemmisíteni bizonyos pártok tevékenységét, és megbuktatni a fasiszta államcsínyt, szemére vethette volna-e bárki, hogy nem tisztelte a demokráciát? Bizonyos, hogy a burzsoázia, Chilében és másutt, nem mulasztotta volna el. Kell-e viszont emlékeztetni arra, hogy sokkal kevésbé háborodnak fel, ha egy-egy fasiszta puccs, például Pinocheté, megszünteti a szabadságjogokat és a demokraták tízezreit gyilkolja le, börtönzi be, vagy kényszeríti száműzetésbe?

Nálunk, figyelembe véve a szociáldemokrata és kommunista párt 1948-as egyesülését, történelmi okok magyarázzák az egyetlen párt, a Magyar Szocialista Munkáspárt létezését. Ez a tény arra is készteti a pártot, hogy saját maga ellenzékének a szerepét is betöltse.

Az a tény, hogy Magyarországon jelenleg két nagy társadalmi osztály van, nem mond ellent az egyetlen párt létezésének, csak megnöveli felelősségét.

Amint erről már beszélgettünk, a magyar társadalom két alapvető osztálya között nincsenek antagonisztikus ellentétek, tehát fel lehet mérni érdekeiket külön-külön és együtt is. A politikai pluralizmus hiánya senkit sem akadályoz meg abban, hogy állampolgári jogait gyakorolja, bármilyen legyen is filozófiai vagy vallási meggyőződése. Ugyancsak nem akadályozó tényező, ha egy adott probléma

megoldása érdekében különböző nézőpontokat kell összevetnünk.

A burzsoázia pluralizmusa csak annyit ér, mint egy csomagolás; kérdés az, van-e benne valami vagy nincs.

Ha a pluralizmus címén a reakciós demokrata Jackson és a reakciós republikánus Goldwater közötti választást ajánlják fel, akkor ebben hol található demokratikus alternatíva? Ugyanakkor persze józan ésszel nem mondhatja senki: például az NSZK-ban semmi különbség nincs, mondjuk, Schmidt és Strauss között. Itt másról van szó...

A burzsoázia nagy tapasztalattal és művészettel rendelkezik úgy váltogatni és forgatni mindent, hogy az a legtöbbet hozzon a konyhára. A kapitalizmus a monarchiától a polgári demokrácián keresztül a katonai diktatúráig, a fasizmusig a politikai rendszerek és kormányformák számos változatát hozta létre. Egyetlen lényeges közös vonásuk: minden esetben biztosítják – nem mondom, hogy ma mindenütt eleve a legbrutálisabb eszközökkel – a tőke uralmát, vagyis az ember kizsákmányolását.

A „demokrácia" gyakorlása Franciaországban az 1973-as márciusi nemzetgyűlési választásokon, ha jól emlékszem a számokra, azzal az eredménnyel járt, hogy a Kommunista Párt mintegy 5,2 millió szavazatért 73 mandátumot kapott, a kormányzópárt pedig a mintegy 5,8 millió szavazatért 185-öt. 10%-kal több szavazatért két és félszer annyi mandátum! De Ön ezt jobban tudja, mint én.

Ilyen körülmények között megértheti, hogy a nyugati demokráciának a maga valóságában és főleg korlátaival együtt nálunk nincs túlzott hitele.

A FORMÁLIS MEGOLDÁSOKON TÚL

Ha egyetért, térjünk vissza Magyarországra. Itt egyetlen párt van, a Magyar Szocialista Munkáspárt, de másfelől itt az állam is. A vezetésben ezáltal nincs bizonyos mértékű átfedés? Melyiké a hatalom az országban? S a pártonkívüliek nem számítanak-e valamiképpen másodrendű állampolgároknak?

A vezető szerep a mi politikai intézményrendszerünkben a párté. Ez azt jelenti, hogy a törvények, jogszabályok, állami rendelkezések és intézkedések szelleme összhangban van és kell hogy legyen a párt politikájával, a szocializmus céljaival.

Ugyanakkor nagy gonddal különböztetjük meg a párt és az államgépezet hatáskörét. Igyekszünk kiküszöbölni a zavarlehetőségeket. A párt vezető szerepe politikai irányításban és segítő ellenőrzésben jut kifejezésre. Állami téren a nép életét érintő legfontosabb döntések orientációjában nyilvánul meg. A tudományos pontossággal kidolgozott politikai pártvonal így érvényesül és ezért elsősorban az állami szervekben dolgozó párttagok felelősek. De a párt nem irányítja konkrét formában az állami szerveket. Nem gyámkodik, önálló felelősségüket nem csorbítja, hanem inkább növeli.

Véleményem szerint nem nálunk van kettősség, hanem a fejlett kapitalista országokban van zűrzavar, mert ott a vezető pártok, a tőkés monopóliumok és a kormányszervek ügyei meglehetősen áttekinthetetlenül fonódnak össze.

Hogy a pártonkívüliek másodosztályú állampolgárok volnának? Ők nem így érzik és igazuk van. Ostobaság volna feltételezni, hogy a felnőtt lakosság egytizede akarná megalkotni az új társadalmi rendet a kilenctizednyi népesség nélkül és ellenére. Magyarországon, mint az imént már mondtam, a pártfunkciók kivételével minden posztot betölthetnek és be is töltenek pártonkívüliek.

A Magyar Szocialista Munkáspárt vezető szerepét mi szolgálatnak tekintjük. A kommunista – a szó legnemesebb értelmében – a nép szolgája. Szerepének minden más értelmezése téves és veszélyes volna. Semmi és senki nem tudja behelyettesíteni a nép részvételét az ország ügyeibe.

Bizonyos azonban, hogy minden hatalom, még akkor is, ha a munkásosztály gyakorolja, magában hordja a parancsolgatás veszélyét és vannak buktatói. Mi ezt tudva és a veszély ismeretében konok következetességgel állítunk sorompókat, tudatosan korlátozzuk, ellenőrizzük szüntelenül, felülről és alulról a hatalom gyakorlóit.

Mi még csak harminc esztendő tapasztalatainak számvetését tudjuk elkészíteni, míg a francia burzsoázia két évszázada uralkodik. De, megnyugtathatunk bárkit: a szocialista országok sokkal keve-

sebb idő alatt elérik, amit a burzsoázia kétszáz év alatt nem ért el: államgépezetünk, a tömegek cselekvő részvételével zökkenők nélkül fog működni.

A NAGYON FONTOS EMBEREK

Ha egy kicsit általánosabban tenném fel a kérdést: mi a demokrácia perspektívája Magyarországon, mit felelne?...

Nem tudok mást mondani, mint hogy a szocializmus nem élhet demokrácia nélkül, nem fejlődhet annak fejlesztése nélkül. A szocializmus együtt jár a politikai és gazdasági, tehát a valódi demokrácia biztosításával. Ez egyrészt kötelezettséget jelent: minden állampolgár egyéni és kollektív szabadságjogait biztosítanunk kell. Másrészt meg kell teremtenünk annak a feltételeit is, hogy ezzel az állampolgárok élni tudjanak. A demokrácia merő absztrakció, ha az emberek csak büszkélkedhetnek jogaikkal, de nem élnek vele. Mi olyan embereket akarunk, akik képesek és akarnak is élni a szocializmus nyújtotta demokratikus lehetőségekkel.

Shakespeare „Julius Caesar"-ában Caesar „gyanúsnak" találja Cassiust, mert gondolkozik és éjszaka is olvas. A Horthy-rendszer idején is gyanús volt az a munkás, aki este lámpát gyújtott, hogy olvasson és képezze magát. S a rendőrségnek a maga szempontjából igaza is volt. Bennünket viszont

azok az emberek nyugtalanítanak, akik nem tanulnak, keveset olvasnak, keveset gondolkodnak. Ők hiszik el leginkább a polgári demokráciáról szóló tündérmeséket is.

A szocialista demokráciának parancsoló szüksége van képzett és tájékozott állampolgárokra. Mert ez a demokrácia nem reklámdélibáb, hanem valóság, és továbbépíteni tudással, művelten, kultúra birtokában lehet. Érthető tehát, hogy annyira fontosnak tartjuk a tanulást, a művelődést, az ismereteket.

A kapitalizmus azt szeretné elhitetni, hogy az úgynevezett egyszerű embereknek nincs nagy jelentőségük. Magyarországon és a szocialista országokban ellenkező a tendencia. Itt minden vezetőnek éreznie kell, hogy helyettesíthető, és minden állampolgárnak tudnia kell, hogy szükség van rá.

Ez a megállapítás nyilvánvalóan hamisan hangzana olyan országokban, ahol tűrik a munkanélküliséget, több százezer, vagy mint az Egyesült Államokban, több millió ember lehet munka nélkül. Vajon ezek a munkanélküliek hogy vélekednek a demokráciáról?

A szocializmust emberek alakítják és emberi viszonylatokban valósul meg, ezért olyan személyiségekre van szükség, akik tudatában vannak fontosságuknak, közügyekben való jártasságuknak, és részt akarnak vállalni a jövő építésében. Tolsztoj írja – azt hiszem, a „Feltámadás"-ban –, hogy egyetlen ember sem tud élni a saját fontosságába

vetett hit nélkül. Meggyőződésem szerint egyedül a szocialista társadalom képes ennek a hitnek, a mögötte álló elemi emberi igénynek igazán megfelelni.

Bürokrácia: igen, de...

A munkásosztálynak és szövetségeseinek hatalma abban áll, szokták Önök mondani, hogy meghatározza a szocialista rendszer politikájának a lényegét. De nincs-e meg egy ilyen politikai rendszerben annak a veszélye, hogy hatalmas és nagyszámú bürokrácia uralkodik el az országon és mindenkire rákényszeríti akaratát?

Nagyon könnyen válaszolhatnék röviden: bár szabadulni akarunk attól, ami az államgépezetben bürokratikus és bár demokratikus gyakorlatot vezetünk be, véleményem szerint akad bürokratikus ügyintézés.

De a feltett kérdés más szemszögből és nem is teljesen egyértelműen közelíti meg a témát. Első változat: átadja-e helyét a munkásosztály hatalma a bürokraták uralmának? Második változat: vajon a munkásosztály hatalma erős és nagylétszámú bürokrácia útján érvényesül-e? Tudnunk kell, hogy milyen táncot járunk és vigyázni, hogy egyszerre ne két zenére táncoljunk. Ha a bürokrácia kezében van a karmesteri pálca, akkor a nép hatalma eltorzul. Ha a hatalom a munkásosztály és szövetségesei kezében van, akkor demokratikus hatalomról van

szó, amelynek keretei között a bürokratikus ügyintézés sem kizárt. Ebben az utóbbi esetben tehát gyakorlati kérdésről van szó, szervezési és ellenőrzési problémákról.

Végeredményben tehát azt kell tudni, hogy a gépezet, amelynek feladata a munkásosztály és szövetségesei hatalmának gyakorlati megvalósítása, egyszerű eszköz maradt-e, vagy fölébe kerekedett-e a népnek.

Bizonyára megérti, hogy itt alapelvekről van szó, s a bürokratizmus konkrét kérdései ennek vannak alávetve. Egy hasonlattal megkísérlem érzékeltetni az igazi problémát.

Képzeljen egy termet, amelyben száz ember van. Valaki, akinek megvan a hatalma hozzá, tévesen úgy dönt, hogy közülük legfeljebb öt megbízható. Mivel pedig nem támaszkodhat mindenkire – úgy hiszi –, csak arra az ötre, meg kell szerveznie a többi 95 ember bürokratikus ellenőrzését. Ha viszont minden jelenlevőnek bizalmat előlegez, eljárása más lesz. Csak akkor vonja meg a bizalmat bárkitől, ha az valóban érdemtelennek bizonyult rá.

Összefoglalom: a munkásosztálynak és szövetségeseinek hatalma a szocializmus építésére törekszik, s ez megfelel az egész nép objektív érdekének; ezért a munkásosztály hatalma az egész nép hatalmát jelenti. Ha ezt a hatalmat valósítjuk meg – és mi ezt tesszük –, akkor a bürokráciának nincs semmi esélye arra, hogy felülkerekedjék.

Hozzáteszem, hogy egyszersmind különböző,

fantázia szülte elméletekre is válaszoljak: a bürokrácia nem osztály. Vannak bürokraták kapitalista szolgálatban, és vannak azok között is, akik a nép szolgálatára vállalkoznak. A szocialista országok azonban küzdenek a bürokratikus kinövések ellen, a bürokráciát korlátozzák, míg ugyanez a fejlett kapitalista országokban mindinkább a rendszer szerves része.

Vezetők és nem sztárok

Nem fenyegeti-e a vezetőket – bármilyen öntudatosak és jóakaratúak is – az a veszély, hogy saját nézeteikbe bezárkózva elszakadnak a néptől, és nem ismerik fel az emberek valódi törekvéseit?

Ha a kapitalizmus elbürokratizálódik, akkor is kapitalizmus marad. Ha ez a betegség támadja meg a szocializmust, az elveszti dinamizmusát, eltorzul a lényege. Azonnal kigyulladnak a rendszer vészlámpái. Egyre jobban akadozik a mechanizmus.

Magyarországon nem lehet a hatalom kasztjáról beszélni. Nincs a vezetők számára fenntartott külön világ. Úgy élnek, dolgoznak, szórakoznak és utaznak, mint bárki más. Akadhat olyan, aki elszigetelődik a protokoll imádatában. De az ilyen elszigetelődés nyilvánvalóan csak egyéni, emberi fogyatékosság következménye. A közéleti poszton álló emberek életfelfogása, emberi tulajdonságai minden országban bizonyos stílust teremtenek.

Magyarországon az utóbbi években egy íratlan törvény érvényesült és határozta meg a légkört. Így fogalmazhatnám meg: a vezetők sok mindent nem tehetnek meg, amit az egyszerű honpolgár megtehet.

De hogyan derül ki, hogy az emberek az egyik vezető stílusát rokonszenvesnek tartják, a másikét nem? Hogyan hozzák azt tudomására?

A politikusok, parlamenti, községtanácsi képviselők, párt- és szakszervezeti tisztségviselők választás útján nyerik posztjukat. Aki nem élvezi választói bizalmát, azt nem választják meg, ha pedig elveszti a bizalmat, legközelebb mást választanak helyette. A választott tisztségviselő mandátumának lejárta előtt is visszahívható.

Bizonyára akad, aki ezt olvasva vállat von és azt mondja, ilyen eseteket végeredményben a burzsoá demokráciában is megfigyelhetünk.

Emberek vagyunk és időnként emberfeletti magatartást követelnek tőlünk. Anatole France azt írta: Nehéz a jó isten dolga, mert emberekkel kell megvalósítania akaratát. A szocializmus is ismeri ezt a kényelmetlenséget.

Az új társadalom ezer nehézség között fejlődik, és egyesek úgy járhatnak, mint a Stendhal hőse, Fabrice del Dongo, aki a nagy élményt keresi, de

csak mocskot, port és rendetlenséget talál Waterloonál. Végül egy fogadóban kell a sebeit ápolni, hogy megértse: történelmi csatában vett részt... Vannak, akik nem veszik észre, ha győzelem részesei.

És van egyéb is. Nálunk sokan ismerik Karinthy Frigyes bibliai tárgyú novelláját: Feltámadása után Jézus Krisztus Poncius Pilátus elé vezeti azokat, akik megbánták, hogy az ő halálát kívánták, amikor választaniuk kellett közte és a gonosztevő Barabbás között. Megérkeznek Júdea helytartójának házába, és Jézus azt kéri, tegye fel újra az embereknek a kérdést: „Kit bocsásson szabadon?" Pilátus kérdésére egyenként azt felelik: A názáretit. De mily furcsa, a sokaság, együtt, mégis azt kiáltotta: Barabbást!

Szocialista rendszerben ennek fordítva kell lennie. Mi olyan társadalmat hozunk létre, amely egészében jobb, mint benne külön-külön az egyes ember. Miért ne lenne ez lehetséges? A közös feladat tudvalevően saját egyéni szintje fölé emeli az embert, aki szerencsére nem szent és nem is szörnyeteg. Ennek ellenére van egy furcsa, de nagyon elterjedt szokás: az emberről pesszimista képet rajzolnak, közben pedig olyan magatartást és olyan azonnali eredményeket várnak tőle, amilyenekre csak két-három évszázad múlva lesz képes.

XIII. IGÉK JÖVŐ IDŐBEN

Egy reakciós képviselőnk a minap megjegyezte, hogy Jean Jaurès beszédeit könnyen fel lehetett ismerni, mert az igéket majdnem mindig jövő időben használta. Ezt az igeidőt használják általánosan a szocialista országokban is. Nem kifogásolom ezt, csak megjegyzem, hogy ez egy kérdésre ad alkalmat: 25 éve beszélnek Önöknél a szocializmus építéséről; mikor fejeződik be? Mikor mondhatják, hogy már felépült a szocializmus?

Nincsen sem óra, sem naptár, amelynek segítségével válaszolni tudnék. Ahogy tudtommal Önöknél mondják: nem a pályaudvari resti kedvéért szállunk vonatra. A szocializmus az osztály nélküli társadalom, a kommunizmus felé halad, ahol bőség fog uralkodni, és ahol a „régi ember" múzeumi tárgy lesz... A szocializmust folyamatosan építjük. A szocialista társadalom, amelyet jó negyedszázada elkezdtünk építeni, nem azonos a maival, tizenöt év múlva pedig a fejlett szocializmus megint más lesz, mint a mai.

A szocializmus sokkal több, mint kapitalisták

nélküli társadalom. Gazdagabb, fejlettebb egyéniségeket kíván meg.

A szocializmust meg kell teremteni, nem csupán téglából, betonból, gépekből felépíteni. Persze az életszínvonal emelése, az anyagi gondok feloldása és az is, hogy minden ember élvezheti munkájának gyümölcsét, a kizsákmányolás megszüntetése szerves része a szocializmusnak.

Az alapokat már leraktuk, új társadalomban élünk. Intézményeiben, jellemző emberi viszonyaiban társadalmunk már szocialista, de többet akarunk, mert a szocializmus állandó fejlődés. Magasabb fokra szeretnénk érni, szokott meghatározásunk szerint a fejlett szocialista társadalom fokára.

Magyar ifjúság 1975-ben

És a fiatalok? Ők ma mindenütt a világon másként gondolkodnak, mint szüleik, vagy különösen nagyszüleik. Sokan ezt általános tünetnek vélik. Önöknél is mások a mai fiatalok, mint a tegnapiak?

Illyés Gyula a háború előtti években tanyasi gyerekeket kérdezgetett: ki mi szeretne lenni, ha „nagy" lesz. Az egyik azt mondta: asszony, hogy kenyeret adjon a gyerekeknek, a másik azt, hogy gazdag ember, mert akkor jóllakhat, a harmadik rendőr akart lenni, mert annak sok a pénze, a negyedik katona, mert az elmegy messze háborúba... Alig tizennégy

éves korukban többségük már a munkanélküliségtől, a jövő bizonytalanságától félt.

A hasonló korú mai gyerekeknek mások a vágyaik. Nem azon gondolkodnak, hogy gazdagok lesznek-e, vagy szegények. Az egyik mérnök akar lenni, feltaláló a másik, orvos a harmadik, szerelő a negyedik; természetes számukra, hogy jövőjük biztosított, felelősséget követelnek, a tevékenység és alkotás vonzza őket. Ebben látom a lényeges különbséget a tegnapi és mai fiatalok között. Vannak szavak, amelyeket a mai fiatalok más értelemben használnak, mint a háború előtti fiatal generációk „Munkanélküli" – ennek a szónak már pejoratív hangsúlya van minálunk: munkakerülőt jelent, dologtalant. Ön talán nem is gondolt arra, talán nem is tudja, hogy a „paraszt" szó régen szidalmat jelentett, és a tudatlanság szinonimáját. Ma büszke, akinek a szülei parasztok voltak, akit munkáscsalád nevelt fel.

Csapongó vitában

Amikor a jelenről beszél, gondokat sorol, de amint a jövő kerül szóba, mintha rózsaszínben látná a világot...

Tévedés, vörösben látom. Az élet rózsaszínben vagy unalom, vagy illúzió lenne. A jövő konkrét, valóságos feladatokat jelent, amelyekért meg kell

dolgozni. Pártunk XI. kongresszusa programnyilatkozatában megfogalmazta a közeljövő feladatait: bővíteni az anyagi javak mennyiségét, a középfokú oktatás intézményes kiterjesztését tovább folytatni, a szocialista kultúrát fejleszteni, a személyiséget egyre gazdagítani, sokrétűbbé formálni, s mindezt hatékony közösségi élet keretei között.

Ettől még az emberek halandók maradnak...

Igaz! De az életnek magának lesz több értelme. A szocializmus az élet világnézete, nem a meghalásé. Tisztelem Montaigne-t, de nem tudom elfogadni gondolatát: a bölcsesség nem más, mint hogy megtanuljunk meghalni. A szocializmus bölcsessége az, hogy megtanít élni. A halál gondolatát nem lehet, nem szabad megszokni. Kell hogy az ember a végső órában is érezze élete értelmét. Hadd idézzem Lukács Györgyöt, aki halála előtt ezt így fejezte ki: „A fontos nem én vagyok, hanem az ügy, az, hogy elmondhassam, egy milliméternyit is hozzátettem ehhez."

Azt hiszem, az élet nehéz pillanataiban sokaknak jut eszébe az, amit Gabriel Pèri mondott halála előtt: csak azért érdemes meghalni, amiért érdemes volt élni, a „daloló holnapokért".

Bertrand Russell már kilencvenéves volt, amikor ezt az üzenetet küldte az emberiségnek: „A halálfélelem ellen a legjobb orvosság, ha az ember minél

jobban érdeklődik az iránt, amit csinál és minél kevésbé foglalkoztatja halandó porhüvelye."

Nem gondolja, hogy az Ön által vázolt hatalmas perspektívához képest az egyén sorsa nem jelentős?

Nem így gondolom. Ez a szocializmus világnézetének téves értelmezése volna. Csak senki ne tévessze össze az egyéni ambíciókat meg a társadalom céljait, de egyiket sem szabad elhanyagolni. Ne tegyünk úgy, mint az a bizonyos múlt századbeli 80 éves magyar báró, aki azt kérdezte, miért építik fel az első hidat a Dunán: az ő hátralevő éveire már nem érdemes...

A szocializmus nem valami elvont boldogságot, hanem az egyének emberi boldogságát akarja megteremteni a közösségen keresztül. Tudom, voltak olyan kommunisták, magyarok is, franciák is, akik az egyéni sors lenézésével beszéltek a halálról. Arra gondolok, amit egyszer Önöknél mondott valaki: „Egy kommunista számára a halál csak gyerekjáték", vagy arra a magyar vezetőre, aki egyszer kijelentette, hogy egy kommunista számára a halál nem tragédia, hanem egyszerű biológiai realitás. Az egyszerű ember, akiért mi, kommunisták harcolunk, nem hihet az ilyen kijelentések őszinteségében. Nyilván azt mondják magukban: bizonyára nem ugyanez a véleményük, amikor saját magukról vagy családjukról van szó. Ez a gondolkodásmód gőghöz, mások érzelmeinek és életének sem-

mibevevéséhez vezet. Véleményem szerint, aki feleslegesen ríkat meg másokat, aki feleslegesen vért ont, aki közönyös marad más emberek fájdalma láttán, az nem igazi kommunista. Minden ember sorsa és élete drága nekünk.

Mégis, akár szocializmus, akár nem, továbbra is dolgozni kell és a halálé az utolsó szó.

Én ebben a beszélgetésben az életnek, az új, szocialista jövőnek adnám meg az utolsó szót. A halál előtt is, a halállal szemben is. A szocializmus ott is többet, újat ad az embernek. Nagy alkotóknak, íróknak, tudósoknak, művészeknek, építőknek, politikusoknak, államférfiaknak és gondolkodóknak látszólag könnyebb a dolguk. Goethe Faustjával mondhatják az időről, visszapillantva életük művére: „Maradj még, olyan szépséges vagy!" A szocializmus a mindennapi embernek, az egyénnek adja meg azt a lehetőséget, azt az életre szóló és a halál előtt is érvényes, mindennap megújuló lehetőséget, hogy úgy érezze: nem élt hiába. Megtanított valakit egy szerszám jobb fogására; előbbre vitt egy gondolatot; tanítványai idézik egy találó mondását; munkatársai emlékeznek egy jó szavára. Az öreg magyar paraszt a mesében diófát ültet, pedig tudja, hogy ő már nem eszik annak termésből. Mi, szocialista emberek, mind diófaültetők vagyunk, de nem a mesében, hanem a való életben, s büszkék vagyunk, hogy osztályunk, népünk, nem-

zetünk már életében élvezi a szocialista társadalom gyümölcseit.

Mi ilyen értelemben valóban gyakran beszélünk jövő időben ahogy azt Ön az előbb mondta. De a mi jövő időnknek etikai hitelt ad a jelen idő valósága: az elmúlt korszakban szavaink nem különböztek tetteinktől, és tetteink megfeleltek szavainknak. Ha a jövőről van szó, a francia sajtóban is divatos kifejezés a futurológia. Mi ezt a szót nem használjuk, mert nincs rá szükségünk. Csak annak a „futurológiának" van hitele, amely a múlt eredményeire támaszkodva a jelenből szervesen nő ki. Ez pedig – és legyen ez az utolsó szó mostani beszélgetésünkben – a szocializmus.

De még egy szót, ha megengedi

Hogy érintette Önt, örömmel vagy sajnálkozással vette tudomásul a francia–magyar televíziós párbeszéd és vita elhalasztását, Peyrefitte úr huzavonáját, a kitűzött időpontnak előbb március 28-ról április 25-re halasztását, majd a már kétszer meghirdetett vitának a vita előtt négy nappal való lemondását?

Öröm vagy sajnálkozás? Úgy gondolom, nem ez a kérdés. Talán inkább úgy kellene fogalmazni, hogy szükségesnek látszik-e ilyen vita, kell-e, hogy előbb-utóbb ilyen vagy ehhez hasonló eszmecserék létrejöjjenek. Ami a dolog szubjektív részét illeti,

én a vitapartnerhez megbecsüléssel, a más meggyőződésének kijáró tisztelettel közelítettem. Szeptemberben, amikor értesültem a vita lehetőségéről, igyekeztem Peyrefitte úr írásait, cikkeit, beszédeit, amihez hozzájutottam, elolvasni. A vita elmaradása ellenére nem érzem, hogy ez hiábavaló lett volna, mert sok mindent megismertem, ami számunkra érdekes. Megismertem az akkori francia kormányzat tájékoztatási politikáját, s mindenekelőtt az gondolkoztatott el, hogy mily kevéssé ismeri a szocializmust, küzdelmeinket, eredményeinket, nehézségeinket, mennyi téves információ kering rólunk. Én persze nem tételezhetem fel, hogy mindig szándékosan rosszul informálják a francia népet. Mindenesetre, amikor azt láttam, hogy az újságok hosszú cikkekben számolnak be egy „eseményről", ami meg sem történt, vagy a valóságot semmibe veszik, vagy egyoldalúan állítják be, mégis elgondolkoztam, miféle furcsa tájékoztatási politika ez!

A mi tájékoztatási rendszerünket nem tartom tökéletesnek, de ehhez képest...

Ami a dolog érdemi részét illeti, szeretném emlékeztetni Önt, hogy a vita eredeti címe, amelyben megállapodtak a francia–magyar televízió illetékes munkatársai, és amit a vitapartner is jóváhagyott: „Két ország, két rendszer – melyik ad többet az embereknek."

Ezért hát amikor megtörtént a kihívás és a partner hozzájárult, hogy legyen ilyen vita, kiindulópontom a következő volt: lehet, hogy én sokkal

rosszabb vitatkozó vagyok – és ez könnyen elképzelhető –, mint Peyrefitte úr. Annál is inkább, mert úgy látom, mint olyan sokan a franciák között, kitűnően ért a vitához. De arra gondoltam, hogy az igazság, ha dadogva és hebegve mondják, akkor is igazság marad, és ami nem igaz, az akkor is lelepleződik az igazságra kíváncsi olvasó, hallgató, néző előtt a vita hevében, ha ragyogó szellemességgel érvelnek mellette. Én tehát nem kakasviadalra gondoltam, hanem az eszmék komoly és őszinte szembesítésére. A magyar nép megismerhette volna, hogyan ábrázolják kint az életét, és még jobban lelepleződik előtte a ferdítés, hamisítás; a francia nép pedig megtudhatta volna, mit mondanak saját életéről a mi országunkban.

Tehát, függetlenül az én gyengeségemtől és a partner kiválóságától, ez volt az egyik, ami miatt én a felelősség erejétől szorongva ugyan, de mégis arra gondoltam, hogy hasznos volna ez a konfrontáció.

A másik ok, amiért vállalkoztam a vitára, az abból következik, hogy mi két világrendszerben, de egy világban élünk. Ha a nyugati „partnerek" szubjektív óhaján múlna, akkor a létező szocializmus, a kommunista pártok megszűnnének, és mindenütt újra uralomra jutna az imperializmus, a kapitalizmus, kizsákmányolás, mindaz, amit ma már ugyan mind kevésbé, de még a néhány évvel ezelőtti vitában is szabad világnak mondtak. Szerencsére a szocialista világrendszer léte nem óhajok kérdése,

ugyanúgy, ahogyan nem az a nyugati nagy kommunista pártoké sem.

Az sem titok, hogy ha az én vágyaimon és óhajaimon múlna, akkor már rég nem lenne imperializmus, nem lenne kizsákmányolás, nem lenne monopoltőke. De ez sem óhajon, vágyon múlik. Mi még azt is megmondjuk, hogy szívünk minden vágya, hogy ne legyen kapitalizmus, ne legyen kizsákmányolás, de nem tartjuk a forradalmat exportálható cikknek. Úgy gondoljuk, hogy a béke, a békés egymás mellett élés végső soron a haladás erőinek kedvez, és mindent megteszünk azért, hogy az ellenforradalom exportját minden erőnkkel megakadályozzuk, ha a forradalom nem is „exportcikk". Mert folyik az ellenforradalom exportjának szándéka – sőt sajnos egyes esetekben sikere is van, mint például Chilében. Azonban az emberiség egészének, a világ minden népének érdeke, hogy fennmaradjon az emberi élet, az emberi történelem tovább folytatódjék, tehát béke legyen. Úgy gondolom, hogy ez az, amit egy ilyen vita alkalmával először kellene a partnereknek visszaigazolniok: a két világrendszernek egymás mellett kell élnie.

Ha nem vágyak és óhajok kérdése a társadalmi berendezkedés, akkor a népnek úgy kell megadni a döntési jogot a saját útjához, hogy világosan lássa, milyen starthelyzetből indultak a különböző országok, mik a lehetőségek a fejlődésre, hogy minél kevésbé lehessen például Franciaországban „egyenes" hazugságokkal vagy a kiinduló helyzet letaga-

dásával, vagy a tényleges nehézségek eltorzításával, felnagyításával ezeket a francia kommunisták és más haladó erők ellen fordítani.

Az embernek néha az az érzése, hogy bizonyos emberek úgy vannak rémtörténeteikkel, mint a gyerek a kitalált mesével: végül elhiszik, sőt félnek is tőle.

Beszéltem már arról, hogyan vannak informálva a franciák. Elmondok most egy példát: néhány évvel ezelőtt, amikor Franciaországban jártam, egyik kitűnő, rokonszenves kormánytag megkérdezte, miért nem lehet Magyarországra eljutni a turistáknak. Meglepődött, amikor elmondtam, hány nyugati turista járt Magyarországon és fordítva, s hogy szerintünk még mindig kevés a Magyarországra látogató francia. Aztán: megkérdezte, miért nem engedjük bemutatni a francia festőket. Meglepődve értesült, hogy nagyon nehéz körülmények, magas biztosítási díj ellenére volt már Picasso- és Léger-kiállítás, és akkor készültünk a Chagall-kiállításra. (Azóta egyébként Pignon és sok más kitűnő francia művész is kiállított Magyarországon.) Ha a vezető politikus ilyen keveset tud erről az országról, mennyit tudhat a nem politizáló átlagember?

Sok mindenről beszélhettünk volna még abban az elmaradt vitában. Minden eleven kérdést érinthettünk és megvitathattunk volna, és a beszélgetés gondolkodást, kíváncsiságot ébreszthetett volna. S ez a lényeg.

Meggyőződésünk, hogy a békés egymás mellett

élés politikájába – amit mi képviselünk elsősorban – beletartozik, hogy vezetőink találkozzanak egymással, törekedjenek – s mi ténylegesen törekszünk – az egyetértésre az emberiség nagy kérdéseiben.

Ha a békés egymás mellett élés politikájának alapján országaink vezetői találkoznak és mindent megteszünk, hogy egyetértsenek az emberiség nagy kérdéseiben, akkor az is fontos, hogy az embereket a lehető legalaposabban tájékoztassák ne csak a találkozókról, de a vitákról is.

Röviden: egy ilyen vita, a megállapodott feltételek mellett, lehetővé tette volna, hogy mindkét fél ismertesse elgondolásait, eszményeit és levonja a konfrontáció eredményeit. Őszintén megmondom, hogy mi ettől nem félünk.

Tudjuk, nekünk igazunk van.

Függelék

XIV. A SZABADSÁG A SZOCIALIZMUS JELENE ÉS JÖVŐJE

Beszélgetés Aczél Györggyel
Megjelent a Le Monde 1975. X. 31-i számában

A Magyarországon néhány éve életbe léptetett reform természetesen bizonyos nehézségekbe ütközik. Mi fékezi a gazdaság korszerűsítését?

Nehézségeink elsősorban objektív okokra vezethetők vissza. Amikor Franciaországban I. Ferenc uralkodott, Magyarország török iga alatt sínylődött. A nagy polgári forradalmak idején nálunk osztrák uralom volt. 1945-ben egy elmaradt gazdaságot örököltünk, amely azonos színvonalon volt Portugáliával, Görögországgal – ráadásul a háború elpusztította, kifosztotta az országot.

Sok más nehézségünk volt. Nem voltak szakkádereink. Jellemző, hogy 30* évvel ezelőtt az értelmiségiek java része jogászokból állt. Nem volt versenyképes iparunk, a külterjes magyar mezőgazdaság olyan feleslegeit exportálták, amelyeket a „hárommillió koldus", az agrárproletárok és a szegényparasztok szájától vontak meg.

Az új gazdaságirányítási rendszert több mint hét

* Hibásan jelent meg, 30 év helyett 20 év.

éve vezettük be, a reform bevált, eredményei gyorsították a fejlődést, új lendületet kapott az ipar rekonstrukciója, a vállalati érdek növelése kedvezően hatott a termelés szervezettségére, a termelékenységre, a korszerű termékek bevezetésére; a dolgozók érdeklődése és elkötelezettsége egyaránt nőtt munkahelyük és az egész népgazdaság iránt. Voltak bizonyos torzulások is az új rendszer értelmezésében, mint például a helyi érdek túlhangsúlyozása egyes gazdasági egységeknél.

Ezeket folyamatosan kijavítjuk, a központi irányítást és ellenőrzést erősítjük, anélkül hogy az irányítási rendszer alapelvein változtatnánk.

Nyersanyagokban szegény és kicsiny ország lévén, nemzeti jövedelmünk majd 40%-a a külkereskedelemben realizálódik, ennek egyharmada a tőkés piacon. A gazdaság korszerűsítését feltétlenül tovább akarjuk folytatni, de a tőkés infláció, különösen a nyersanyagok és energiahordozók árának a spekuláció révén való megemelkedése káros hatással van a magyar népgazdaságra.

Csak a szocialista közösség gazdasági integrációja segítségével és belső tartalékainak jobb kihasználásával tudjuk ezt ellensúlyozni. De biztosítani fogjuk, hogy – ha valamivel szerényebb mértékben is, de – töretlenül haladjunk előre, mind a beruházásokban, mind a fogyasztásban. A gazdaság harmonikus és komplex fejlesztésére törekszünk, az életszínvonal emelésére. Azzal számolunk, hogy néhány éven belül újra gyorsulni fog az ütem. De

addig se lesz visszaesés, még egy helyben topogás sem.

Átlagban minden áremelkedést kompenzálunk, hiszen az évi 3–3$^{1}/_{2}$ százalékos áremelkedéssel szemben évi kb. 7 százalékos béremelés áll, azaz kb. 4 százalékos a bérnövekedés.

Az új rendszer megvalósítása nem fenyeget-e munkanélküliséggel? És ha igen, milyen intézkedéseket tesz, vagy szándékozik tenni a kormány ennek orvoslására?

Nálunk a munkanélküliség kérdése fel sem merül. Ellenkező előjelűek a problémáink: munkaerőhiány van a szakmák nagy többségében, az üzemek olykor egyenesen udvarolnak a munkásoknak. Erről mindenki meggyőződhet, aki belenéz a magyar lapokban nagy számban megjelenő apróhirdetésekbe, amelyekben elsősorban szakmunkásokat keresnek. De hiány van az értelmiségi pályákon is. Nem egy vállalat szerződést köt az egyetemi hallgatókkal, tanulmányi idejük alatt ösztöndíjat fizet, amelyért cserébe az érintettek vállalják, hogy diplomájuk elnyerése után négy vagy öt évig ennél a vállalatnál dolgoznak. Az, hogy nincs munkanélküliség, persze nem jelenti azt, hogy – az ipar struktúrájának változása, korszerűsítése miatt – nem képzünk át dolgozókat. Az átképzés és az új munkahelyen való begyakorlás idejére azonban biztosítjuk a korábbi bérüket.

Az utóbbi években emelkedtek az árak Magyarországon. 1974-ben – írja Ön a könyvében – a fogyasztói árindex 1,9 százalékkal meghaladta az 1973. évit. Nem kell-e félni az infláció gyorsulásától?

Az áremelkedést, amelyről nálunk szó van, nem nevezhetjük inflációnak. Van megfelelő árualap, a terv szerint maximált az árak együttes emelkedése, és ugyancsak tervezett a béremelkedés. Áremelkedések voltak korábban is, jelenleg is vannak, és előreláthatóan a jövőben is lesznek. De az említett feltételek kizárják a spontán áralakulást, amely ellenőrzés és ellenrendszabályok nélkül persze szükségszerűen felgyorsul. Nálunk az alapvető közszükségleti cikkek árai – kivéve az olyan szezonális árukat, mint a zöldség és a gyümölcs – fix árak. Az áruk egy kisebb hányadánál államilag maximálva vannak az árak; a vállalatok csak a megadott határig és árkalkulációjuk jóváhagyása után emelhetik az árakat. Úgynevezett szabad ára csak a kimondott luxuscikkeknek van. Persze az árak megfelelő alakításának legfontosabb előfeltétele a termelés hatékonysága, végső soron az dönt el mindent. Például az idén a vártnál kisebb gabonatermést takarítottunk be. Valamikor ez a veszteség katasztrófát okozott volna. Csakhogy még az idén is átlagban kétszer annyi gabona termett, mint tíz évvel ezelőtt optimális körülmények között. Erőfeszítéseink és

eredményeink gazdaságunk fejlesztésében biztosítják, hogy nem lesz infláció. A nehezebbé vált világgazdasági feltételek között kicsit lassabban fogunk előbbre jutni, de biztonságosan.

Tekintettel az árfolyam-alakulásokra, nem fogják-e erősen csökkenteni a nyugati behozatalt?

Körülbelül húsz százalékkal alacsonyabb jelenleg a nyugati országokba irányuló kivitelünk, ezen országokból származó importunk pedig 11%-kal nőtt.

Ennek elsősorban a velünk szemben alkalmazott diszkrimináció az oka. Olaszország és Franciaország például – a Közös Piac döntése alapján – egyik napról a másikra megszüntette a magyar marhahús importját, amelyre szerződésileg kötelezte magát. Mi hajlandók vagyunk helyreállítani, illetve fejleszteni az árucserét, de a kereskedelemhez, akárcsak a szerelemhez, kettő kell. A nyugati behozatal végső soron függvénye a kivitelnek; azt reméljük, hogy nem lesz szükség nagyobb arányú csökkentésekre, de a helyzet kulcsa e tekintetben a nyugati partnerek kezében van, nekik kellene felismerni, hogy saját érdekük ellen is cselekszenek. Mi megbízható partnerek voltunk, vagyunk, és azok leszünk a jövőben is. Gazdasági fejlődésünket, stabilitásunkat a szocialista országokkal való együttműködés biztosítja. Mindenekelőtt az a szerencsés tény, hogy árucsereforgalmunk kétharmada a Szovjetunióval és a többi szocialista országgal bonyolódik le.

A vitatkozás szabadságáról Ön azt mondja könyvében, hogy Magyarország „lassan Hyde Park-országgá válik". De azt is hozzáteszi: „Ha Önök olyan vásárra gondolnak, ahol a haladó eszméket nevetségessé teszik, és elfojtják, ne csodálják, ha nem leszünk vevőjük." Eltűrheti-e, eltűrhetné-e egy szocialista rendszer a teljes vitaszabadságot?

A „Hyde Park-országon" persze semmi mást nem értek, mint az eddig is meglevő sokféle vélemény megnyilatkozását. Ami a londoni Hyde Parkot illeti, nemrég jártam ott, s magam is láttam, hogy ott főként jámbor megszállottak jelentéktelen és a társadalom számára érdektelen magánnézeteiket adják elő. Más szóval: a valóságos Hyde Park nem a teljes vitaszabadság jelképe: az az ártalmatlan világmegváltók szabadságáé, amelynek kisebb a jelentősége, mint a király bolondjáé volt a feudalizmusban. A véleménynyilvánítás jogának, amely semmiféle konzekvenciákkal nem jár a gyakorlatra, ahol senki illetékes nem hallgatja meg, és nem veszi figyelembe a véleményeket, nincs jelentősége. Mi olyan fórumokat akarunk, ahol az emberek érdemben és őszintén megnyilvánulhatnak, feltehetik kérdéseiket, érdemi válaszokat kapnak, mint pl. a magyar televízió bel- és külpolitikai műsorában, ahol egy-egy adás alatt 1000–1200 kérdés érkezik be telefonon a nézőktől, és a legkényesebb kérdésre

is válaszolnak párt- és állami vezetők, a kormány tagjai, a sajtó felelős emberei stb. Szocialista rendszer nem képzelhető el szólásszabadság nélkül, amely a társadalom lényegbevágó kérdéseinek tisztázásához szükséges.

Ez persze nem lesz „teljes vitaszabadság". Nálunk nem lehet terjeszteni a fasiszta ideológiát, a fajgyűlöletet, nem lehet háborús uszítást folytatni, más népek ellen bujtogatni. Ezért is tartjuk történelmi jelentőségűnek a helsinki dokumentumokat, ahol, ha jól tudom, abban is megállapodtak, hogy megjavítják az információt, és fellépnek a dezinformálás ellen.* Ez is a vitaszabadság korlátozása? Mi az igazság terjesztése mellett vagyunk.

Nálunk senki sem fél Szolzsenyicintől!

De mi a konkrét ismérv, és ki határozza azt meg? Miért fél egy szocialista társadalom Szolzsenyicintől?

Honnan veszi, hogy félünk tőle? Senki sem fél tőle.

Csak éppen nem adták ki?

* Tulajdonképpen a Záróokmánynak az a hat oldala, amely az információra vonatkozik, nem szól „a dezinformáció elleni harcról". Igaz, hogy a konferencia által óhajtott „mindennemű információ szabadabb és szélesebb terjesztése" ipso facto a „dezinformációra" mérne csapást.

Nem adjuk ki, hiszen egész tevékenységével olyan emberellenes eszméket fejez ki, aminek nem biztosítunk fórumot. Szolzsenyicin egy újabb világháborúra uszít, a fasizmus gaztetteit mentegeti, a békés egymás mellett élést diszkriminálja, a legszélsőbb reakció fegyvertára és eszköze. De mi kiadunk sok mindent, amivel egyáltalán nem értünk egyet Camus-tól De Gaulle-ig; olyan szerzők könyveit, akik nem éppen kommunisták. Azt akarjuk, hogy a magyar emberek tájékozottsága sokoldalú legyen.

Mi nem szeretjük az árnyékbokszolást: nyíltan vitatkozunk azokkal a nézetekkel, amelyekkel nem értünk egyet. De az embertelenség ideológiájának nem adunk nyilvánosságot.

Ön polemizál Poniatowskival. Ön azt írja a könyvében, hogy Poniatowski „rágalmakat, nem igaz állításokat és személyes támadásokat szór a kommunistákra." Az, ahogy egyik főminiszterünk viselkedését megítéli, befolyásolja-e Önt a francia politikáról és a két ország együttműködéséről alkotott véleményében?

Csak utazóként tartózkodom Franciaországban. Nem lenne illendő, hogy ezt az alkalmat arra használjam fel, hogy egy államminiszterrel vitatkozzam. Annál kevésbé szeretném ezt megtenni, mert országaink érdeke a két kormány jó kapcsolatainak további javítása. De ha már megkérdezte, hadd válaszoljak a kérdésre egy ellenkérdéssel.

A Francia Köztársaság elnöke aláírta a helsinki záróokmányt. Megfelelnek-e azok az állítások, amelyeket a miniszter a „kommunista" országokról tett, e záróokmány szellemének?

A vitát az ideológiai kérdésekben nem kerülhetjük el, nem is vagyunk hajlandóak elkerülni, sőt a viták legfőbb tárgya a különböző társadalmi rendszerű országok békés együttélésének kérdése. De mi személyeskedések és rágalmak nélküli vitákat akarunk, amelyek résztvevői értik egymást, és korrekt ellenfélként viselkednek egymással szemben. A magánéletben is gyakran előfordul, hogy homlokegyenest eltérő felfogást valló emberek között is normális a kapcsolat. Azt szeretném, ha hasonló követelmények érvényesülnének a népek számára oly döntő jelentőségű államközi kapcsolatokban is.

Nekem például különösen szívügyem lenne, ha híven mutatnák be Franciaországban a magyar kultúrát. 1974-ben Magyarországon 74 francia művet adtunk ki, Franciaországban pedig alig három magyar könyvet. De nemcsak erről van szó. Hanem arról, hogy Nyugaton bárkit készek reklámozni, akiről azt hiszik, hogy nehézségeik vannak a hatóságainkkal, vagy akiknek valóban vannak. Tréfából már nemegyszer tanácsoltam író barátaimnak, hogy mondják azt, hogy üldözzük őket, ha kiadót akarnak találni Nyugaton.

Végül még egy szót a szabadságról. Számunkra persze a legfontosabbak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom eszméi. De mi komolyan vettük a

nagy francia forradalom jelszavát is, a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség jelszavát. Csakhogy mi lett belőle? Az egyenlőség jelszavát a burzsoázia elég hamar elfelejtette, a testvériség zászlaját is letette. A szabadságról a burzsoázia sokat beszél, de ennek a megvalósítása a nagykorú emberiségre, a szocializmusra vár. A szabadság a szocializmus jelene és jövője.

TARTALOMJEGYZÉK

	Roland Leroy előszava	7
	Párizs–Budapest–Párizs	11
	Bevezetés	20
I.	Válság: Önnek mit mond ez a fogalom?	23
II.	Mindenkinek a maga terve	46
III.	Gondok és hajtóerők	58
IV.	Munkások és parasztok	72
V.	Önkiszolgáló szocializmus?	88
VI.	Boldogok az igazak...	98
VII.	A kasztok átka	114
VIII.	A növekedés istene és a termelékenység istennője	131
IX.	Az „élet minősége" és a minőségi élet	144
X.	A kultúra szerepe	161
XI.	A szabadság nevében	174
XII.	Nép, hatalom, párt	192
XIII.	Igék jövő időben	209
	Függelék	
XIV.	A szabadság a szocializmus jelene és jövője	223

Gyorsuló idő

1977. évre tervezett kötetei

Andorka Rudolf: A magyar községek átalakulása
András László: Alapos gyanú
Antal László: Egy új magyar nyelvtan felé
Czeizel Endre: Genetika és társadalom
Darkó Jenő: Antik álmok vidéki vándorutakon
Georges Duby: Középkori emberek és struktúrák
Garbai László: A találékonyság természetrajza
A gyengéd óriás *(Emlékezések Gelléri Andor Endréről)*
Fred Hoyle: Stonehenge – Copernicus
Juhász Nagy Pál: Az eltűnő sokféleség
Kosáry Domokos: Napóleon és Magyarország
Kristó Gyula: História és kortörténet a Képes Krónikában
László Gyula: A kettős honfoglalás
Litván György: Magyar gondolat – szabad gondolat
Miklós Pál: A Zen legendája
Pusztay János: Az „ugor–török háború" után
Szabó Árpád: Periklész és kora
W. Tucker: Mi a szobrászat?

Gyorsuló idő

1976-ban megjelent kötetei

Kádár János: Internacionalizmus és nemzeti érdek
Nemes Dezső: A fasizmus kérdéséhez
Antal László: A tartalomelemzés alapjai
Bakos István: Éhe kenyérnek...
Benedek István: Varázslás és orvoslás az azték, maya és inka birodalomban
Fekete Sándor: A nemzet prókátora
Granasztói Pál: Városaink sorsa
Hámori József: Mi a neurobiológia?
Illyés Gyula: Hattyúdal ébreszt, vagy lehet-e a népnek művészete?
Kolozsvári Grandpierre Emil: Négy-öt magyar összehajol...
Komoróczy Géza: Sumer és magyar?
Kósa László: Néphagyományunk évszázadai
Köpeczi Béla: II. Rákóczi Ferenc, az államférfi és az író
Mátrai László: Alapját vesztett felépítmény
Erwin Panofsky: Az emberi arányok stílustörténete
Száraz György: Egy előítélet nyomában
A. Sztrigaljev: Tatlin a III. Internacionálé-emlékmű tervéről
Terts István: A nyelvész szóra bírja a nyelvet
Todero Frigyes: Spanyolország 1939–1975
Vásárhelyi Miklós: Közjáték Algírban

Felelős kiadó a Magvető Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő Kardos György · Műszaki vezető Sebestyén Lajos · Tipográfus Tóth Éva · Kiadványszám 1894 · Megjelent 10,2 (A/5) ív terjedelemben, 1976-ban New Times betűtípusból
MA 3029
Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem (76.9408/8)
76-1720 – Dabasi Nyomda, Budapest–Dabas
Felelős vezető: Földes György igazgató

ISBN 963 270 509 2

8,50

MAGVETŐ

„Amikor a jelenről beszél, gondokat sorol, de amint a jövő kerül szóba, mintha rózsaszínben látná a világot.”

„Tévedés, vörösben látom. Az élet rózsaszínben vagy unalom, vagy illúzió lenne. A jövő konkrét, valóságos feladatokat jelent, amelyekért meg kell dolgozni.”